

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Факультет психології

Кафедра соціальної психології

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему: **«ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КІБЕРБУЛІНГУ**

СЕРЕД СТАРШОКЛАСНИКІВ»

Виконала: студентка 2 курсу, групи ПС-21м

спеціальності 053 «Психологія»

Никифрук Аліна Степанівна

Керівник: кандидат психологічних наук,

доцент Вітюк Надія Романівна

Рецензент: кандидат психологічних наук,

доцент Гринчук Олександра Іванівна

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КІБЕРБУЛІНГУ У ВЗАЄМОДІІ СТАРШОКЛАСНИКІВ	8
1.1. Кібербулінг як об’єкт психологічного дослідження: характеристика поняття, ознаки, класифікація.....	8
1.2. Соціально-психологічні особливості взаємодії старшокласників.....	20
1.3. Психологічні чинники застосування кібербулінгу у взаємодії старшокласників.....	24
1.4. Аналіз проблеми гендерних відмінностей кібербулінгу у психологічних дослідженнях.....	32
Висновки до 1 розділу.....	37
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ КІБЕРБУЛІНГУ У ВЗАЄМОДІІ СТАРШОКЛАСНИКІВ	40
2.1. Обґрунтування програми та діагностичного інструментарію емпіричного дослідження гендерно-психологічних особливостей кібербулінгу серед старшокласників.....	40
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження гендерних особливостей кібербулінгу у взаємодії старшокласників.....	45
2.3. Аналіз психологічних чинників схильності старшокласників до агресивної поведінки й кібербулінгу у віртуальному просторі.....	51
Висновки до 2 розділу.....	61
РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ КІБЕРБУЛІНГУ СЕРЕД СТАРШОКЛАСНИКІВ	64
3.1. Психологічні рекомендації щодо профілактики та попередження кібербулінгу у віртуальній взаємодії старшокласників.....	64
3.2. Обґрунтування програми тренінгу «Мій безпечний віртуальний світ».....	70

3.3. Програма тренінгу.....	73
Висновки до 3 розділу.....	85
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90
ДОДАТКИ.....	97

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. У нинішній час Інтернет є невід'ємною частиною життя багатьох людей. Онлайн-технології надають нам численні можливості, зокрема, для пошуку інформації, спілкування, творчості, саморозвитку, праці та розваг. Сучасне покоління дуже вміло та вдало опановує новинки у цифровому просторі та не уявляє вже й дня без відвідування віртуального світу. Інтернет-платформи відчиняють перед нами нові горизонти та більші можливості.

Враховуючи як стрімко відбувається процес інформатизації та як швидко з'являються й поширюються різноманітні цифрові технології, слід зазначити, що водночас це сприяє появі нових небезпек, ризиків впливу як на соціальну, так і на психологічну безпеку особистості зі сторони інформаційного простору.

Однією із таких небезпек є кібербулінг.

Особливості поведінки та діяльності старшокласників у віртуальному середовищі вивчали українські та іноземні дослідники. Свої праці присвятили з'ясуванню особливостей окремих аспектів комунікації в Інтернет-мережі психологи (А. Жичкіна, В. Фатурова, О. Петунько, О. Бикулов), соціологи (Н. Туякбасарова, С. Коноплицький, О. Горошко), педагоги (А. Чистяков О. Кущенко), філологи (С. Заборовська, І. Ішмуратова) та навіть економісти (Н. Р. Шевко та інші).

Проблеми діагностики та попередження кібербулінгу у своїх працях висвітлили Л. Найдьонова, М. Робін, Є. Кулік, Р. Ковальські, А.С. Зинцова, П. Агатсон, О. Блискун, Н. Вітюк, П. Ланган, С. Лімбер, Н. Когутяк, О. Баришполець, О. Лапа та інші дослідники. Питання безпеки юного покоління користувачів глобального інформаційного простору висвітлені у роботах таких науковців як: Н. Віллард, А. Ленхарт, С. Лімбер, У. Парфентьев, І. Лубенець, П. Агатсон, В. Гріг, Г. Берсон, П. Сміт, Л. Найдьонова, С. Монкс, М. Мартин, Д. Ольвеус, В. Гой, Б. Белсі, О. Бочавер, Д. Шакірова, Р. Ковальські, К. Хломов та інші.

Впродовж останніх десяти років дискурси відносно гендеру змінюються в залежності від культурно-історичної доби та простору. Останнім часом значних змін зазнала суть гендерних аспектів, тому сьогодні гендерний вимір відноситься практично до всіх рівнів людського життя, а поняття «гендер» фокусує на собі увагу великої кількості науковців.

Віртуальне середовище немає кордонів, ні часових, а ні просторових, кривдником в мережі може бути будь-хто, чи то тендітна дівчинка, чи наділений фізичною силою хлопець. Тому у вивченні явища кібербулінгу з'являється ще одна важлива змінна - гендер. Питання, що стосуються гендерно-психологічних особливостей кібербулінгу є малодослідженими, особливо в Україні.

Кібернасильство є досить серйозною проблемою, оскільки значно зростає кількість прояву онлайн-агресії одних людей стосовно інших. Новітні інформаційно-комунікаційні засоби стали собі такого роду "зброєю" сучасних дітей, молоді та й суспільства загалом, і на жаль, можливість цього "озброєння" не завжди використовується в позитивних можливостях, що потребує нагального дослідження з наукової та практичної сторони, адже це важливо для розробки заходів стосовно профілактики й попередження кібербулінгу та протидії його наслідкам.

Об'єкт дослідження: комунікація старшокласників у віртуальному середовищі.

Предмет дослідження: гендерно-психологічні відмінності практикування кібербулінгу у віртуальній взаємодії старшокласників.

Мета: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити гендерно-психологічні особливості кібербулінгу, що застосовується у віртуальних практиках старшокласників.

Завдання:

1. Здійснити теоретичне дослідження проблеми кібербулінгу у віртуальному середовищі старшокласників, визначити причини його виникнення та наслідки, розкрити соціально-психологічні особливості

взаємодії старшокласиків, проаналізувати проблему гендерних відмінностей у застосуванні кібербулінгу.

2. Емпірично дослідити рівень практикування кібербулінгу серед старшокласників, визначити його найбільш поширені різновиди, причини та гендерно-психологічні відмінності.
3. Розробити програму тренінгу щодо профілактики та попередження кібербулінгу серед старшокласників.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та розв'язання завдань, було використано такі методи дослідження:

- теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, класифікація та узагальнення;
- емпіричні: опитування, тестування, анкетування;

Застосовувалися такі методики для психологічної діагностики досліджуваних явищ: авторська анкета для учнів, методика «Визначення інтегральних форм комунікативної агресивності» В.В. Бойка, тест К. Янг на Інтернет-залежність, тест «Оцінка самоконтролю в спілкуванні» (автор – М. Снайдер) та методика «Вивчення рівня самооцінки» С.В. Ковальова;

- статистичні: процедури описової статистики (визначення відсоткового співвідношення показників, середньоарифметичних значень, кореляційний аналіз).

Структура магістерської роботи складається зі змісту, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загального висновку, списку використаної літератури (у кількості 51 джерела) та додатків.

Апробація результатів дослідження. Основні положення даної роботи пройшли апробацію на щорічній звітній науковій конференції студентів факультету психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (2022 р., м. Івано-Франківськ) та дискусійній панелі «Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни» IV

Міжнародної науково-практичної конференції «Модернізація системи освіти в гірських регіонах: національний і глобальний виміри»(2022 р., м. Івано-Франківськ).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КІБЕРБУЛІНГУ У ВЗАЄМОДІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ

1.1. Кібербулінг як об'єкт психологічного дослідження: характеристика поняття, ознаки, класифікація

Бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних засобів та їхнє втручання у соціальне життя людей привели до того, що з'явився різновид булінгу, який здійснюється в інтернет-просторах. Сьогодні явище кібербулінгу активно вивчається дослідниками, але дивлячись на те, що дане поняття відносно нове, досліджень присвячених цьому явищу, існує ще не багато. Звичайний булінг, на відміну від кібербулінгу, більше вивчений.

Поняття «кібербулінг» походить від англійської мови та створене з двох слів: кібер (що означає опосередковане комп'ютером та Інтернетом віртуальне середовище) та булінг (англ. Bull – що перекладається як бугай, бик, а в переносному значенні – це сильна, дуже велика, агресивна та вороже налаштована до оточення персона). За цим поняттям можна зрозуміти, що це процес наполегливого, агресивного, жорстокого нападу. Близькими за сенсом можна виділити слова: задирати, провокувати, роз'ятрювати, дошкуляти, цькувати, тероризувати тощо [17, с.72].

В зону ризику, зазвичай, потрапляють студентська та учнівська молодь.

Зараз, в суспільстві Інтернет-ресурси та ЗМІ запроваджують суспільні цінності та норми. І в цей період, коли відбувається трансформація соціально-психологічних умов, надзвичайно посилюється нестійкість та соціальна незахищеність особистості [9, с.192].

Кібербулінг є різновидом булінгу, тому часто дослідники розглядають саме поняття «кібербулінг» через традиційний булінг за посередництвом сучасних інформаційних засобів.

Для того, щоб краще зрозуміти, що таке кібербулінг, потрібно розглянути його з трактувань різних дослідників, зокрема, як вітчизняних, так і закордонних.

Б. Белсі, дослідник, який вперше дав визначення поняттю «кібербулінг», стверджує, що це використання інформаційних форм контакту для підтримки свідомої, повторюваної та злісної поведінки окремою особою чи групою, спрямоване на заподіяння іншим шкоди [39].

Українська психолог Л.А. Найдьонова трактує кібербулінг як знущання, приниження в інформаційному просторі, ворожу діяльність з метою нашкодити іншій людині, в яких використовуються сучасні засоби інформаційного зв'язку, зокрема, соціальні мережі, мобільні телефони, електронні пошти тощо [20, с.5].

М.В. Фадєєва зазначає, що кібербулінг – це агресивна поведінка індивіда, зазвичай підлітка, яка здійснюється проти конкретної дитини засобами електронної комунікації (знову ж таки за допомогою сучасних гаджетів, засобів мобільного зв'язку, інтернету [30].

П.Сміт зі своїми колегами вважають кібербулінг агресивною та умисною дією, яка скоюється групою чи окремою людиною, застосовуючи інформаційно-комунікаційні технології, неодноразово та протягом тривалого проміжку часу щодо об'єкта кібербулінгу (жертви), яка не може себе захистити [50].

С.Монкс описує кібербулінг як силувани, що принижують гідність, зневажливі дії однієї людини на рахунок іншої за допомогою новітніх засобів зв'язку [46].

Н.Віллард трактує кібербулінг як розташування або надсилання безжалісних, з образливим вмістом повідомлень, можливо фото/картинок, через мережу Інтернет чи можливі інші способи та засоби зв'язку [51].

Тобто, як можна зрозуміти на сьогодні існує досить багато трактувань явища кібербулінгу, але єдиного загальноприйнятого визначення немає.

Тож, синтезуючи всі перелічені трактування дослідників, ми можемо сказати, що кібербулінг – це насильницькі, систематичні, агресивні, принизливі, свідомі, навмисні дії однієї особи (або групи) спрямовані на завдання шкоди іншій особі, за допомогою сучасних інформаційних засобів зв'язку таких як:

мобільний телефон, комп'ютер, електронна пошта, соціальні мережі, різноманітні веб-сайти, інтернет, онлайн-чати тощо.

Вперше світ стикнувся з кібербулінгом у 2002 році. Стався один із відомих випадків медіацькування, який розпочався як забавка. Гіслан Раза – підліток з Америки, який зняв відео про себе, жартівливого змісту, на основі сцен із фільму «Зоряні війни». Однокласники розмістили це відео в інтернеті без згоди хлопця, де його переглянуло надзвичайно велика кількість людей. Ця подія мала дуже неочікуваний розвиток подій: у 2004 році з відеороликом Гіслана Раза створили сайт із подібними відеороликами, а також із музикою з фільму та візуальними ефектами. Даний сайт зібрав понад 76 мільйонів користувачів, а відео з хлопцем стало найбільш завантажуваним файлом того року. А Гіслан Раза отримав прізвище «дитина зоряних війн», а поряд з ним психічну травму, через яку був змушений відвідувати психотерапевтів [14].

Проявами кібербулінгу можна назвати напади, що здійснюються з метою завдання психологічної шкоди. Сюди відносять образливі слова, плітки, листи, обмови, телефонні смс, спотворені відео чи фото, які потрапляють в інтернет-простір за допомогою смартфона, комп'ютера, тобто через інформаційно-комунікаційні засоби зв'язку. Варто сказати, що хоча ці напади є віртуальними, але шкоду вони несуть реальну [17, с.73].

Як ми вже згадували на початку, кібербулінг є різновидом традиційного булінгу, то слід вказати, що вони мають як спільні, так і відмінні риси.

Серед спільних рис можна виділити те, що і булінг і кібербулінг характеризуються насиллям, що здійснюються цілеспрямовано, усвідомлено, сплановано та систематично. Вони містять у своїй рольовій структурі агресора (в нашому випадку кібербулера), жертву (об'єкт кібербулінгу) та свідків, які активно чи пасивно підтримують якусь зі сторін (не обов'язково, щоб були свідки).

Говорячи про булінг офлайн потрібно зазначити, що це перепалка у шкільному дворі, де старші, сильніші, владніші знуцаються з молодших,

слабкіших [28, с.26]. Шкільному булінгу, на відміну від кібербулінгу, властиво закінчуватися, коли дитина опиняється вдома, а віртуальний терор продовжується й вдома. З кожним днем життя сучасних дітей настільки зазнає віртуалізації, що інтернет стає невідривною частиною їхнього життя, це впливає на те, що шанси сховатися від кібербулінгу є майже неможливими.

Таким небезпечним онлайн-насилля робить те, що воно розгортаючись на основі протиборства з жертвою, підкріплюється та прискорюється за допомогою технологічного оснащення. На відміну від реально булінгу, для кібербулінгу не потрібно мати перевагу в силі чи соціальному статусі, достатньо лише смартфона чи комп'ютера, а також бажання тероризувати [17, с.73].

Кібербулінг – це інформаційний терор, моральне і психологічне знищення. Відмінності кібербулінгу від традиційного зумовлюються особливостями інтернет-середовища.

Щодо відмінностей традиційного булінгу, тобто булінгу офлайн, дискусія триває й сьогодні, але ми вже маємо змогу побачити його суттєві відмінні ознаки. Разом із колегами Рауль Наварро виокремили таких сім основних відмінностей кібербулінгу:

- 1) анонімність – агресор має змогу залишатися невідомим, а відтак має змогу здійснення прихованої агресії. При звичайному булінгу жертва знає свого агресора в обличчя і має змогу його якимось чином уникнути, у мережі ж об'єкт кібербулінгу може навіть не здогадуватися хто його агресор: хто ця людина, чи їх декілька; чи можуть це бути якісь знайомі, чи навіть друзі; чи це дівчина, чи хлопець; молодші чи старші. Ця невідомість посилює неспокій, тривогу жертви, вона може думати про те, що агресор володіє неабиякою силою, могутністю і відповідно про свою вразливість, беззахисність. Деякі люди дозволяють робити собі такі недопустимі речі через анонімність в інтернеті, тому що, вони можуть бути не впізнаваними, не нести відповідальності за свої дії на відміну від реального життя, де такий чи інакший вчинок змушував би нести відповідальність. Можна

сказати, що анонімність в онлайн-просторі певним чином впливає на деформацію поведінки людей.

- 2) моральна легкість – відсутній зворотній зв'язок, агресор не бачить, як на його провокації реагує жертва. У такому випадку менша ймовірність прояву емпатії, агресора більше можуть спинити можливі наслідки, аніж моральні причини.

Думку Р. Наварро поділяє О. С. Зинцова і також зауважує про можливість поширення кібербулінгу, зокрема, завдяки тому, що з'явилась можливість проявляти агресію дистанційно, адже коли кіберагресор не бачить реакції жертви, а також наслідків своїх дій, відчуття провини та емоційного напруження у нього не виникає, навпаки, формує впевненість у безкарності власних вчинків [11].

- 3) легша допомога – з часом агресор втрачає підтримку (якщо вона була присутня).
- 4) складніша роль свідка – той, хто спостерігає за здійсненням кібербулінгу може виконувати дві ролі: пасивного та активного спостерігача. Від того, яку роль він займає в групі, залежить яку зі сторін він буде підтримувати чи не підтримувати.
- 5) технічні навички – вміння користуватися сучасними технологіями є ключовою в здійсненні кібербулінгу, оскільки для його реалізації достатньо лише цього та бажання скоювати агресивні дії.
- 6) цілодобове перебування онлайн – сучасні технології дозволяють перебувати у мережі 24/7. Знаючи про це кібербулер може продовжувати процес цькування навіть тоді, коли жертва «відключається» від мережі. Він має змогу знаходити жертву будь-де та будь-коли, тобто кібербулінг є необмеженим у просторі та часі. Якщо в школі дитина зазнає знущань, то коли вона приходить додому вони закінчуються, у кіберпросторі ж знущання продовжуються. Так само з часом, наприклад, якщо булінг у школі мінімізується під час проведення уроків чи вночі, то кібербулінг

проводжується постійно: чи то вдень, чи серед ночі, завдяки доступу до інтернету. Також здійснення кібербулінгу може відбуватися без відволікання від основної діяльності або її переривання.

- 7) можливість залучення великої кількості аудиторії – дана особливість полягає в тому, що велика аудиторія відповідає системності. До прикладу, якщо у реальному житті насилля має бути повторюваним, щоб бути системним, то у випадку кібербулінгу системність досягається шляхом великої аудиторії, яка підхопивши якесь одне негативне повідомлення, ставить вподобайки та репостить. Тобто, якщо говорити про реальний булінг, то булер має скоїти декілька негативних дій стосовно жертви, то в онлайн-просторі йому вистачить однієї, за умови, що її будуть повторювати, розповсюджувати [21, с.147].

Також Н.Р. Шевко виокремлює ряд таких особливостей мережевої комунікації в умовах кібернасилля:

- 1) мультимедійність – графічні зображення, відеоматеріали, фотоматеріали, аудіофайли, різного роду тексти – це перелік різноманітних доступних для користувача способів комунікації.
- 2) опосередкованість – спілкування у мережі є непрямим, тому як агресор, так і жертва не можуть бачити один одного. На відстані кібербулер може робити жорстокіші речі, ніж в реальному житті. А ще повідомлення в мережі може бути багаторазовим актом цькування, наприклад, коли додаються нові коментарі, а також, що ще гірше, сама жертва може переглядати їх, переживаючи ретравматизацію, тобто знову і знову повертатися у психологічний травматичний стан [4].
- 3) позачасовість – спілкування у мережі необмежене часом, в будь-який момент користувач має змогу покинути розмову, а також в будь-який – продовжити.

- 4) анонімність – не завжди користувач показує перед іншими хто він є насправді, у зв'язку з чим відповідальність за свої дії та слова значно знижується, а то й взагалі стає відсутньою.
- 5) широка аудиторія – залучення широкої аудиторії, великої кількості людей посилює у жертви побоювання сорому, безпорадності. Якщо свідками та учасниками, наприклад, шкільного булінгу є невеличка кількість дітей, то у випадку кібербулінгу з'являється можливість поширення інформації про жертву одночасно великій кількості людей [33, с.19-20].

Кібербулінг – це складне соціальне явище, що розгортається в якісно іншому просторі, такому як, віртуальному. Він має свою структуру та особливості. Отож, структурно-рольова характеристика ситуації кібербулінгу виглядає наступним чином: кібербулер – жертва – свідки.

Розглянемо детальніше соціально-психологічні особливості кожного з учасників кібербулінгу.

Кібербулер – це особа, яка скоює інтернет-насилля, що спрямоване на жертву, маючи на меті принизити її, нашкодити їй чи будь-яким іншим чином нанести психологічної або моральної шкоди.

Незалежно від статі для кібербулера властиві наступні ознаки:

- зарозумілість, завищена самооцінка, егоцентричність;
- агресивність, ворожість, злісність;
- прагнення принизити інших, за рахунок чого агресор виставляє себе вище за них (кібербулер підіймає свій авторитет, коли принижує інших;
- поривчастий, запальний, трохи легко збуджуваний імпульсивний характер;
- бажання дати «прочуханки» тим, хто, якимось чином зачепив його власну гідність;
- бажанням бути владним, домінантним.

Також, для кібербулера є характерним нормальний чи високий фізичний розвиток, високе положення в соціальній мережі залежить від того скільки друзів, постів та лайків у нього є. Зазвичай, кібербулери це ті особи, які не знають, що таке «ні», тому що живуть у сім'ях із високим рівнем матеріального забезпечення [35].

Норвезький психолог-дослідник Д.Ольвеус виокремлює такі риси, що властиві кібербулерам:

- 1) ймовірно дитина може стати кібербулером, якщо вона: особа домінантна, має неврівноважений характер, імпульсивна, прагне бути владною;
- 2) їй важко виконувати настанови, підкорюватися вимогам;
- 3) виявляє ворожу агресію та агресію, як інструмент: інструментальну, до прикладу, для того, щоб досягнути цілі, та ворожу, зокрема, для відповіді на певні провокації;
- 4) не зважаючи на ситуацію, навіть якщо вона погана, добре про себе відгукується;
- 5) малоемпатійна або взагалі не емпатійна до тих, хто зазнає знущань;
- 6) їй властива агресивна поведінка;
- 7) притаманне позитивне ставлення до насилля, аніж більшості дітей з її оточення [41].

Наступна структурна одиниця ситуації кібербулінгу – жертва/постраждалий. Жертва – це індивід, який відчуває психологічний примус на собі, піддається впливу кіберагресора, який несе бажані для нього наслідки, тобто завдання шкоди.

Постраждалим внаслідок кібербулінгу притаманні такі ознаки:

- невпевненість, замкнутість або імпульсивність, пов'язані з поведінкою; такі особи, що мають підвищений рівень тривожності, часто хвилюються;
- недостатньо або взагалі не розвинені комунікативні навички – відсутність друзів, невміння налагоджувати соціальні зв'язки;

- високі досягнення в навчанні – гарна успішність в школі, обдарованість, наявність високого інтелекту;
- фізичні дефекти – поганий слух, носіння окулярів, порушення пов'язані з локомоторною системою, фізична слабкість;
- недотримання гігієни – поганий запах, неохайність, носіння брудних речей;
- страхи, пов'язані зі школою – коли, дитина має низьку успішність у школі, в неї з'являються негативне ставлення до школи, небажання відвідувати певні предмети. Навколишніми це сприймається як невпевненість, тривожність, і у свою чергу, викликає агресію;
- відсутність, дефіцит або недосконалість досвіду існування в групі – особи, які не навчилися створювати соціальні зв'язки, відповідно через це відсутня можливість накопичення сукупності розуміння життя в групі, колективі;
- певні відхилення – пов'язані із проблемами мовлення (дислалія, заїкання), порушенням читання (дислексія), труднощі у навчанні, наявність низького рівня IQ;
- особливості, що пов'язані зі зовнішністю – повнота чи худорлявість, особливості форми голови, вух, заяча губа, веснянки і т.д. [23].

Безпорадність, фрустрація, страх, самотність, відчай, відчуженість, приниження: цей перелік показує те, що відчуває жертва кібербулінгу.

Хоча цькування й відбувається у мережі, дитина завжди власною поведінкою видасть, що щось не так, наприклад, це може бути замкненість собі, небажання спілкуватись з ровесниками, контактувати з ними, різкі зміни настрою, втрата зацікавленості до соціальних мереж, школи, улюбленого заняття тощо.

І третю роль в структурі кібербулінгу займає свідок або спостерігач – це особи, які участь у цькуванні безпосередньо не приймають, але і не протидіють йому. Ці особи можуть із байдужим ставленням віднести до того, що відбувається, а деякі готові з радістю посміятися. Основною відмінністю

кібербулера від спостерігача є те, що спостерігачі бувають дуже пасивними або, іноді навпаки, проактивними. До прикладу, споглядаючи за коментарями під фотографією на якій зображена жертва, одні спостерігачі будуть пасивно реагувати на них, а інші ж будуть активно захищати жертву або підтримувати сторону кібербулера.

Так і в соціумі, ті хто займає не активну позицію, тобто вони нічим не цікавляться, не спілкуються, невпевнені та замкнені в собі, не є активними в соціальних мережах, зазвичай, і у віртуальному світі пасивні. Слід сказати, що такі особи можуть бути потенційними жертвами як булінгу, так і кібербулінгу. Спостерігачі, які є активними та відстоюють особистість жертви мають активну позицію в житті, вони комунікативні, мають багато друзів, впевнені у собі та рішучі. Спостерігачі ж, які підтримують сторону кібербулера, в певний час починають виконувати роль спільника, в деяких випадках – роль провокатора. Це особи, які не мають своєї думки, позиції, і які обирають сторону домінуючих, впевнених у собі, тому що, це викликає у них відчуття того, що вони захищені і перебувають біля авторитету.

Для кібербулінгу характерна низка форм поведінки. Дослідники Вітюк Н., Белсі Б., Ковальські Р., Робін М., Лімбер С., Агатсон П., Сміз П. та Віллард Н. виділяють такі види кібербулінгу:

1. Флеймінг – це обмін зневажливими, імпульсивними, запальними, короткими репліками (може відбуватися зі зловживаннями нецензурної лексики), що здійснюється між двома чи більше учасниками у вигляді електронних повідомлень. Форуми, чати, онлайн-ігри, соціальні мережі – найчастіші місця, де може розгортатися перепалка, яка може тривати досить довго.
2. Самозванство – характеризується тим, що агресор видає себе за іншу особу, використовуючи її приватні дані, такі як, логін і пароль для входу до її акаунту в інформаційному просторі або може створити фейкову сторінку під ім'ям тієї особи (її нікнеймом), і без відома цієї людини

надсилає різного роду повідомлення з негативним змістом іншим людям, і таким чином завдає їй шкоди, тому що, інші люди у відповідь обурюються та ображаються, не знаючи, що це справа рук кібербулера. Тобто, самозванець дає поштовх до виникнення конфлікту у жертви з іншими людьми, що спричинює для неї неабиякі проблеми.

3. Кіберостракізм – це обмеження можливості позиціювання себе особою в групі, свідоме видалення певної людини з учасників групи в соцмережах, чатах, віртуальних іграх. Таке вилучення може відбуватися у будь-якому онлайн-просторі, де використовуються захисні паролі для входу в групу, а також може формуватися певний список друзів або список небажаної пошти.
4. Наклеп – оприлюднення та поширення принизливої, неправдивої інформації про певну людину за допомогою засобів та способів зв'язку у вигляді фотографій, відео чи текстових повідомлень. Жертвою клевети може бути не тільки одна людина, а й група осіб по певному списку, до прикладу, «хто є хто» в школі, класі, групі.
5. Хепіслепінг – один із найпоширеніших видів кібербулінгу, який являє собою фіксування на відео реальних нападів на людину. Згодом ці відео викладають в інтернет або пересилають приватними повідомлення іншим людям на пошту, в чати чи в соцмережах без згоди жертви, наслідком чого, дані відео може переглянути велика кількість людей і жертва стає об'єктом для обговорення та приниження.
6. Ошуканство – являє собою виманювання та поширення особистої, персональної інформації про особу, яка має конфіденційний характер, на публіку у віртуальному світі або її передавання електронною поштою, в соціальних мережах чи на смартфон іншим особам. Метою такого ошуканства є зміна відношення інших людей до жертви, руйнація її репутації.

7. Кіберпереслідування, або кіберсталкінг – являє собою приховане, анонімне вистежування й переслідування жертви, збір інформації про неї, що відбувається через інтернет. Зазвичай вистежують необережних, довірливих користувачів, які у соціальних мережах розповідають інформацію про себе не лише знайомим, а й взагалі невідомим особам. Зловмисник завоволодіває потрібною інформацією, тобто він визначає місце, час та умови для реалізації майбутнього злочину.
8. Харасмент – це повторюване, тривале та одностороннє присилання жертві повідомлень з образливим, принизливим змістом, до прикладу, перенавантаження комунікаційних каналів десятками та навіть сотнями листів на мобільному телефоні, електронній пошті або дуже часті дзвінки на телефон. Серед форм харасменту виділяють гріфінг – це пригноблення когось з учасників у онлайн-просторі чи онлайн-грі. Гріфери – це певна група учасників гри, метою яких не є перемога, а руйнація ігрового досвіду інших учасників.
9. Тролінг – характеризується розміщенням у мережі, зокрема у блогах, групах, таких меседжів, що мають провокаційну природу та викликають словесну війну, обопільні зневажливі висловлювання, сутички між членами цього простору.
10. Секстинг – обмінювання власними матеріалами відвертого, інтимного характеру (фото, відео) за допомогою сучасного комунікаційного зв'язку та його засобами [5, с.132-134], [13], [39], [44], [50], [51].

Отже, кібербулінг – це складне явище. Воно має свої особливості, як спільні, так і відмінні риси від реального булінгу, структурно-рольову характеристику, а також різновиди, і як нам відомо, сучасні інформаційно-комунікаційні технології перебувають в постійному розвитку, тому це впливає на появу все новіших видів цього явища. Інколи, окремі види онлайн-цькування поєднуються і з традиційним булінгом, а не тільки між собою.

1.2. Соціально-психологічні особливості взаємодії старшокласників

Старший шкільний вік – це рання юність, вік, коли молода особистість готується жити як доросла людина [37].

У вітчизняній психології вікові межі ранньої юності охоплюють 15-18 років, даний період життя І. Кон називає «третім світом», що є проміжком між дитинством та дорослістю [10].

Ранній юнацький вік – це час завершення статевого дозрівання та початку фізичної зрілості, коли старшокласник все більше готовий до фізичних й інтелектуальних навантажень. Для старшого школяра відкриваються великі можливості для вибору майбутнього фаху, а фізичний розвиток, в свою чергу, допомагає формуванню навичок і вмінь у різноманітних сферах діяльності, а також певних якостей. До прикладу, досягнення власної фізичної сили, дужості та привабливості впливає на формування у дівчат і хлопців високої самооцінки, оптимізму, впевненості в собі, переконаності у своїх силах та можливостях, віри в себе і т.д., та навпаки, розуміння своєї фізичної слабкості позначається на формуванні у них замкнутості, песимізму та зневіри в себе [31].

Особливо важливим є те, що в цей віковий період формується психологічна стать, тобто, особистість у цьому віці приймає дорослі статеві ролі, і хлопчики перетворюються на чоловіків, а дівчатка – на жінок, і таким чином, завершується статева ідентифікація. Слід зауважити, що даний віковий етап психологічно не менш складний, ніж підлітковий. Але в ранній юності не так гостро позначаються ендокринні та фізіологічні процеси, а також немає різких змін у сприйнятті власної особистості та інших людей.

Однак у старшокласників посилено формується внутрішня позиція, своя точка зору та погляд на деякі речі, починає існувати особисте ціннісно-сміслові розуміння тих рис людини, які її характеризують і є притаманними їй як представнику певної статі, а також, відбувається посилене формування своїх поглядів на взаємостосунки чоловіка та жінки та їх характер. В даний період,

існує підвищена потреба у спілкуванні та контактах з однолітками протилежної статі, розкривається особиста сексуальність [37].

З огляду на це, інтимно-особистісна комунікація з однолітками, залишається важливою і в період ранньої юності [10].

Перебудова міжособистісної взаємодії з однолітками в старшому шкільному віці характеризується певними особливостями. І. Бех вважає, що в даному віці прагнення до глибокого особистісного спілкування є особливо значущим, коли бажання молодих людей до усвідомлення власної індивідуальності вимагає вираження як дзеркала («іншого Я») і вираження співучасті. На думку І. Ширшової даний віковий період вважається піком розвитку прагнення до міжособистісної взаємодії [10].

У старшому шкільному віці проблема комунікації особливо загострюється, саме цей період існує тенденція щодо задоволення потреби у комунікації на всіх рівнях, інтенсивність якої може ставати дуже високою, що аж стає центром життєвих прагнень юнацтва.

Серед старших школярів головним товаришем у спілкуванні є одноліток або значущий друг. Особливо старшокласникам подобається спілкуватися на тему етичних, моральних проблем, вони прагнуть пізнати їх принципові ідеї, а не розглядати якісь певні випадки. Значною мірою юнаки та дівчата долають імпульсивність, мимовільність у прояві почуттів, що була притаманна підліткам, в них закріплюється стале емоційне відношення до різноманітних сторін життя, до друзів та дорослих, зміни у почуттях товаришування, дружби та любові. У цьому віці дружба характеризується не тільки наявністю спільних зацікавлень, але і єдністю переконань, світогляду, вона має інтимний характер, тому що добрий товариш стає незамінною людиною.

На формування особистості старшого школяра надзвичайно великий вплив має колектив однолітків, однак це не означає, що старшокласники не відчують потреби в спілкуванні з дорослими. Буває інакше, вони навіть більше прагнуть спілкуватися з дорослими, ніж в інші вікові періоди. Це можна пояснити тим, що

в даному віці дитині вирішити проблеми самовизначення та самосвідомості самотужки іноді буває вкрай нелегко, тому бажання мати друга дорослого для старшого школяра є також важливо. Такі питання та проблеми, що стосуються самодетермінації, часто є центром обговорень в групі однолітків, але подібне обговорення не завжди є ефективним: малий життєвий досвід, і тоді мудрість та досвід дорослих є дуже цінними корисними [31].

Отож, спілкування з однолітками є надзвичайно важливим для особистості старшокласника. Різноманітна спільна активність сприяє формуванню корисних навичок взаємодії з соціумом, вміння відстоювати свої права, вміння бути дисциплінованим, а також співвідносити власні інтереси з колективними [22, с.288-290].

Щодо особливості взаємодії старшокласників в сьогоденні потрібно зазначити найосновніше, це те, що на протигагу кільком попереднім десятиліттям їхнє спілкування піддалося значній віртуалізації. Сучасні діти мають змогу перебувати онлайн постійно, безперервно отримувати інформацію та поширювати її. Цифрові технології забезпечують онлайн форму міжособистісного спілкування. Оскільки юні індивіди мають важливу потребу в приналежності до певної групи, бути прийнятими та відчувати власну необхідність, вони часто створюють різноманітні онлайн-бесіди або використовують відеозв'язок для спілкування, де обмінюються поглядами, думками, переживаннями тощо. Також, варто додати, що взаємодії старшокласників у мережі властива ще така особливість як просторовість, адже вони можуть підтримувати зв'язок з товаришами на відстані, що на цей час є дуже поширеним і актуальним, тому що чимало школярів покинули разом із сім'ями свої домівки через війну.

Через простоту та зручність використання, цінність спілкування в теперішніх умовах, Інтернет-середовище стає все більш привабливим для молоді. Інформаційний простір стає альтернативною реальністю, що надає

можливість людині абстрагуватися від труднощів зовнішнього середовища, комунікувати, експериментувати, працювати та навчатися [6].

Нині, школярам, студентам та освітянам не з чуток відомо про те, що таке дистанційне навчання. Багато навчальних закладів перебували на карантині через поширення вірусу Covid-19, а сьогодні в Україні триває війна, що внесло серйозні корективи в навчальний процес та у взаємодію всіх його учасників. Згідно даних ЮНІСЕФ, принаймні, кожна сьома дитина проводила вдома на самоізоляції більшість свого часу, що в свою чергу, призвело до підвищеної тривоги, депресії та відчуженості [38]. А за результатами дослідження проведеного у 2021 році, карантини, що були запроваджені під час пандемії, спричинили зростання кількості випадків онлайн-булінгу серед європейських школярів на 44-50%. Про це свідчить щорічний звіт Європейської комісії «Моніторинг освіти та професійної підготовки». У даному звіті йдеться про те, що запровадження дистанційного навчання не стало порятунком від звичайного булінгу, а воно перемістило його в цифровий простір. Творці цього дослідження підкреслюють, що майже кожний четвертий школяр не відчуває підтримки після зміни формату навчання, проводячи 3,5 години на день та більше за навчанням, як наслідок, поганий або відсутній сон, тривога та депресія [25].

Як ми вже зазначали, для старшокласників важливе контактування з ровесниками, тому вони спілкуються між собою в різних соціальних мережах. Якщо говорити про специфіку взаємодії старших школярів під час дистанційного навчання, варто зауважити, що їм бракує очного спілкування з друзями. Про це свідчить дослідження, проведене командою КУ Інституту міста Львова разом з МолоДвіжЦентр, у котрому 77% дітей віком від 14 до 17 років зазначили, що недостатність та/або відсутність комунікації офлайн, негативно позначається на їх емоційно-психологічному стані [12].

Ще варто пригадати про деякі особливості дистанційного навчання за допомогою спеціальних онлайн-платформ. Зокрема, найбільш поширеними для відеоконференцій вважаються Google Meet та ZOOM, що відзначаються своєю

простотою використання, зручністю, безплатністю. Але разом з тим, існує проблема їх незахищеності. Відомо про чималу кількість ситуацій, коли до дистанційних уроків приєднувалися сторонні особи та починали демонструвати присутнім неналежні та непристойні, відео, фотографії чи інші матеріали за допомогою функції презентації екрана чи камери. Дана поведінка, зокрема, в ZOOM отримала назву «зумбомбінг». Слід зазначити, що нерідко самі учні використовували зумбомбінг та продовжують його використовувати й сьогодні, щоб зірвати урок. Таким чином, демонстрація нецензурних чи інших матеріалів спричинює кібербулінг над великою кількістю осіб [26].

Безсумнівно, що час проведення в онлайн-просторі значно збільшився і ризики стати об'єктом кібербулінгу також збільшуються. Рекламним холдингом Navas Creative Group Ukraine було проведено дослідження, в якому говориться, що під час карантину школярі стали проводити на 54% більше часу в інтернеті, аніж зазвичай [29]. А згідно з даними опитування Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), у якому взяли участь понад 170000 людей віком від 13 до 24 років із 30 країн, з них 6791 респондент з України, було виявлено, що 29% опитаних осіб зазнавали кібербулінгу, тобто ставали жертвами, а 16% - пропускали через це уроки в школі [8].

Отже, нині взаємодія дітей та молодих людей все більше переходить у віртуальну площину, що спричиняється бурхливим розвитком різних сучасних гаджетів, засобів зв'язку та Інтернет-платформ, через які може відбуватися комунікація.

1.3. Психологічні чинники застосування кібербулінгу у взаємодії старшокласників

Кібербулінг представляє собою форму психологічного насилля. Найчастіше жертвами кібербулінгу стають діти, у яких немає емоційного зв'язку з батьками, які не отримують уваги від батьків або зазнають жорстокості з їхнього боку, ті діти, які негативно, із ворожістю сприймають світ й часто є

жертвами насилля в реальному світі, а також і самі чинять насилля над слабшими. Це люди, які виховуються в складних умовах, батьківській тиранії, живуть у відсутності можливості висловити свою думку, мають певні психофізичні особливості, низький соціальний статус тощо [19, с.248].

Досить серйозною та складною є проблема медіанасильства. Регулярно переглядаючи сцени насилля спостерігачі все менше реагують на побачену на екрані жорстокість, стають менше чутливими до насильства у реальному житті [34, с.8-9]. Вияв агресії в медіа матеріалах підвищує ймовірність виникнення агресивних реакцій, а продемонстрована поведінка сприяє опануванню агресивних сценаріїв та стає прикладом для відтворення в реальному житті, а також і у віртуальному, що призводить до деякого стирання межі між аморальним та моральним у міжособистісних стосунках [2].

Існують різні погляди щодо того, що спонукає до вияву агресивності у віртуальному просторі. Зазвичай, користуються характеристиками, що застосовуються до учасників звичайного булінгу. Але, це може бути виправдано лише тоді, коли традиційний булінг переноситься у онлайн-простір, а не виникає безпосередньо там, тому не можна дублювати дані ознаки, тому що явище виникає в іншому середовищі.

Часто явище кібербулінгу викликає інтерес старшокласників тим, що є можливість вийти за грані своєї власної сутності і створити віртуальний образ «Я». Інколи вони керуються прагненням створення життя, якого вони б хотіли, того, що відрізнятиметься від реального [3, с. 38].

До психологічних чинників застосування кібербулінгу відносять:

1. Комплекс неповноцінності – це болюче усвідомлення своїх недоліків, що виникає через різноманітні причини: душевні травми, власні неспіхи або помилки та дискримінація. Якраз кібербулінг є засобом для компенсації даного комплексу, тому що він має всі потрібні для цього умови. Агресор створює віртуальне «Я» і стверджується за рахунок інших.

2. Заздрість – конкуренція породжує заздрощі, на які у старшокласників є чимало причин, наприклад, кращий матеріальний стан, успіхи серед однолітків, авторитет.

3. Прагнення мати перевагу (домінувати) – ця мета може бути як позитивна, так і негативна (деструктивна). Дане бажання виникає у старшокласників, яким складно пристосовуватись до навколишнього світу, і які досягають певних переваг над іншими своєю егоїстичною поведінкою. Як ми вже згадували, для агресора в онлайні не потрібно мати перевагу у фізичній силі, соціальному статусі, матеріальному стані чи вплив на інших, щоб відчувати власну зверхність.

4. Невміння врегульовувати конфлікти – слід пам'ятати, що для цього вікового періоду та розвитку особистості на цьому етапі, конфлікти є невідривним елементом їхнього життя, це один із аспектів дорослішання та емоційного розвитку. Ми, зазвичай, думаємо, що конфлікт це щось погане, негативне, але таким чином, старшокласник вчиться долати труднощі, відшукувати порозуміння з однолітками, розуміти та сприймати думку інших, а також відстоювати свою. Не усвідомлюючи ніякого прийняттого способу вийти із конфліктної ситуації або вважаючи свою думку більш важливішою, не обдумуючи і не сприймаючи критично позиції іншого, конфлікт може бути перенесений у онлайн-простір.

5. Розвага – кібербулінг може розпочатися з простого жарту з нудьги. Але втім, жарти існують різні, іноді вкрай дошкульними, що жертві гумору зовсім не до сміху. Ті, хто стають об'єктами подібних забавок, відчують себе подавленими, не можуть сконцентруватися і нормально працювати, відчують неповноцінність, через страх намагаються уникати зовнішнього середовища.

6. Індивідуально-особистісні відмінності – (дефекти емоційно-вольової сфери, акцентуації характеру тощо). Акцентуація характеру – це граничний варіант норми, за якого окремі характеристики занадто виражені, наслідком чого виступає чутливість відносно психогенних впливів певного походження. До

прикладу, епілептоїдний чи істероїдний тип може поодинокі свої потреби задовольнити використовуючи кібербулінг: не зачіпається власна персона, існує можливість привернути увагу чималої кількості людей, підтримуюча аудиторія, приниження когось, за рахунок чого, відбувається піднесення себе.

7. Помста – це дії, які з’являються від мети людини відповісти на несправедливість, що скоїлася стосовно неї, що може бути надуманою або реальною. В цьому випадку, ображені, які здійснюють кібернасилля, відчують, що вони таким чином виправдовують обставини або намагаються захистити себе чи інших. Також знуцання у віртуальному просторі приваблює тих дітей, які є жертвами булінгу офлайн, які є слабкішими у фізичній силі та не можуть чи не вміють відповісти іншим на кривду, постояти за себе.

8. Модифікація цінностей – тут варто зазначити про цінності сім’ї та конфлікт ролей. Для кращого розуміння даної причини можна навести такий приклад: досить часто трапляється така ситуація, що батьки стараються заробити кошти, у той час як діти залишаються бездоглядними. Відповідно діти займаються самовихованням, ну і тому, їх цінності, будуть дуже відрізнятися від цінностей, що є важливими для батьків. Як результат, виникають конфлікти між поколіннями, мова йде не лише про традиційний конфлікт, а й, звичайно, що про конфлікт відмінних цінностей. Належним чином не здійснюється успадкування сімейних звичаїв

9. Потяг до агресії та хибне розуміння того, що напасницькі дії щодо іншої людини припустимі [1, с.37-40], [18], [28, с.15].

Не менш важливо згадати й про соціальні чинники застосування кібербулінгу серед яких:

1. Труднощі у сімейних стосунках – відомо, що якщо, до прикладу, дитина та батьки не ладнають, у них склались погані взаємини, і якщо батьки не підтримують те, як дитина розвивається, зокрема, розвиток її Я-концепції, самооцінки або дитина не відчуває опори та піклування від батьків, то існує шанс виникнення протиправного поведження, погіршення стосунків

з іншими дітьми. Зазвичай, до цькування в мережі вдаються ті діти, у яких найменший нагляд батьків або взагалі відсутній. А батьки, які є владними та керують дитиною, контролюють її, викликають у неї тільки страх. В результаті подібного виховання дитина буде агресивно направлена на інших. У такому випадку, кібербулінг фігурує як замаскований протест, заперечення статусу підкорення.

2. Недостатнє усвідомлення громадськістю явища кібербулінгу як соціальної проблеми. Досить часто дорослі не проінформовані про те, які загрози існують для дітей у віртуальному просторі;
3. Негативний вплив сім'ї. Як ми знаємо, сім'я є первинним інститутом соціалізації дитини. Відсутність змоги сучасної сім'ї дати дитині достатньо любові та турботи, відсутність бажання дізнатися про зацікавлення дитини, агресивне відношення до неї та пропаганда сили в сім'ї – це все безпосередньо позначається на формуванні агресивності з боку дитини. В свою чергу, дитина, не тільки не накопичує позитивного досвіду, а й шукає можливості компенсувати жорстоке ставлення батьків чи відсутність уваги у віртуальному світі.
4. Відсутність переконливої, науково обгрунтованої політики на рівні держави щодо запобігання насилля та кібербулінгу зокрема. Нині, в Україні це все перебуває в стані розвитку, але вже працює багато кризових центрів, притулків для жертв, що постраждали від насилля, а також гарячі лінії та телефони довіри. Але попри це все, існує дуже мало освітніх, реабілітаційних програм для дітей, навчальних програм для батьків, які є схильними до жорстокого поводження, та для батьків, діти яких стали жертвою певного насилля (в тому числі й кібернасилля). У таких країнах, як США, Канада подібні програми існують вже давно. Ми вважаємо, що доречним та необхідним є впровадження таких програм в освітній процес і в Україні, тому що це вважається як один із заходів профілактики агресії, жорстокості та насилля в навчальних закладах. В час інформаційних

технологій є необхідністю ознайомити та навчити дітей правилам безпечної комунікації не лише реальної, а й віртуальної, визначити загрози, які приховує спілкування в інтернеті, навчити вирішувати конфліктні ситуації без використання фізичної сили. Важливим є створення тренінгів для дітей, батьків, педагогів, соціальних працівників, для того щоб проінформувати про певні небезпеки, що існують у віртуальному просторі та як діяти, коли безпосередньо з ними стикаєшся.

5. Гендерні стереотипи - традиційні погляди на роль чоловіка (домінування) та жінки (підпорядкування) в сім'ї часом стають чинником застосування кібернасилля щодо дівчат. Підставою для великої кількості випадків регулярних і тривалих цькувань є наявна або передбачувана сексуальна орієнтація та/або гендерна ідентичність. Об'єктами знущання, фізичного насилля, як правило, стають хлопці, які є фізично слабкішими за деяких своїх однолітків, і поведінка яких, не відповідає "стандартам" мужності та чоловічої поведінки. Зі схожим насиллям зіштовхуються й дівчата, коли їх поведінка та зовнішній вигляд не відповідають традиційному баченню жіночності або дають можливість засумніватися в її сексуальній орієнтації. В таких випадках, зазвичай, насильство часто стає систематичним, тому що, той, хто постраждав не може захистити себе й дати відсіч кривднику, адже боїться осудження з боку інших за свою гендерну неконформність.

6. Вплив ЗМІ - впродовж останніх сорока років у світі було проведено більше тисячі досліджень, котрі присвячені вияву впливу кінематографа й телебачення на дітей. Результати даного дослідження були практично тотожними, не дивлячись на те, що воно проводилося в різних країнах, серед дівчат і хлопців, різних соціальних груп, національностей і рас [18].

Висновок один: агресія, що транслюється на екрані робить дітей агресивнішими до оточуючих і неживих предметів. Вони потроху починають вважати, що насилля є способом рішення труднощів та реалізовувати те, що побачили в житті.

Наявність в Інтернеті багатьох відео із бійками, знущаннями та іншими жорстокими діями школярів відносно один одного, свідчить про те, що насильство стає все більш зухвалим, а віртуальний простір, де здійснюється кіберцькування, дає змогу кривднику не відчувати відповідальності за власні дії та своєї уразливості.

Кібербулінг має досить сильні негативні наслідки для тих, стосовно кого його застосовують, тобто відносно до жертви. Дані наслідки проявляються у вигляді сильного стресу і дистресу, погіршенні соматичного та психічного здоров'я об'єкту кібербулінгу, а також найгірший наслідок – суїцид [21, с. 146].

Наслідки впливу кібербулінгу для дитини, що стала об'єктом цькувань:

- Соціальна ізольованість – виявляється у не бажанні йти на контакт із близькими оточуючими людьми; уникненні школи, освітньої установи та інших місць; втраті навичок комунікації; дезадаптації; дезінтеграції; девіантній поведінці;

- Психологічне зниження самооцінки – відчуття невпевненості в собі; розлади психологічного розвитку; психоемоційні розлади; часте відчуття страху, тривоги, розвиток параної; розлади психічного характеру; суїцидальні думки;

- Зниження академічної успішності – небажання або його відсутність відвідувати освітню установу; погіршення оцінок, низький рівень освітянської діяльності, не відвідування занять;

- Фізіологічна депресія, стреси, внаслідок чого відбувається зниження імунітету, присутні часті скарги на мігрень, болі в грудях, швидке виснаження, нудоту, безсоння, недоліки мови, погіршення пам'яті та уваги тощо. Одночасно з цим можуть загострюватися чи виникати інфекційні або серцеві недуги, тривожні розлади, захворювання ендокринної системи, виразка шлунка, астма [24, с.127].

Також наслідками кібербулінгу для того над ким відбувається онлайн-знущання є фрустрація, занижена самооцінка, відчуття самотності, підвищення рівня тривожності, а згодом – відчуження, обмеження соціальних контактів,

погіршення успішності, не відвідування навчального закладу, фізіологічні патології як наслідок впливу психогенних чинників, посттравматичний стресовий розлад. Один підліток на ім'я Деніел зазначив, що для того, щоб зіпсувати людині її репутацію, а то й життя загалом, достатньо всього декілька разів натиснути на кнопки свого гаджета. Звучить утрировано, але це насправді може бути так [36].

Ця ситуація стає важкою особливо для жертви кібербулінгу, якщо агресор анонімний і вона не знає, чого і від кого очікувати це може спричинити розвиток параної. Також кібербулінг може привести до важкої депресії, аутоагресії і навіть суїциду. Ненсі Віллард розповідає про такий випадок «Група дівчат у школі Алана насміхалась з нього, надсилаючи йому миттєві повідомлення, дражнячи його через невеликий зріст, спонукаючи його робити те, що він не може зробити, припускаючи, що світ був би кращим, якщо б він зважився на самогубство. Одного разу Алан застрелився. Його останнє повідомлення було таким: «Іноді померти – єдиний спосіб отримати повагу [5, с.136], [51].

Дитина, стосовно якої використовують кібербулінг, не буде відчувати себе захищеною, навіть тоді, коли вона не буде мати можливості доступу до інтернету. Чому? По-перше, це спричиняє те, що дитина, так би мовити, «випадає» із онлайн-простору, ну і відповідно з соціального життя. Це є природньою реакцією батьків відлучити дитину від джерела небезпеки, позбавити від кіберпереслідувань. Але, для великої кількості дітей позбавлення їх від доступу до інтернету є великою психологічною загрозою, чим саме насилля у мережі. Часто дитина не розповідатиме батькам про випадки кібербулінгу, тому що вона очікуватиме таку реакцію. Такими діями батьки самостійно псують комунікацію із своїми дітьми.

По-друге, знущання в інтернеті можуть продовжуватися і тим часом, коли жертва не використовує мережу. Дитина це розуміє і невідомість, незнання того, що відбувається там, навколо неї, що зараз, в конкретний момент, діється із

фейками і тими чутками, які було поширено про неї, це призводить до розвитку в неї песимістичних очікувань [28, с.48].

Отже, із розвитком новітніх інформаційно-комунікаційних технологій виникають нові випробовування. Існує чимало причин кібербулінгу та чинників, які сприяють його розвитку, що в свою чергу, призводить до дуже негативних наслідків, яких є також немала кількість.

1.4. Аналіз проблеми гендерних відмінностей кібербулінгу у психологічних дослідженнях

Проблема кібербулінгу є дуже складною, а тому виникає необхідність ґрунтовного вивчення даного феномену. Дослідження кібербулінгу проводяться близько 20 років, але ми ще багато чого не знаємо, тому що сучасні технології бурхливо розвиваються, створюючи як новітні цікавинки для користувачів цифрового світу, так і безліч небезпек для розвитку потенційного кібербулінгу та різних його форм. Це, своєю чергою, впливає на появу нових запитів для досліджень.

Науковці проявляють неабияку цікавість до питань гендерних особливостей булінгу, про це свідчать численні дослідження. Вважається, що переважно саме хлопці застосовують фізичну агресію та насилля [28], [45].

За результатами досліджень, в яких брали участь представники 30 національностей, було з'ясовано, що агресія являє собою одну із п'яти характеристик, яка є складовою гендерного стереотипу чоловічої статі. Дослідження, які проводяться з питань насильства показують, що для чоловіків справді більше притаманно вдаватись до фізичної та вербальної прямої агресії [28].

Зокрема, норвезький психолог-дослідник Дан Ольвеус виявив різницю в традиційному булінгу, автор підмітив, що хлопчики загалом більш відкриті до знущань, ніж дівчата. Відсоток хлопчиків, які повідомляють про непрямий досвід форми булінгу, наприклад, соціальне відчуження або розповсюдження

пліток, дорівнювало дівчатам, але було виявлено, що хлопчики більше схильються до прямого цькування [43]. Однак, жінки також здатні проявляти агресію, переважно опосередковану, сюди відносять, наприклад, ізоляцію та поширення чуток. Відмінність у прояві агресії чоловіків та жінок полягає в тому, що чоловіки діють відкритіше за жінок, зі свого боку це формує певну гадку про те, що булінг більше розповсюджений якраз у цій гендерній групі.

Існують і певні особливості здійснення цькування дівчатами та хлопцями. Останні переважно збиткують не тільки у межах групи, але й за її межами, а саме, знуцаються не лише над чоловічою частиною свого класу, а й можуть це робити з дівчатами (міжгендерне насилля) та меншими школярами. Дівчата ж, здебільшого здійснюють цькування в межах своєї гендерної групи, тобто, серед дівчат. Таку різницю між статями, можна пояснити тим, що поміж дівчаток пряма, відкрита агресія не слугує популярності, щодо хлопців, то агресія, в їхньому випадку є, так би мовити, засобом (способом) підвищення своєї авторитетності та значущості [28].

Проте, слід зважати на деякі ситуації, що показують зростання кількості випадків здійснення фізичного насильства серед дівчат. Раніше позитивний образ жіночності не допускав відкритого скоєння насилля дівчатами, але нині через послаблення гендерної поляризації в суспільстві, вони все більше освоюють даний вид булінгу. Доречно буде згадати інцидент, що трапився наприкінці 2017 року в місті Чернігові, коли однокласниці спочатку вдалися до фізичної сили, побили 15-річну дівчину в школі, зняли це все на відео, а згодом виклали його в соціальні мережі з коментарями, що принижували честь й гідність тієї дівчинки. Даний приклад чудово висвітлює стирання гендерних особливостей і таким чином, нечіткість гендерних відмінностей в різноманітних соціальних сферах призводить до того, що різниця у поведінці дівчат та хлопців є нечіткою і в застосуванні насилля [28].

Аналіз гендерних відмінностей кібербулінгу взяв за вихідну точку результати традиційного булінгу [47]. Гендерні дослідження відносно цього

явища намагалися з'ясувати, яка стать більше причетна до віктимізації та вчинення кібербулінгу. Однак інтернаціональні дослідження висвітлили неоднозначні результати.

Велика кількість досліджень показала, що чоловіки частіше, ніж жінки, залучаються до кібербулінгу [49]. Зокрема, Ковальські, Лімбер та Морган вважають, що на відміну від результатів традиційного булінгу, немає чітких відмінностей між чоловіками та жінками в кібербулінгу. Відсутність відмінностей може свідчити про те, що насправді більше жінок є жертвами кібербулінгу, ніж традиційного.

Деякі дослідники, зокрема, Барлетт і Койн, мають припущення, що кібербулінг слід сприймати як розширену форму традиційного знущання та агресивної поведінки, що вказує на те, що хлопчики є більш схильні до кібербулінгу. З іншого боку, якщо це слід розглядати як непряму форму агресії, то має бути дещо вища ймовірність серед дівчат або відсутність відмінностей взагалі. Дослідження Інуджа, Патчин, Ковальські та Лімбер показали, що дівчата схильні більше брати участь у більш непрямих формах знущань, і що дівчата в більшою мірою використовують непряму агресію, коли жертву виключають з групи однолітків або атакують її особисту та соціальну репутацію. Дані науковці стверджують, що оскільки кібербулінг складається з більш непрямого переслідування можна припустити, що кібербулерами більше виступатимуть дівчата, ніж хлопці. Дівчата часто володіють сильними вербальними здібностями і можуть вміти виконувати напади за допомогою електронного тексту [40], [42], [43].

Тоді як хлопці, як правило, в більшою мірою втягуються в прямі форми фізичної або вербальної агресії, ніж дівчата. Ці результати підтвердили ідею про те, що пряма агресія більш прототипна для чоловічої статі, тоді як непряма агресія більш прототипна для жіночої статі. Для пояснення цього поділу між чоловічими та жіночими формами агресії було використано декілька факторів, у тому числі біологічні причини (наприклад, фізично, дівчата мають менше сили),

міжособистісні причини, наприклад, соціальна структура груп дівчат, оскільки ці групи менші та більше інтимні в порівнянні з групами хлопчиків, що зробило б непряму агресію більш ефективною стратегією. Нарешті, існують фактори гендерної соціалізації, наприклад, дорослі менш толерантно ставляться до дівчат, які втягуються у фізичну агресію.

Цей стереотипний панував навіть тоді, коли кілька років тому міжнародні дослідження заперечували, що непряма агресія є більш прототиповою поведінкою дівчат, і вказували, що такі стратегії використовуються обома статями та в однаковій мірі.

Крім того, є деякі докази, які свідчать про те, що існують гендерні відмінності в тому, як молоді люди використовують Інтернет, і, зрештою, у методах кібер-залякування. Наприклад, дівчата частіше користуються Інтернетом для спілкування з друзями та обміну фотографіями, тоді як хлопчики частіше грають у відеоігри.

Окрім, вищезгаданих дослідників, які вважають, що хлопчики надмірно представлені як кіберхулігани, науковці з Великобританії, США та Канади також поділяють цю думку [49].

Аналіз ролі агресора, проведений Барлеттом і Койном, а також дослідження проведені дослідниками Сміт, Томпсон і Бхатті привели до висновку, що чоловіки частіше були кіберагресорами, ніж жінки. Однак ця різниця була пом'якшена віком; насправді жінки частіше повідомляли про кібербулінг у ранньому підлітковому віці, тоді як чоловіки частіше були кіберхуліганами в пізньому підлітковому віці. Так само, інші дослідження показали, що в середньому дитинстві кібербулінг є більш проблемою для дівчат як у ролі агресора, так і в ролі жертви. Таким чином, вік може бути ключовим фактором, коли справа доходить до аналізу гендерних відмінностей [40], [47].

Відомо, що спостерігачами в кіберцькувань найчастіше виступають хлопці, тому що дівчата більше протистоять, стають на захист постраждалих та проявляють активність в захисті власної особистості у разі кібербулінгу. Юнаки

жодним способом не протидіють тому, щоб інші не застосовували кібербулінг стосовно них. Тож дівчатка в цій ситуації є більш впевненими та рішучими, вони не стоять оподалік, а допомагають протистояти кіберзнуцанню [32].

Численні дослідження не виявили значних гендерних відмінностей у жертв і агресорів, тоді як інші дослідження Монкса, Робінсона та Уорледжа припускають, що гендерні відмінності залежать від проаналізованих форм кібербулінгу [47].

Механізми, що стоять за гендерними відмінностями в участі в кібербулінгу та сторонньому стосунку, різноманітні. Наприклад, у дослідженні офлайн-булінгу Дженкінс і Нікерсон дослідили модель втручання сторонніх спостерігачів і виявили, що дівчата частіше, ніж хлопчики, сприймають інцидент як надзвичайну ситуацію, що є необхідною умовою для втручання в знущання. У цьому ж напрямку Бастіансенс разом із колегами виявили, що гендерні відмінності є функцією відмінностей у сприйнятті інциденту. Обидві статі частіше втручаються в серйозні інциденти кібербулінгу. Однак, схоже, хлопчики мали значно нижчий рівень сприйняття тяжкості, що привело авторів до висновку, що нижчі рівні поведінкових намірів у хлопчиків були пов'язані з тим, що вони не сприймали інцидент як «досить серйозний» [48].

Термін гендер, окрім визнання впливу біологічних факторів, включає культурні та досвідчені фактори для пояснення агресивної поведінки. Отже, гендер не тільки передбачає категоризацію людей на чоловічі або жіночі групи, але також належить до процесу типізації статі, в ході якого вони набувають тих мотивів, цінностей і поведінки, які вважаються відповідними для чоловіків і жінок у певній культурі як гендерні норми, які діють у групах однолітків, можуть сприяти прояву кібербулінгу [47].

Існує гіпотеза Філіпса, що люди, які будують свою ідентичність на чоловічих рисах, таких як домінування та непримиренність, можуть поводитися агресивніше. І навпаки, на думку Андервуд, Гален і Пакетт побудова ідентичності на жіночих рисах, які підкреслюють самопожертву, турботу про

інших і навіть пасивність, може бути пов'язана з менш ворожим стилем взаємодії, пригніченою агресією або використанням непрямих форм агресії. Відповідно до цього аргументу, Іглі, Вуд та Йоганзен-Шмідт підмітили, що агресія може бути способом демонстрації адаптації до гендерних схем, щоб відповідати соціальним очікуванням [47].

Отже, важливо більш детально дослідити як в Україні проявляються гендерні відмінності кібербулінгу. Адже результати досліджень різних закордонних вчених не дають можливості зробити однозначні висновки, але сам факт того, що такі дослідження в багатьох країнах проводяться, свідчать про актуальність даної тематики у світі.

Висновки до 1 розділу

Отже, здійснивши теоретичне дослідження нашої проблеми, ми можемо зробити висновок, що сьогодні дана тематика відрізняється актуальністю та новизною, адже досліджень особливостей гендеру при застосуванні кібербулінгу дуже мало.

Кібербулінг – це вид агресії, завдання людині психологічної шкоди за допомогою використання різноманітних, новітніх засобів зв'язку та всесвітньої мережі Інтернет.

Кібербулінг становить собою різновид традиційного булінгу, тому можна виділити як їх риси, що є спільними, так і ті, що є відмінними. Спільними варто визначити такі як: систематичність, усвідомленість, навмисність, наявність цькування, насилля. Відмінні ознаки зумовлюються певними особливостями онлайн-середовища. Отож, такими ознаками є: мультимедійність, володіння цифровими пристроями, опосередкованість зв'язку, можливість анонімності, моральна лекість, широка залученість інших людей, можливість перебувати в мережі 24/7, позачасовість та ін.

Впринципі, структурно-рольова характеристика онлайн-булінгу має таку саму схему як і при традиційному, але важлива відмінність полягає у приставці «кібер», що означає середовище опосередковане Інтернетом.

З динамічним розвитком новітніх технологій, так само динамічно з'являються форми поведінки, що є властивими кібербулінгові, серед них можна назвати: харасмент, флеймінг, кіберпереслідування, хеппіслепінг, наклеп, ошуканство, секстинг, самозванство, тролінг та кіберостракізм.

Становлення особистості старшокласника відбувається під дією різноманітних факторів. Інформаційні технології є одними із них. Оскільки сучасне спілкування та навчання є значно віртуалізованим, школярі багато часу проводять в онлайн-середовищі. Зокрема, у зв'язку з поширенням Covid – 19 та повномасштабним вторгненням Росії на територію України, задля безпеки, навчання відбувається дистанційно у багатьох навчальних закладах. Зрозуміло, що проведення такої кількості часу в кіберпросторі під час навчання та дозвілля підвищує ризики виникнення кібербулінгу.

Існує чимало чинників даного явища. Детермінантами, що спричиняють негативні та важкі наслідки, є особистісні властивості старшокласників, які користуються Інтернетом, а також соціально-психологічні чинники. До них відносять: комплекс неповноцінності, заздрість, бажання домінувати, відсутність вміння врегулювання конфліктів, розвага, акцентуації характеру, дефекти емоційно-вольової сфери, помста, модифікація цінностей, потяг до агресії, складні сімейні відносини, недостатнє розуміння проблеми кібербулінгу суспільством, гендерні стереотипи, вплив ЗМІ та ін.

Як нам вже відомо, наслідки кібербулінгу можуть бути дуже складними та важкими, наприклад такі як: соціальна ізольованість, відчуження, зниження самооцінки, погіршення якості навчання, стрес, підвищена тривожність, соматичні розлади, аутоагресія та навіть суїцид.

Хоча кіберзалякування все більше визнається суспільною проблемою, є багато питань без відповіді з приводу гендерних відмінностей у поведінці

кібербулінгу. Гендер є важливою змінною, яка заслуговує на детальне вивчення, оскільки гендерні відмінності в застосуванні кіберзнуцання ще є мало дослідженими в Україні, а закордоном досліджуються вже понад 10 років і результати досліджень є неоднозначними та суперечливими.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ КІБЕРБУЛІНГУ У ВЗАЄМОДІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1. Обґрунтування програми та діагностичного інструментарію емпіричного дослідження гендерно-психологічних особливостей кібербулінгу серед старшокласників

Актуальністю вивчення та дослідження гендерно-психологічних особливостей кібербулінгу серед старшокласників, по-перше, є те, що рання юність психологічно є не менш складним віковим періодом відносно підліткового, який ми досліджували в бакалаврській роботі, оскільки у цьому віці формується доросла особистість, психологічна стать, відбувається досягнення індивідом себе як суб'єкта діяльності та становлення стійкого образу свого «Я», а посилене формування особистих переконань та підвищена потреба у спілкуванні та взаємодії з ровесниками протилежної статі може відгукуватися в агресивних проявах у їх поведінці; по-друге, на сьогодні відбувається інтенсивний розвиток різноманітних цифрових технологій, що своєю чергою є благодатним фундаментом для поширення кількості способів та засобів зв'язку за допомогою яких старшокласники, як одні з активних користувачів Інтернет-мережі, мають чимало можливостей для спілкування з друзями, навчання, відпочинку і т.п., а також за допомогою яких може здійснюватися кіберцькування; по-третє, на сьогодні в інформаційному просторі існує тенденція до розвитку та поширення великого числа небезпек, що вимагає нагального дослідження.

Дослідження, яке ми проводили здійснювалося в три етапи.

На першому етапі було здійснене теоретичне опрацювання та аналіз наукових джерел із вибраної проблеми дослідження, в результаті чого в першому розділі даної роботи було висвітлено погляди різних дослідників щодо визначення власне самого поняття «кібербулінг», його особливостей та ознак, розглянуто причини та наслідки застосування кібербулінгу школярами,

кібербулінгу, що застосовується у віртуальних практиках старшокласників. Отримані результати ми систематизували, проаналізували та зробили висновки.

Рис. 2.2. Емпірична модель дослідження

На третьому етапі відбувалася розробка психологічних рекомендацій та програми тренінгу щодо профілактики та попередження кібербулінгу серед старшокласників.

Емпіричне дослідження проводилося в лютому-травні 2022 р. за допомогою дистанційного інструменту Google-форми в 10-11 класах на базі Княженського, Попельниківського ліцеїв Снятинської ОТГ, Івано-Франківської області, а також Ліцею №7 міста Івано-Франківськ. Загальна вибірка становить 60 осіб віком від 15 до 18 років: 30 дівчат та 30 хлопців.

Перед нами було поставлено наступні завдання:

- емпірично дослідити рівень практикування кібербулінгу серед старшокласників;
- визначити найбільш поширені різновиди кібербулінгу, причини та гендерно-психологічні відмінності.

Відповідно до цілей, які були поставлені перед нами, було підібрано наступний діагностичний інструментарій:

- авторська анкета для учнів;
- методика «Визначення інтегральних форм комунікативної агресивності» автором якої є В.В. Бойко [16];
- тест К.Янг на Інтернет-залежність [7];
- тест «Оцінка самоконтролю в спілкуванні» (автор – М. Снайдер) [27];
- методика «Вивчення рівня самооцінки» С.В.Ковальова [15].

Методика «Визначення інтегральних форм комунікативної агресивності» В.В. Бойка містить 55 міркувань на які треба відповісти «так» або «ні» та призначена для діагностики форм вияву агресивності, необхідності індивіда в ній, здібність до гальмування та переключення агресивних імпульсів, рівень охоплення агресії від оточення. Також дана методика допомагає визначити цей «індекс агресії» беручи до уваги такі схильності як:

- агресивні імпульси/дії відносно власної особистості;
- отримання задоволення від вчинення агресивних дій;
- відсутність вміння придушувати агресію;
- підхоплення в оточення ворожого настрою;
- анонімна агресія (застосування агресії з приховуванням власної особистості);
- схильність до ритуалізації агресії;
- помста за вороже ставлення оточення відносно себе;
- раптове, несподіване, спонтанне виникнення агресії;

- підцьковування до застосування агресії інших людей;
- тенденція до відбитої агресії;
- переведення агресії на будь-який інший об'єкт чи активність [16].

За допомогою тесту К. Янг на Інтернет-залежність ми маємо можливість визначити рівень та тяжкість залежності від Інтернету в старшокласників. Тест складається із 20 питань, кожне з яких оцінюється за п'ятибальною шкалою Лайкерта.

Методика "Вивчення рівня самооцінки" С.В. Ковальова дозволяє нам продіагностувати рівень загальної самооцінки особистості: високий, середній або низький. Названа методика містить 32 судження до яких є п'ять варіантів відповіді: дуже часто - 4, часто - 3, іноді - 2, рідко - 1, ніколи - 0.

Тест "Оцінка самоконтролю в спілкуванні" М. Снайдера призначений для з'ясування того, яким є рівень комунікативного контролю особистості в процесі спілкування з людьми. Даний тест налічує 10 тверджень, які потрібно визначити для себе вірними або невірними.

Анкета, яку ми розробили для учнів складається із 17 питань (див. Додаток А), за допомогою яких ми маємо змогу виявити особливості практикування кібербулінгу старшокласниками. Дана анкета умовно складається з певних блоків запитань, які дають нам можливість дізнатися наступне:

- 1) кількість часу проведення в Інтернеті – 1, 2;
- 2) індивідуальні зацікавлення/переваги – 3, 4, 16, 17;
- 3) поширеність кіберцькування у віртуальній взаємодії старшокласників – 6, 10, 11;
- 4) різновиди кібербулінгу – 7, 12;
- 5) способи/засоби зв'язку – 8;
- 6) стосунки з навколишнім оточенням – 5, 9, 13, 15;
- 7) причини агресії – 14.

Дані отримані в результаті емпіричного дослідження підлягали кількісному (підррахування середніх балів і відсоткових значень), якісному та кореляційному аналізу.

Кореляційний аналіз використовували для встановлення сили зв'язку між досліджуваними змінними. Для його здійснення використовували програму STATISTICA.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження гендерних особливостей кібербулінгу у взаємодії старшокласників

Проаналізувавши отримані дані в результаті анкетування, ми змогли впевнитися, що старшокласники активно користуються мережею, оскільки на запитання анкети «Скільки часу ви проводите в інтернеті?» (не зважаючи на час пов'язаний з дистанційним навчанням) 73,3% дівчат і хлопців відповіли, що від 4-х годин і більше, 2-4 години в інтернеті проводять 23,3% хлопців і 20% дівчат, а 1-2 години – 6,7% дівчат і 3,3% хлопців. Також ці результати дають нам можливість припустити, що більше ніж половина респондентів-дівчат і респондентів хлопців є залежними від Інтернету.

Припущення щодо того, що карантинні обмеження мають вплив на кількість проведеного часу старшокласниками в інтернеті підтвердилося, адже 63,3% дівчат та 60% хлопців зазначили, що час їх проведення в мережі збільшився, а 40% хлопців і 36,7% дівчат відзначили, що це жодним чином не вплинуло на кількість часу користування Інтернетом.

Найбільше хлопці користуються такою платформою як YouTube – 40%, Instagram – 33,3% та TikTok – 26,7%. Серед дівчат же популярними є такі як Instagram – 53,3%, TikTok – 36,7%, Telegram (месенджер) – 6,6% та YouTube – 3,3%. Жодний із респондентів не вказав, що користується соціальною мережею Facebook.

Популярні соціальні мережі серед старшокласників дівчат і хлопців представлені в діаграмі (див.рис. 2.3). Можемо припускати, що дані платформи

можуть стати місцем застосування кібернасилля. Хлопці – 60% та дівчата – 53,3% надають перевагу у поєднанні живого спілкування та спілкування в соціальних мережах, а 23,3% дівчат і 6,7% хлопців – живому спілкуванню. Це може бути пов'язано з дистанційним навчанням, через яке школярі сиділи вдома та були обмежені «живими» контактами в школі.

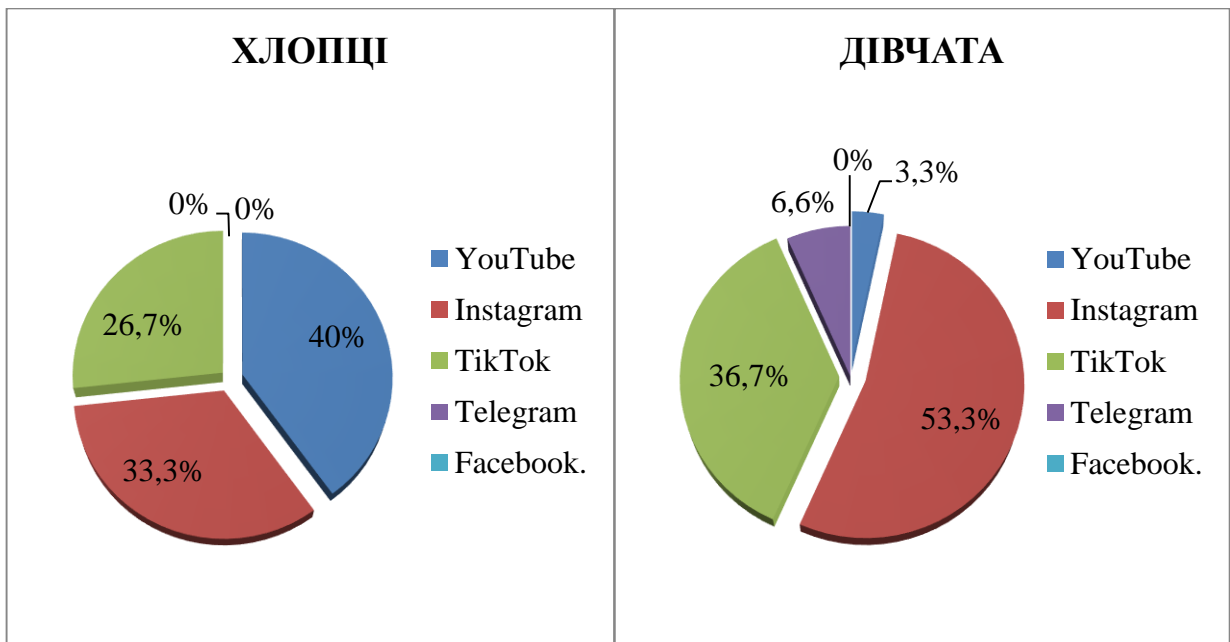

Рис. 2.3. Популярні соціальні мережі серед старшокласників

Булінг в мережі з боку однолітків траплявся один-два рази у 66,7% дівчат і 63,3% хлопців, іноді виникали такі ситуації у 23,3% хлопців і 16,7% дівчат, також 16,7% дівчат і 10% хлопців відповіли, що раніше зазнавали цькування в інтернеті зі сторони однолітків, а наразі такі ситуації відсутні, і всього 3,3% хлопців зізналися, що на цей час зазнають кібербулінгу, але раніше не зазнавали. Проте, ніхто не зазначив, що не зазнавав кібербулінгу зовсім. Тобто, більша половина респондентів, так чи інакше, знайомі із кібербулінгом у віртуальному просторі.

Старшокласники та старшокласниці, котрі зазнавали цькування у віртуальному світі, зазначили в якому вигляді це відбувалося. Отож, 60% дівчат і 56% хлопців найбільш часто зіштовхувалися з моральними приниженнями, тобто вони були скривджені негативними висловлюваннями в їхню сторону, поганими словами, прозиваннями; 16,7% хлопців і 10% дівчат знайомі з

економічним насиллям (виманюванням коштів із фейкових акаунтів); зазнавали сексуальних домагань 16,7% дівчат, зокрема, у вигляді виманювання відвертих світлин; зі створенням фейкової сторінки з їх даними зустрічалися 30% дівчат і 10% хлопців; респондентки – 30% і респонденти – 10% вказали, що знайомі з пиширенням про них неправдивої інформації; 26,7% хлопців і 6,7% дівчат стикалися із залякуваннями та погрозами в листуваннях; 26,7% хлопців і 6,7% дівчат зіштовхувалися з провокацією негативними повідомленнями в інтернеті, що принижували їх; 36,7% хлопців і 26,7% дівчат видаляли з груп спілкування, забанювали, і 6,6% дівчат і хлопців зазначили, що не пам'ятають як було здійснене кіберцькування.

Ми виявили, що у дівчат найчастіше приниження здійснюється через повідомлення в соціальних мережах – 63,3%, текстові повідомлення – 36,7%, рідше через чати – 20%, картинки/фото – 13,3%, з їхніх фото робили смішні картинки – 10%, через відеокліпи з участю інших учнів, де вони виглядають таким чином, що з них сміються – 10%, неприємні відео з власним зображенням – 3,3%, веб-сайти – 3,3%, смс-повідомлення – 3,3%, і 3,3% надали наступну відповідь: «Можливо це були перепалки в переписці, але важко назвати це цькуванням».

У хлопців найчастіше цькування також здійснюється через повідомлення в соціальних мережах – 60%, текстові повідомлення – 46,7%, рідше чати – 26,7%, картинки/фото – 23,3%, з моїх фото робили смішні картинки – 16,7%, смс-повідомлення – 10%, веб-сайти – 6,7%, через відеокліпи з участю інших учнів, де вони виглядають таким чином, що з них сміються – 6,7% та 3,3% надали власну відповідь: «Не приходили».

Проаналізувавши дані відповіді можна виділити види кібербулінгу з якими стикаються старшокласники та старшокласниці (див.рис. 2.4).

Дівчата вважають, що найчастіше у віртуальному просторі агресорами можуть бути однолітки – 70%, незнайомці – 56,7%, хтось зі знайомих – 26,7%, старшокласники – 13,3%, друзі – 3,3%. На думку хлопців найчастіше це можуть

бути незнайомці – 76,7%, однолітки – 36,7%, хтось зі знайомих – 33,3%, друзі – 20% і старшокласники – 10%.

Більше ніж половині респондентів, а саме 80% дівчат і хлопців, відомі випадки цькування когось із власного оточення, а 20% не пригадують таких ситуацій.

Дівчата частіше стають свідками кібербулінгу – 63,3%, 23,3% вказали, що відповідали тим же, якщо їх ображали, а 13,3% зізналися, що ставали жертвою онлайн-булінгу.

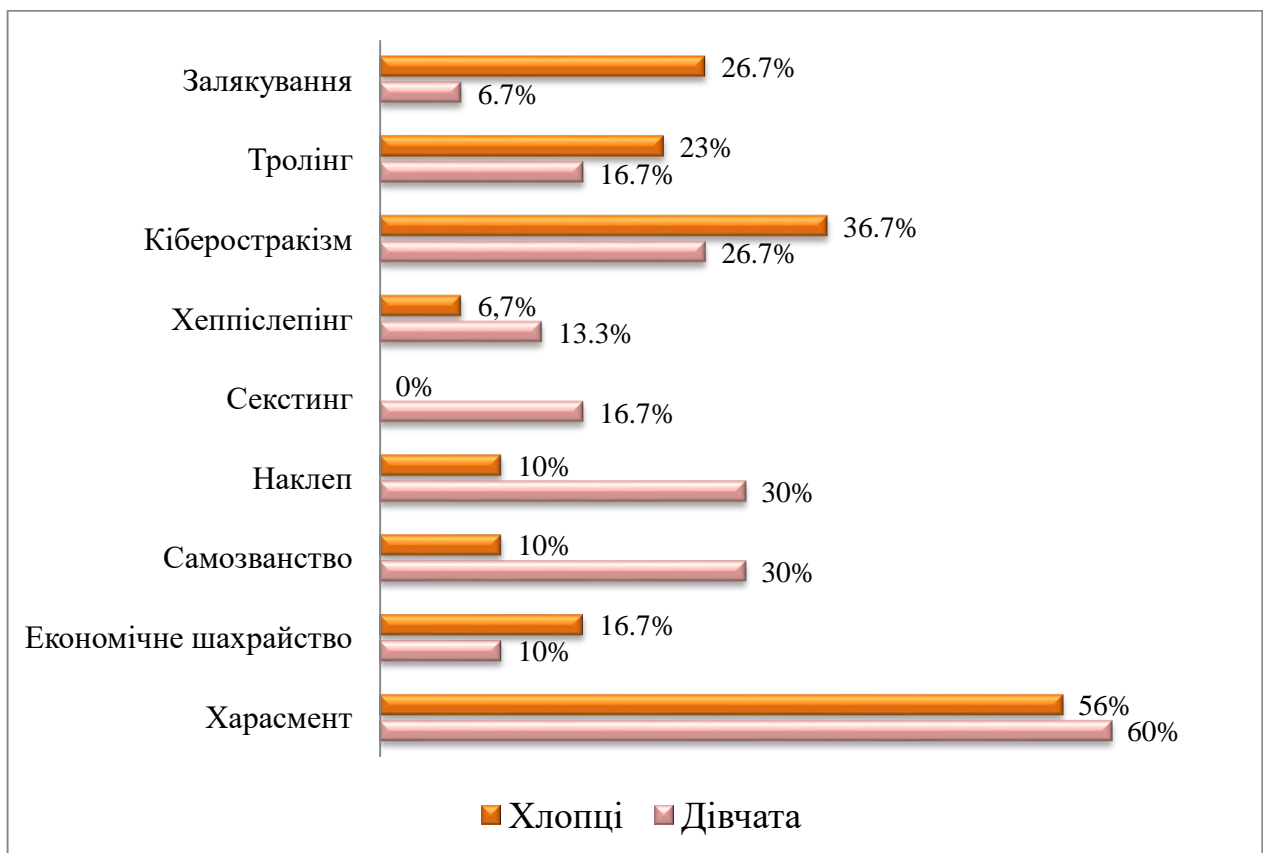

Рис. 2.4. Види кібербулінгу з якими стикаються старшокласники

Хлопці загалом зайняли таку позицію, що якщо їх ображали, то вони відповідали тим самим – 46,7%, ставали свідками – 33,3%, кривдником – 13,3% та 6,7% хлопців поділилися, що були жертвами кібербулінгу. Можна сказати, що в хлопців діє так званий принцип «око за око», або це також може бути пов'язане з особливостями виховання, коли батьки вчать «давати здачі» за образу, але не

завжди наголошують на тому, що відстоювати свої кордони можна без застосування агресії, сили.

На запитання «Чи створювали ви коли-небудь несправжній профіль, щоб навмисно приховати своє ім'я?» 46,7% дівчат і 30% хлопців зізналися, що створювали, а 70% хлопців і 53,3% дівчат відповіли, що не створювали. Згідно з цим, можемо сказати, що не блага використання анонімності та ризик самозванства серед дівчат є більшим.

Старшокласниці, які зазнавали кібербулінгу, здебільшого розповідали про це друзям – 70%, батькам – 36,7%, нікому – 26,7%, вчителям – 3,3%, а шкільному психологу про кібербулінг не розповідав ніхто з дівчат.

При цьому хлопці воліють нікому не розповідати про випадки кібербулінгу – 50%, розповідали друзям – 46,7%, батькам – 10%, шкільному психологу – 3,3% і ніхто не розповідав про подібні ситуації вчителям.

Опитані хлопці вважають, що причинами, чому людина може стати об'єктом цькування є її поведінка – 76,7%, зовнішній вигляд – 73,3%, матеріальний стан та інтелектуальні здібності – 46,7%, раса, національність – 43,3% та фізичні обмеження – 40% (див.рис. 2.5).

За версією дівчат, причинами є зовнішній вигляд – 83,3%, матеріальний стан – 76,7%, поведінка індивіда – 73,3%, інтелектуальні здібності – 56,7%, раса, національність – 40% та фізичні обмеження – 36,7% (див.рис. 2.5).

Також ми дізналися, що батьки дівчат більше цікавляться тим, що роблять в Інтернеті – 43,3%, ніж тим, чим займаються хлопці – 10%, іноді батькам цікаво, що роблять хлопці в мережі – 60%, а дівчата – 33,3%, не цікавляться взагалі батьки – в 30% хлопців і 23,3% дівчат. Це свідчить про те, що батькам слід більше уваги приділяти питанню часу проведення їх дітей в Інтернеті та бути більш зацікавленими їх віртуальним життям, адже легше і краще попередити кібербулінг, а ніж працювати з його наслідками.

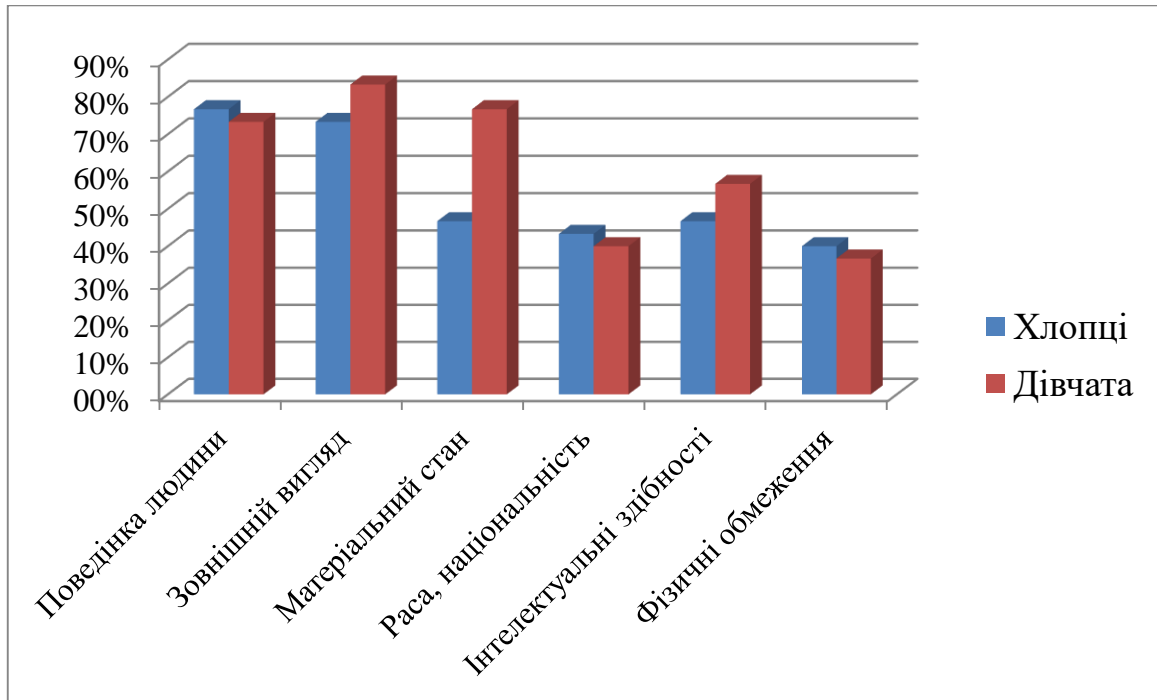

Рис. 2.5. Результати дослідження причин застосування кібербулінгу серед старшокласників

Ще за допомогою анкетування ми змогли дізнатися наступне:

- 20% хлопців і 6,7% дівчат вважають нормальним виявляти агресію у віртуальному спілкуванні;
- Віртуальне спілкування вважають зручніше – 33,3% хлопців і 26,7% дівчат;
- 36,7% хлопців і 33,3% дівчат вважають, що конфлікт чи непорозуміння легше вирішити віртуально;
- У віртуальному спілкуванні 60% хлопців і 53,3% дівчат надають перевагу тому, щоб співрозмовники не бачили справжніх емоцій один одного;
- 40% респондентів дівчат і хлопців визнають, що вони більш розкуті в Інтернеті, ніж у реальному житті;
- Вважають за краще вияснювати стосунки в Інтернеті 16,7% дівчат і 13,3% хлопців.

- 36,7% опитаних хлопців і 16,7% опитаних дівчат зізналися, що в Інтернеті можна посміятись над кимось, тому що це може відбуватися анонімно та за це не буде покарання;
- 26,7% хлопців і 3,3% дівчат вказали, що можна легко образити інших, коли їм щось не подобається під час спілкування в Інтернеті;
- 56,7% старшокласниць та 53,3% старшокласників легше висловлювати свої думки та почуття в Інтернеті, а ніж реально.

Переважає більшість респондентів, а саме 80% дівчат та 70% хлопців висловили зацікавленість у тому, як можна захиститися від кібербулінгу, що є цінним для подальшої роботи в цьому напрямку та розробки превентивних заходів щодо запобігання кібербулінгу.

Отже, аналізуючи та підсумовуючи вищенаписане, можна виділити такі гендерні особливості кібербулінгу у взаємодії старшокласників:

1. В рівній мірі, як хлопці, так і дівчата є активними користувачами Інтернет-мережі та її можливостей;

2. Місце, де може статися кібербулінг є різним: хлопці більше використовують Youtube, а дівчата – Instagram;

3. Щодо рольової структури: дівчата схильні частіше ставати свідками кібербулінгу, а також частіше стають жертвами. Хлопці ж, як вже стало зрозуміло, частіше стають кібербулерами, при тому, вони частіше починають знущатися над іншими, коли самі зазнали кібербулінгу;

4. Дещо й відрізняються види кібербулінгу з якими зустрічаються старшокласники. Так, дівчата зазнають кібербулінгу найбільше у вигляді харасменту, самозванства, наклепу, кіберостракізму, а також, серед дівчат більший ризик стати жертвою секстингу. Хлопці ж, так само як і дівчата, зазнають харасменту, але більше ніж дівчата стикаються із погрозами та залякуваннями в переписках, кіберостракізмом, тролінгом та економічним шахрайством. На нашу думку, це можна пояснити специфікою мотивації проведення часу в інтернет-просторі старшокласниками та старшокласницями,

адже дівчата більше схильні використовувати онлайн-середовище для спілкування з друзями, обмінювання інформацією, а хлопці частіше переглядають різного роду відеокліпи та грають в онлайн-ігри;

5. Хлопці схильні вільно проявляти агресію в мережі, оскільки 20% вважають, що це нормально. І як показує наше дослідження, 26,7% хлопців можуть легко образити свого співрозмовника в інтернеті, коли їм щось не сподобалося та 36,7% - посміятися з когось, якщо це буде анонімно та безпокарано. Що й підтверджує численні дослідження того, що агресія є однією із характеристик гендерного стереотипу чоловічої статі, і що їм притаманно проявляти агресію неприховано. А дівчата, зазвичай, проявляють агресію опосередковану, так от як, наприклад, поширення чуток, оскільки вони найбільше зустрічаються із наклепом;

6. Цікавою особливістю є те, що дівчата, які зазнавали кібербулінгу розповідали про це частіше друзям, а хлопці ж воліють не розповідати про це нікому. Ми вважаємо, що це пов'язано з гендерно-стереотипним вихованням, коли хлопчикам ніби-то «не личить» проявляти слабкість, тому що він повинен бути мужнім, і впринципі, здатним вирішити проблему самостійно, тоді як для дівчат, проявляти слабкість вважається нормою;

7. Для дівчат найпершою причиною через яку може відбуватися онлайн-цькування є зовнішній вигляд, що в принципі, не дивно, адже для дівчат є пріоритетом завжди гарно та охайно виглядати, але цькування дівчат за зовнішній вигляд також може стати причиною низької самооцінки. Для хлопців – поведінка, що включає в себе певні вчинки та дії. Тобто є відмінність у тому, що саме спонукає обидві статі до вчинення онлайн-булінгу. Тут також можна прослідкувати певні гендерні стереотипи;

8. Дівчата схильні думати, що агресорами у віртуальному світі можуть найчастіше бути однолітки, а хлопці вважають, що незнайомці. Як ми вже знаємо із нашого теоретичного дослідження, дана особливість має зв'язок із тим, що хлопці можуть здійснювати онлайн-цькування і поза межами своєї гендерної

групи, і загалом, поза межами групи однолітків, в той час, як дівчата можуть це робити, зазвичай, в межах своєї гендерної групи, тобто серед дівчат;

9. Також цікаво, що батьки більше цікавляться тим, що роблять в інтернеті дівчата, а тим, що в інтернеті роблять хлопці цікавляться рідше. Вважаємо, що це пов'язано із думкою про те, що жіноча стать більше схильна до віктимізації.

2.3. Аналіз психологічних чинників схильності старшокласників до агресивної поведінки й кібербулінгу у віртуальному просторі

Для нашого дослідження було визначення психологічних чинників застосування кібербулінгу старшокласниками.

Для розв'язання даного завдання, ми насамперед, дослідили рівень агресивності серед старших школярів, використавши методику «Визначення інтегральних форм комунікативної агресивності» В.В. Бойка. Результати, які ми отримали внаслідок проведення методики, наведемо у вигляді діаграми (див. рис. 2.6).

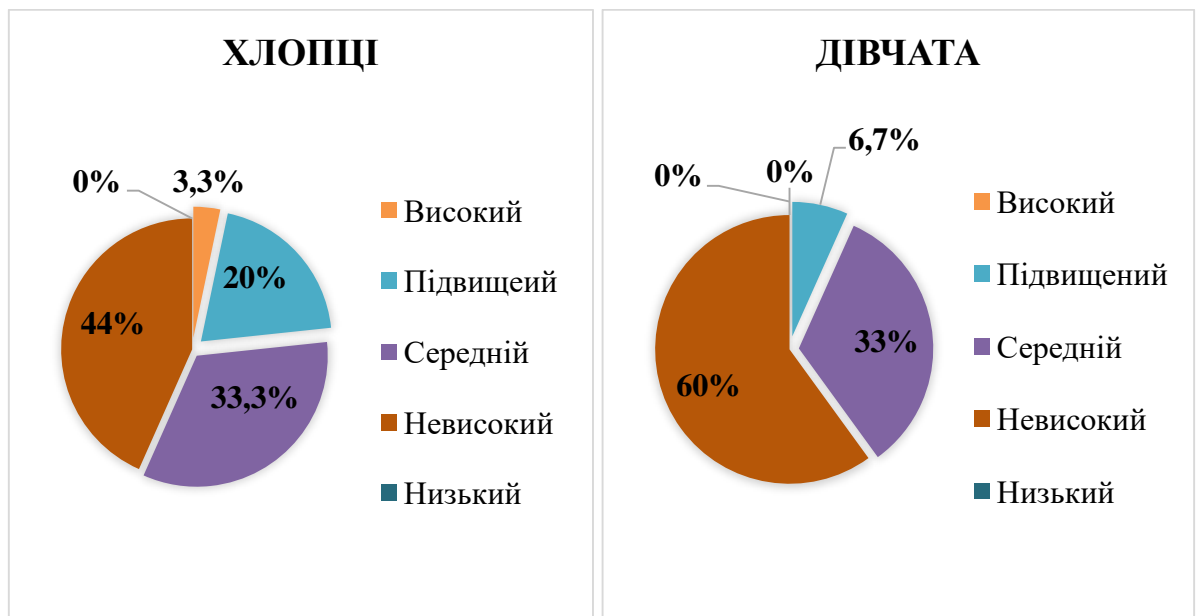

Рис. 2.6. Результати дослідження рівня агресивності старшокласників

Як можна побачити, середній рівень агресивності переважає серед більшості опитаних старшокласників, як хлопців, так і дівчат, із різницею лише

0,3%. Даний рівень виражається в несподіваній появі агресії, певній анонімності та низькому рівні здатності до придушення агресії.

У дівчат високий рівень агресивності не спостерігається, а серед хлопців цей показник становить 3,3% і зумовлюється тим, що особа отримує задоволення від заподіяних агресивних дій, підхопленням агресії від великого скупчення людей, провокуванням агресії в оточуючих в інших.

Підвищений рівень агресивності властивий для 6,7% дівчат та 20% хлопців, окрім, спонтанності, анонімності та нездатності спиняти агресію, даний рівень ще проявляється у прагненні провокувати агресію в інших і відплачувати за неї.

Невисокий рівень агресивності характеризується непередбачуваною агресією, а також відсутністю здатності переспрямовувати агресію на будь-яку активність чи предмети, він притаманний 60% дівчат і 44% хлопців.

Низький рівень агресивності не спостерігається ні у дівчат, ні у хлопців, згідно з інтерпретацією свідчить про те, що наші респонденти були щирими у своїх відповідях і не бажають відповідати очікуванням оточуючих.

В результаті діагностування старшокласників за тестом К. Янг на Інтернет-залежність нам вдалося в'яснити, що проблем із залежністю від інтернету немає у 26,7% дівчат і 16,7% хлопців, легкий ступінь Інтернет-залежності є у 43,3% дівчат та 30% хлопців, що свідчить про те, що у них не виникає значних проблем пов'язаних із використанням мережі. У 26,7% дівчат і у 50% хлопців виявлено помірний ступінь залежності від інтернету, що характеризується частою появою проблем через проведення часу в Інтернеті, а надмірне користування інтернетом визначено у 3,3% хлопців і 3,3% дівчат, воно є джерелом значних неприємних ситуацій у житті юнаків та юнок.

Тобто, наше припущення щодо того, що хоча б половина опитаних старших школярів є залежними від інтернету, підтвердилося. Зокрема, як ми можемо прослідкувати, що хлопці є більш залежними від інтернету, ніж дівчатка, на нашу думку, це може бути пов'язано із певними особливостями використання

мережі та особистими вподобаннями, як, наприклад, те що хлопці можуть більше проводити час в різних онлайн-іграх, а дівчата в чатах для спілкування.

За допомогою методики «Вивчення рівня самооцінки» С.В. Ковальова ми змогли визначити, що серед хлопців та дівчат переважає низький рівень самооцінки (див табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Результати дослідження рівня самооцінки старшокласників (у%)

<i>Стать</i>	<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
Дівчата	80	20	0
Хлопці	76,7	16,7	6,6

Результати методики вразили, адже, як можна побачити низький рівень самооцінки спостерігається у 80% дівчат і 76,7% хлопців, що властивий особам, які болісно сприймають критичні коментарі у свою сторону, частіше намагаються відповідати уявленням та підлаштуватися під думку інших людей (проявляють ознаки конформізму), а також можуть вважати себе гіршими за інших, страждати від комплексу неповноцінності та надмірної сором'язливості, від страхів соціальної спрямованості, у старшокласників із низьким рівнем самооцінки можна простежити знижений рівень самоповаги.

У таких осіб уявлення про себе часто є суперечливими та нестійкими, спостерігається невпевненість. Середній рівень самооцінки діагностовано у 20% дівчат і 16,7% хлопців, що характеризується в незрозумілій незручності у взаєминах з іншими, в недостатній оцінці старшокласниками своїх здібностей без раціональних на те причин, які можуть залежати прямо від їх настрою, через те, що на цьому рівні самооцінка може досить часто проявляти лабільні характеристики в залежності від того, що відбувається навколо: стресові ситуації, перевтома, та зв'язок зі значущими дорослими, які можуть здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на старшокласників.

Високий рівень самооцінки виявлено лише у 6,6% хлопців, який відстежується у тому що, особа адекватно та оптимістично реагує на коментарі інших, а також тверезо оцінює свої вчинки, здобутки та поведінку (рідко піддає їх сумнівам) та не обтяжена сумнівами. Така людина здатна до об'єктивного самоспостереження та рефлексії, поважати себе, не піддаватися на провокації людей навколо, менше залежать від думки інших людей та їх схвалення до своїх успіхів, а коли виникають невдачі, вони не сприймають це надто болісно і не співвідносять прямо зі ставленням до себе.

Варто взяти до уваги особливості розподілу результатів за статтю, можна побачити, що дівчат з низькою самооцінкою трішки більше, ніж у хлопців.

Також для вивчення психологічних чинників схильності старшокласників до агресивної поведінки й кібербулінгу було використано методику «Оцінка самоконтролю в спілкуванні» М.Снайдера (див. рис. 2.7).

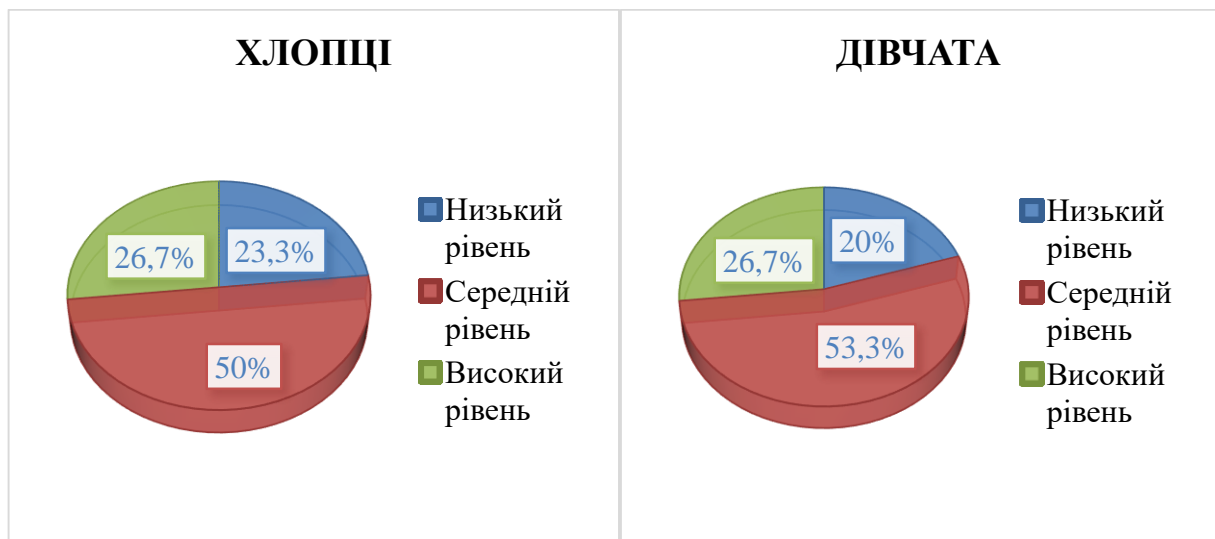

Рис. 2.7. Рівень самоконтролю в спілкуванні старшокласників

За допомогою цієї методики було встановлено, що високим рівнем комунікативного контролю однаково володіють хлопці та дівчата – 26,7%, це означає, що вони гнучко реагують на зміни в певних ситуаціях і вільно входять в будь-яку роль. За М. Снайдером такі люди часто слідкують за собою, добре знають, де і як потрібно себе вести, вибираючи той чи інший спосіб поведінки, спираються на різні елементи, так би мовити, «підказки» та «знаки» у

конкретних обставинах, за допомогою цього можуть справити про себе потрібне враження в оточуючих. Добре управляють вираженням власних емоцій та розуміють емоції інших, але, разом з тим, у них виявляється трудність у спонтанному самовираженні, тобто вони не люблять непрогнозованих ситуацій.

Середній рівень комунікативного контролю властивий більшості респондентів, а саме 50% хлопців і 53,3% дівчат, вони є відкритими, щирими, але нестриманими у своїх емоційних проявах, проте у своїй поведінці зважають з оточуючими людьми.

Низьким рівнем комунікативного контролю володіють 23,3% хлопців і 20% дівчат, такі старшокласники мало переймаються адекватністю власної поведінки та емоційної експресії та не надають уваги елементам поведінки інших людей, це зовсім не свідчить про те, що вони менш емоційно чіткі. Просто їх поведінка та емоції залежать в основному від їх внутрішнього стану, установок і цінностей, а не від ситуації (поведінка респондентів не змінюється відповідно до обставин та їх контексту), вони схильні до щирого висловлювання, але досить часто, подібних осіб вважають «незручними» в спілкуванні внаслідок їх прямолінійності. Звідси випливає і більша стабільність поведінки людей у різних ситуаціях, і більша узгодженість у вираженні емоцій з різних каналів. Загалом, можна сказати, що в осіб з низьким рівнем комунікативного самоконтролю не розвинені навички самоконтролю та управління власною поведінкою.

Наступний етап емпіричного дослідження було виявлення взаємозв'язків між досліджуваними показниками. Для виявлення значущих зв'язків між рівнем агресивності, Інтернет-залежності, самооцінки та рівнем комунікативного контролю ми провели кореляційний аналіз. У досліджуваній групі хлопців ми застосували коефіцієнт кореляції Пірсона, тому що було виявлено нормальний розподіл, а в групі дівчат ми використали коефіцієнт кореляції Спірмена, оскільки змінні мають відхилення від нормального розподілу. Проводили розрахунки ми за допомогою програми для статистичного аналізу STATISTICA.

Ми побудували графіки залежностей показників між собою. За допомогою цих графіків, ми можемо скласти попереднє уявлення про зв'язок показників. А також, що найголовніше, для встановлення показника щільності зв'язку ми вивели коефіцієнт кореляції в результаті статистичної обробки числової інформації.

Отримані результати серед хлопців (N=30) представлені у вигляді графіків двовимірного розсіювання (див рис. 2.8) та кореляційної матриці (Додаток Р).

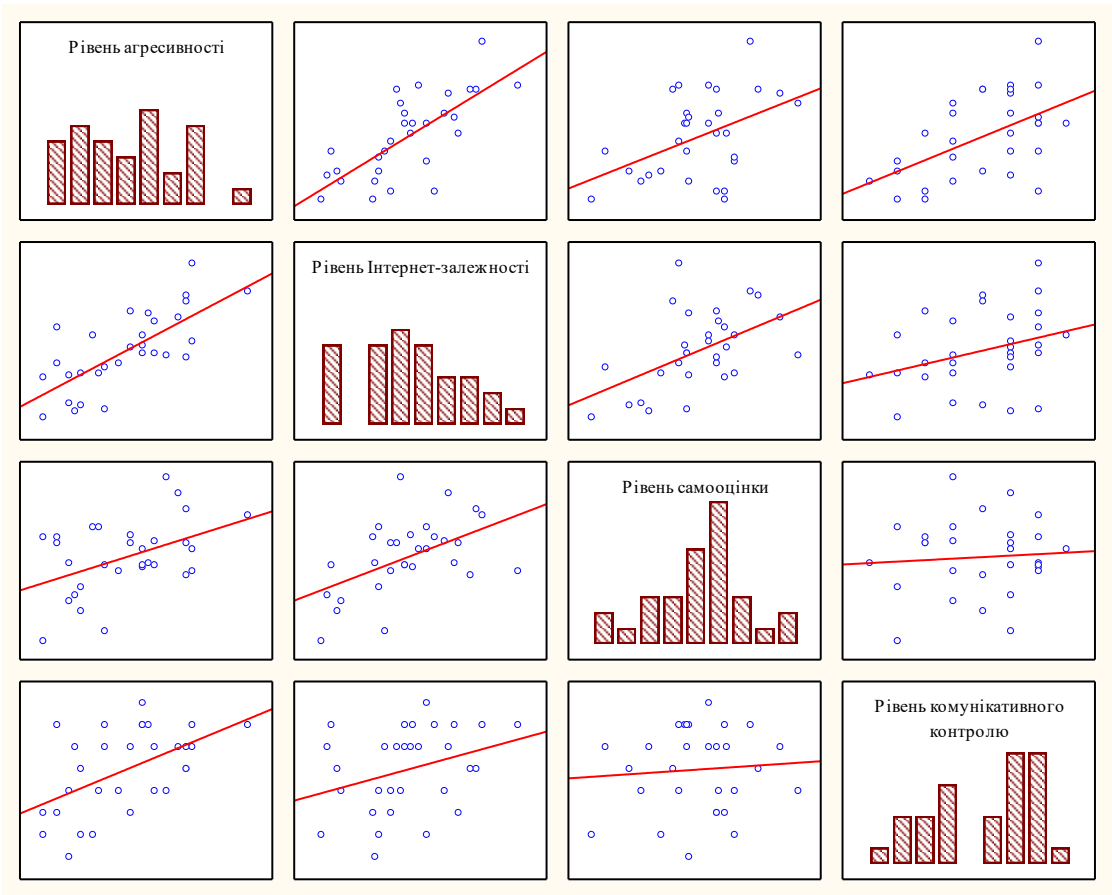

Рис. 2.8. Графіки двовимірного розсіювання досліджуваних змінних

Як ми можемо візуально спостерігати, на даних графіках помітна позитивна кореляція, відсутня негативна, адже зображена лінія, яка демонструє силу зв'язку, розташована у більшості випадків майже строго по діагоналі, окрім показників «Рівень самооцінки» та «Рівень комунікативного контролю», яка є недостатньо нахилена в діагональ до осі X, а практично розташована горизонтально, що вказує на незначну кореляцію.

Розглянемо детальніше присутні кореляції (Додаток Р).

За результатами аналізу даних можна констатувати, що величина коефіцієнтів кореляції свідчить про наявність як сильних, так і помірних й слабких взаємозв'язків між показниками.

Так, сильні зв'язки ми можемо спостерігати між показниками «Рівень агресивності» та «Рівень-Інтернет залежності» ($r=0,7262$), помірний між «Рівень агресивності» та «Рівень комунікативного контролю» ($r=0,5250$), між «Рівень самооцінки» та «Рівень Інтернет-залежності» ($r=0,5103$) та показниками «Рівень агресивності» та «Рівень самооцінки» ($r=0,4500$), а слабка кореляція між показниками «Рівень Інтернет-залежності» та «Рівень комунікативного контролю» ($r=0,3222$). Незначний зв'язок між показником «Рівень самооцінки» та «Рівень комунікативного контролю» ($r=0,0764$).

Остаточну роль у виявленні взаємозв'язків між показниками відіграють результати пошуків статистично значущих коефіцієнтів кореляції. Отож, перейдімо до їх аналізу.

Статистично значущий позитивний взаємозв'язок виявлено між показниками «Рівень Інтернет-залежності» та «Рівень агресивності» ($p=0,000$). Тобто, зі зростанням рівня Інтернет-залежності у хлопців буде більше проявлятися схильність до агресивної поведінки у віртуальному просторі, що супроводжуватиметься неприємними ситуаціями в житті старшокласника.

Достовірні позитивні взаємозв'язки виявлено між показниками «Рівень самооцінки» та «Рівень агресивності» ($p=0,013$), таким чином, чим вищий буде рівень самооцінки у хлопців, тим більший буде рівень агресивності, що може проявлятися в прагненні домінувати над іншими.

Між показниками «Рівень агресивності» та «Рівень комунікативного контролю» також є статистично значущий зв'язок ($p=0,003$). Ми можемо сказати, що зі зростанням рівня комунікативного контролю, у хлопців зростатиме рівень агресивності, що може сильно проявлятися саме в спонтанних ситуаціях.

І числові змінні показників «Рівень самооцінки» та «Рівень Інтернет-залежності» є також статистично значущими ($p= 0,004$). Але на нашу думку, тут

не йтиме мова про те, що при зростанні рівня самооцінки, зростатиме рівень Інтернет-залежності, тому що залежними від інтернету можуть бути індивіди як з низькою, так і з високою самооцінкою, а також на це впливають певні страхи соціальної взаємодії, що зараз є поширеними серед молоді через карантини. Отже, власне в цьому випадку, можна говорити про якісь ще додаткові змінні, наприклад, що саме впливає на рівень самооцінки: успішність в навчальній діяльності, особливості взаємодії «Я»-«Вони» (дорослі), задоволеність потреби у контактах та спілкуванні, до речі, часто самооцінку в такому віці можна розглядати через призму успішних чи невдалих контактів з однолітками, чи авторитетними особами.

Поглянемо, які дані ми отримали досліджуючи групу дівчат (N=30), в даному випадку, результати кореляційного аналізу відрізняються. Почнемо з розгляду графіків двовимірного розсіювання (див. рис. 2.9).

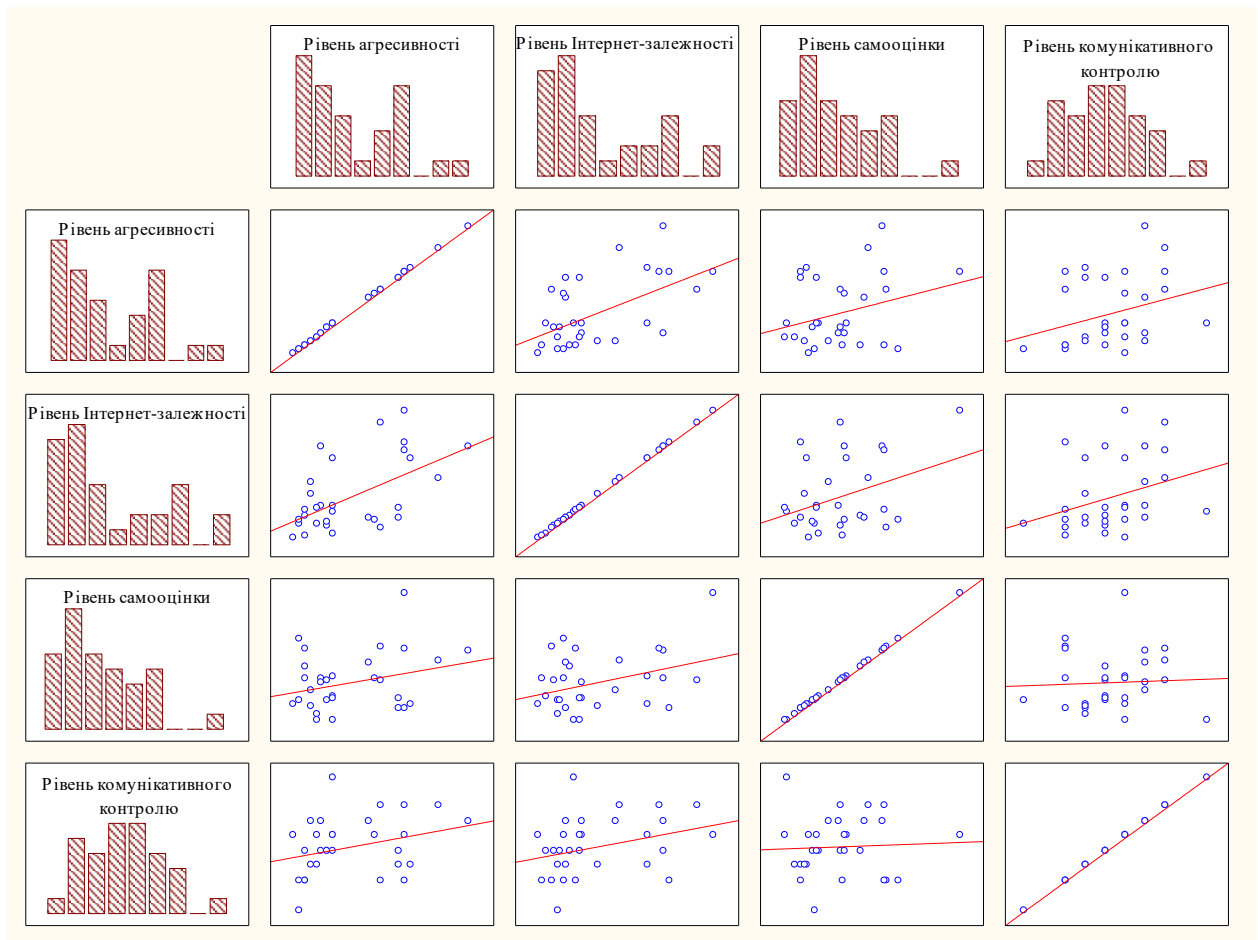

Рис. 2.9. Графіки двовимірного розсіювання досліджуваних змінних

На даному рисунку ми маємо можливість побачити позитивну кореляцію між показниками та відсутність негативної. Сила зв'язку більшості показників є слабкою, оскільки лінія є недостатньо нахиленою в діагональ до осі X, а практично паралельна до неї, що вказує на незначну кореляцію, помірний кореляційний зв'язок є лише між показниками «Рівень агресивності» та «Рівень Інтернет-залежності» й показниками «Рівень комунікативного контролю» та «Рівень Інтернет-залежності», адже лінія розташована ближче до діагоналі.

Отже, перейдімо до детальнішого опису присутніх кореляцій (Додаток С).

Аналізуючи кореляційну матрицю, ми можемо сказати, що показник «Рівень агресивності» має позитивний помірний зв'язок із показником «Рівень Інтернет-залежності» ($r=0,536282$), а також позитивний помірний зв'язок існує між показниками «Рівень комунікативного контролю» та «Рівень Інтернет-залежності» ($r=0,408193$), в той час, як між іншими показниками переважає позитивний слабкий зв'язок: «Рівень агресивності» та «Рівень самооцінки» ($r=0,147768$), «Рівень агресивності» та «Рівень комунікативного контролю» ($r=0,358283$), «Рівень Інтернет-залежності» та «Рівень самооцінки» ($r=0,159390$), «Рівень комунікативного контролю» та «Рівень самооцінки» ($r=0,105069$).

Щодо статистично значущих зв'язків, то тут очевидним є те, що він існує між показниками «Рівень агресивності» та «Рівень Інтернет-залежності» ($p=0,00225$). Так само як і у хлопців, чим вищий буде рівень Інтернет-залежності у дівчат, тим вищий буде рівень агресивності, що буде приносити в їх життя багато неприємностей.

Достовірний позитивний взаємозв'язок існує між показниками «Рівень комунікативного контролю» та «Рівень Інтернет-залежності» ($p=0,025135$), тобто, чим вище буде рівень комунікативного контролю, тим вище буде рівень Інтернет-залежності. Ми можемо сказати, що в такому випадку, дівчата бажатимуть висвітлити в мережі свою особу в якнайкращому світлі, щоб справити хороше враження на інших, таким чином, створюючи своє віртуальне

«Я», над яким, вони вже будуть постійно працювати, а отже, при цьому весь час перебувати у віртуальному світі.

Варто зауважити, що у даній досліджуваній групі дівчат не виявлено статистично значущих зв'язків між іншими показниками. До прикладу, рівень значущості «р» показників «Рівень агресивності» та «Рівень комунікативного контролю» ($p = 0,051883$) є близьким, але все ж недостатньо, щоб вважати їх зв'язок статистично значущим.

Отже, проаналізувавши емпіричного дослідження, ми можемо визначити наступні психологічні чинники схильності старшокласників до агресивної поведінки й кібербулінгу у віртуальному середовищі:

1. Хлопці більше ніж дівчата відчують певний потяг до прояву агресії, оскільки частка респондентів чоловічої статі вважає, що це є нормою;

2. Хлопці вважаються більш інтернет-залежними за дівчат, однак, серед обох статей ми виявили, що чим вище в них буде рівень інтернет-залежності, тим більше в них буде проявлятися схильність до агресивної поведінки у віртуальному просторі;

3. Часто хлопці схиляються до кібербулінгу заради помсти за образу, а дівчата, якщо й стають агресором, то зазвичай в тих випадках, коли вони були в ролі свідка кіберзнущання, і стали на захист жертви, яку ображали, щоб таким чином відновити справедливість;

4. Виявивши низький рівень самооцінки серед старшокласників, ми можемо сказати, що одним із психологічних чинників прояву агресивності й кібербулінгу може мати місце комплекс неповноцінності, високий рівень домагань та низький рівень самоповаги. Але, в цьому випадку, слід ще розглядати додатково й соціальні чинники, які можуть вплинути на низьку самооцінку особистості старшокласників, наприклад те, що формування самооцінки відбувається в процесі діяльності та міжособистісної взаємодії. Соціум значною мірою впливає на формування самооцінки особистості. Беручи до уваги нинішні ситуації в нашій країні, ми можемо сказати, що певні потреби

пов'язані із взаємодією з соціумом залишаються актуальними, що власне, формулює наступний чинник схильності до агресивності й кібербулінгу у віртуальній мережі;

5. Незадоволеність базових потреб, що є важливими для хлопців, та дівчат цього вікового періоду (фрустрація);

6. Середній рівень комунікативного контролю свідчить про те, що дівчата та хлопці в принципі є відкритими, щирими при спілкуванні, але нестриманими у своїх емоційних проявах, зважають на думку оточуючих (конформізм), що може зіграти проти них в ситуації кібербулінгу;

7. Також, серед хлопців чинником може бути розвага, ніби-то «невинний» жарт, тому що, за результатами анкетування нам стало відомо, що деяка частина хлопців, легко можуть посміятися над кимось, якщо це може відбуватися анонімно та за це не буде ніякого покарання.

Висновки до 2 розділу

Провівши емпіричне дослідження та проаналізувавши його результати можна зробити такі висновки:

Ми переконались, що старшокласники є активними користувачами глобальної мережі Інтернет. Ми підтвердили власні припущення на рахунок того, що більше ніж половина дівчат і хлопців є Інтернет-залежними, а також те, що карантинні обмеження вплинули на кількість проведеного часу старшокласниками в мережі.

Більша частина респондентів-хлопців і респондентів-дівчат, так чи інакше, стикались з кібербулінгом у різному вигляді та способі. Гендерний компонент кіберагресора переважає на стороні хлопців, в той час, як дівчата виступають більше свідками та жертвами кібербулінгу.

Хлопці та дівчата найбільше стикалися із харасментом, надалі результати різняться, адже хлопці зустрічаються більше з такими різновидами кібербулінгу як погрози та залякування, кіберостракізм, тролінг та економічне шахрайство.

Дівчата ж надалі більше стикаються з такими видами як наклеп, самозванство, кіберостракізм та секстинг. Дані відмінності полягають у специфіці мотивації звернення до Інтернету та в особливостях використання інтернету хлопцями та дівчатами.

Причинами, чому людина може стати об'єктом цькування дівчата найперше визначили зовнішній вигляд, потім матеріальний стан, поведінку, інтелектуальні здібності, расу та національність, фізичні обмеження. Натомість хлопці першою визначили поведінку людини, а потім її зовнішній вигляд, матеріальний стан, інтелектуальні здібності, раса та національність, фізичні обмеження.

Серед гендерних особливостей кібербулінгу у взаємодії старшокласників слід відзначити такі як: місце застосування онлайн-булінгу (вибір хлопцями та дівчатами віртуального майданчика); агресорами стають більше хлопці, а дівчата свідками та жертвами; різновиди кібербулінгу з якими стикаються старшокласниці та старшокласники різняться через специфіку мотивації проведення часу в мережі; хлопці схильні проявляти агресію відкрито, в той час, як дівчатам це не властиво; хлопці вважають, що причиною цькування в мережі, насамперед може стати поведінка людини, а дівчата вважають, що зовнішній вигляд; для хлопців характерне цькування не лише в межах власної гендерної групи, а за її межами, у дівчат же, зазвичай, це відбувається в межах власної гендерної групи; схильність жіночої статі до більшої віктимізації.

Психологічними чинниками схильності старшокласників до агресивної поведінки у віртуальному просторі ми визначили наступне: потяг до агресії, що переважає серед хлопців; інтернет-залежність; низька самооцінка (комплекс неповноцінності, низький рівень самоповаги, високий рівень домагань); фрустрація; конформізм; нестриманість емоційних проявів; а також серед хлопців поширеним чинником є помста та розвага.

Також, для перевірки наявності статистично значущих зв'язків між досліджуваними змінними ми провели кореляційний аналіз та описали його

результати. Таким чином, дослідження показників групи хлопців показав позитивні достовірні кореляції між такими змінними «Рівень Інтернет-залежності» та «Рівень агресивності» ($p=0,000$), «Рівень самооцінки» та «Рівень агресивності» ($p=0,013$), «Рівень агресивності» та «Рівень комунікативного контролю» ($p=0,003$), і «Рівень самооцінки» та «Рівень Інтернет-залежності» ($p=0,004$). А серед дівчат між показниками: «Рівень агресивності» та «Рівень Інтернет-залежності» ($p=0,00225$), «Рівень комунікативного контролю» та «Рівень Інтернет-залежності» ($p=0,025135$).

РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ КІБЕРБУЛІНГУ СЕРЕД СТАРШОКЛАСНИКІВ

3.1. Психологічні рекомендації щодо профілактики та попередження кібербулінгу у віртуальній взаємодії старшокласників

Стрімкість розвитку віртуальних платформ впливає на поширення способів і засобів онлайн-взаємодії. Через те, що діти проводять більше часу в Інтернеті, вони, швидше за все можуть натрапити на потенційно шкідливий контент для їхнього благополуччя. Тобто, в разі зростає можливість виникнення кібербулінгу. Неправильне та неналежне використання віртуального простору робить його небезпечним та приносить дискомфорт в життя людини. Ця ситуація потребує профілактичних та просвітницьких заходів щодо попередження кібербулінгу серед дітей та молоді. Потрібно пам'ятати, що профілактика даного явища вимагає роботи не лише з потерпілим чи кривдником, а й з найближчим оточенням дитини, тому що кібербулінг – це не лише проблема дітей, це ще й ознака розвитку медіакультури, схильності до агресивності та комунікативної вихованості середовища, в якому діти проводять більшу частину свого часу.

Дистанційне навчання та війна загострили питання кібербезпеки та створення безпечного віртуального світу.

Кібербулінг – це не проблема, яку можна вирішити легко чи миттєво. Проблема ускладнюватиметься, оскільки онлайн-спілкування та цифрові платформи все більше переплітатимуться з нашим повсякденним життям. Розуміючи факти кібербулінгу та знаючи методи його вирішення, діти, дорослі та вчителі можуть допомогти створити кращий, більш чуйний цифровий світ.

Тому, ми вважаємо за необхідність надати наступні психологічні рекомендації щодо профілактики та попередження кібербулінгу з якими слід ознайомитися старшокласникам:

1. Підвищуй власну обізнаність про кібербулінг, щоб запобігти цьому явищу ти повинен(-а) точно розуміти, що це таке. Досліди, де, і яким чином,

воно наймовірніше може статися. Знайомство із даними рекомендаціями є чудовою відправною точкою, також переглянь інші ресурси, щоб отримати більше інформації про те, як працює кібербулінг та як його зупинити, зокрема, це можуть бути різноманітні курси, вебінари, веб-сайти, посібники та ін., навчаючи себе, можна водночас ділитись корисною інформацією з друзями та близькими;

2. Максимально використовуй налаштування конфіденційності. Дізнайся, які заходи ти можеш вжити, щоб зберегти конфіденційність власних даних в мережах, які ти використовуєш. До прикладу, в Instagram та Facebook ти можеш налагодити свої налаштування так, щоб лише вибрані тобою люди могли бачити твою особисту інформацію на сторінці, світлин та історії, або можна обмежити доступ до свого онлайн-профілю і надати його тільки довіреним друзям. Оскільки сайти з часом змінюють свою політику або виходять певні оновлення, важливо час від часу перевіряти ці налаштування конфіденційності;

3. Захисти свій пароль від сторонніх очей. Ніколи не залишай паролі чи іншу ідентифікаційну інформацію там, де її можуть побачити інші. Крім того, ніколи не давай цю інформацію будь-кому, навіть своєму найкращому другові. Якщо інші це знають, знайди час, щоб змінити це зараз! Паролі існують не дарма, ділитися ними з друзями – це все одно, що роздавати друзям і незнайомцям копії ключа від будинку. Також, потрібно пам'ятати про те, що твої паролі мають бути унікальними та надійними, вони мають містити в собі принаймні 8 символів, комбінації певних малих і великих букв, цифр та знаків;

4. Подбай про безпеку. Не розкривай в Інтернеті особисту інформацію про себе та своїх близьких (адресу проживання, номер телефону, навчальний заклад, номер кредитної картки тощо). Відімкни на телефоні відстеження свого місцеперебування та не відмічай свою геолокацію в соціальних мережах;

5. Збережи докази. Якщо ти отримав(-ла) повідомлення з образливим вмістом, чи то фотокартка, чи відеокліп, обов'язково збережи. Ти повинен(-а) зробити скріншот, тобто знімок екрана або знайти інший спосіб зберегти кожен випадок кібербулінгу, фіксуючи дату та час, коли це сталося, щоб мати докази та мати змогу покарати кривдника;

6. Ніколи не відкривай неідентифіковане або непрошене повідомлення. Не відкривай текстові повідомлення, електронні листи, повідомлення в соціальних мережах від людей, яких ти не знаєш. Видали їх, не читаючи. Вони можуть містити в собі віруси, які автоматично заражають твій пристрій. Також не натискай на покликання, які надсилаються від когось, кого ти не знаєш. Вони також можуть містити вірус, призначений для збору твоєї особистої та приватної інформації;

7. Вийди з онлайн-акаунтів. Не зберігай паролі в полях форм на веб-сайтах або веб-браузерах для зручності та не залишайся в системі коли відходиш від комп'ютера, мобільного чи іншого гаджета. Не давай нікому навіть найменшого шансу видати себе за тебе онлайн через твій пристрій. Якщо ти забув(-ла) вийти із соціальних мереж або інших віртуальних платформ під час користування певним пристроєм, наступна особа, яка використає його, може потрапити у твій обліковий запис і спричинити значні проблеми для тебе;

8. Зроби паузу перед публікацією. Не публікуй нічого, що може поставити під загрозу твою репутацію. Добре подумай, перш ніж щось публікувати, ніколи не забувай, що Інтернет є загальнодоступним, те, що ти там опублікував(-ла), ніколи не можна стерти назавжди, опубліковане стає власністю мережі Інтернет. Це має назву цифровий слід, дії індивіда в інтернеті, з яких складається, так би мовити, його електронний портрет. Тому надзвичайно важливо публікувати та поширювати лише такий вміст, який ти вважаєш цілковито безпечним для власної репутації та іміджу;

9. Час від часу гугли своє ім'я та прізвище. Регулярно шукай себе в усіх основних пошукових системах (наприклад, Google, Bing, Yahoo). Якщо є якась

твоя особиста інформація або з'являється фотографія, яку можуть використовувати кібер-хулігани, вживи заходів, щоб видалити цю інформацію, перш ніж це стане проблемою;

10. Висловлюйся. Якщо в тебе є друзі кібербулери, поговоріть з ними і поясніть їм, наскільки шкідливими є їхні дії або зверніться за допомогою до дорослих. Якщо це не ти зазнаєш кібербулінгу, а один або кілька твоїх друзів, не залишайся осторонь. Займи позицію та допоможи їм. Твоя підтримка може бути саме тим, що потрібно жертві, щоб подолати проблему. Принаймні вислухай своїх друзів і будь поруч з ними, а якщо кіберзалякування містить фізичні погрози завдати шкоди, повідом про це дорослих, перш ніж трапиться щось погане;

11. Ніколи не бійся просити про допомогу. Важливо пам'ятати, що ти несамотній(-ня). Завжди є хтось, з ким можна поговорити про проблеми, які виникають у тебе через кіберцькування. Якщо з якоїсь причини ти відчуваєш, що не можеш поговорити зі своїми батьками, то, можливо, з іншим родичем, своїми друзями, вчителем або іншою авторитетною особою, якій ти можеш довіряти;

12. Зупини кривдника. Зроби будь-які спроби заблокувати особу або людей, які знущаються над тобою. Заблокуй їх у соціальних мережах, програмах обміну повідомленнями та будь-яких інших онлайн-платформах. Ти також можеш повідомити про кіберзалякування мережеву службу підтримки, це може призвести до призупинення дії облікового запису користувача. Чим менше людина зможе тебе переслідувати, тим більше шансів, що ти знову зможеш повернутися до нормального життя;

13. Це не твоя помилка. Ніхто не заслуговує на знуцання, як особисто, так і за допомогою цифрових засобів. Якщо тебе цькують у мережі, ти повинен(-а) знати, що це не твоя вина. Нерідкі випадки, коли жертви кривдників відчувають, що самі спричинили це. Це не правда. Продовження непотрібної жорстокості стосовно когось ніколи не є виправданим;

14. Уникай відповіді. Буває важко уникнути відповіді на знущання кіберкривдника. Ти природно хочеш захистити себе. Але як правило, агресори хочуть отримати сильну реакцію від тебе. І зазвичай це лише спонукає їх продовжувати жорстоке ставлення. Реакція дає їм силу, якої вони жадають. І це також може призвести до ескалації ситуації. Зроби все можливе, щоб ігнорувати кіберцькування, незалежно від того, наскільки ти ображений(-а) чи злий(-а). Зосередься на інших речах чи людях, які роблять тебе щасливим(-ю).

Щоб подавати позитивні приклади дітям, необхідно, щоб батьки та інші значущі дорослі мали відповідну інформацію та знання, щоб направляти їх навіть у моменти найбільших труднощів на шляху зростання. Батьки та вчителі разом є найближчими до дітей, тому вони повинні мати можливість негайно «прочитати» ознаки їхнього дискомфорту та повинні мати сміливість діяти та відчувати фізичну та емоційну близькість як зброю для боротьби з кібербулінгом. Тому ми надаємо наступні рекомендації для батьків:

1. Проводьте більше часу зі своїми дітьми, будьте уважними до них, проявляйте цікавість до того, що ваша дитина робить в Інтернеті та як вона взаємодіє з іншими в соціальних мережах, зокрема, для цього можна створити власну сторінку в тих самих мережах, де зареєстрована ваша дитина;

2. Встановіть часові рамки користування Інтернетом для вашої дитини, подавайте приклад того скільки часу можна виділяти на використання мережі, ви можете попередити кібербулінг, зменшивши час перебування дитини перед екраном комп'ютера, телефону чи планшета, наприклад, виділіть більше часу для сімейного спілкування, можливо творчості, активного відпочинку та ін. для мінімізації користування мережі;

3. Також важливо вести чесні та прямі розмови зі своїми дітьми про те, що вони відчувають і переживають. Нинішній час – це час надзвичайного стресу, розчарування та тривоги. Окрім, небезпеки кібербулінгу, зараз в Україні триває війна, і дуже важливо говорити зі своєю дитиною про те, що відбувається, і обмірковувати шляхи, як це можна полегшити цей стан, наприклад, вправи,

медитація чи похід до психолога, щоб негативні імпульси не виливалися у віртуальний світ, а були висловлені та прожиті;

4. Розвивайте вміння належного використання сучасних засобів зв'язку, безпечного поведження у віртуальному просторі, а також передавайте ці вміння своїм дітям, розкажіть їм або нагадайте, щоб вони не розголошували свою особисту інформацію, і скажіть їм уникати розмов з незнайомими людьми або ігор з ними в Інтернеті. Крім того, наголосіть про те, яким вмістом слід ділитися або переглядати в Інтернеті, і поговоріть з ними про шкідливі наслідки кібербулінгу: ненависницьких висловлювань або коментарів, секстингу та поширення невідповідних фотографій;

5. Скажіть дитині про те, що вона може бути відкрита з вами та не боятися осуду з вашого боку. Що при будь-яких проблемах, труднощах вона може звернутися до вас, адже ви піклуєтесь про неї та її благополуччя;

Вчителям також важливо підтримувати зв'язок в умовах дистанційного навчання зі своїми учнями та нагадувати їм, що вони поруч, тому варто ознайомитися з такими рекомендаціями:

1. Спілкуйтеся з вразливими учнями, вам слід особливо намагатися спілкуватися з тими учнями, які, як ви знаєте, можуть потребувати підтримки;

2. Встановіть очікування щодо навчання на ваших онлайн-навчальних платформах, дуже важливо їх чітко описати, а також встановити деякі вказівки щодо онлайн-комунікації та взаємодії, як це було б у звичайному класі. Чітко поясніть, що ви очікуєте від учнів поваги та ввічливості під час спілкування з вами та з іншими в класі. Також обов'язково моделюйте та зміцнюйте позитивні онлайн-взаємодії. Переконайтеся, що вони знають, що будь-кого, хто жорстоко поводить з іншими людьми, буде притягнуто до дисциплінарної відповідальності;

3. Визначте, як ви будете фіксувати порушення правил і якою буде дисципліна під час проведення онлайн-занять. Наприклад, порушення можуть вплинути на їхню оцінку, вимагатимуть виконання додаткової роботи або

призвести до адміністративних заходів після відновлення школи. Чітко викладіть ці наслідки у своїх правилах і вказівках, а потім обов'язково вживайте заходів щодо дотримання будь-яких порушень кодексу поведінки вашого онлайн-класу. Хоча важливо бути терплячими зі своїми учнями, будьте обережні, щоб не допустити невідповідних коментарів або поведінки;

4. Відстежуйте онлайн-взаємодії, переконайтеся, що ви уважно стежите за тим, що відбувається у ваших онлайн-навчальних середовищах, включаючи дискусійні групи та онлайн-зустрічі, пов'язані з вашим класом. Попросіть учнів інформувати вас, якщо деякі особи кривдять в мережі інших або роблять недоречні зауваження. За можливості вимагайте знімків екрана або записів, щоб допомогти визначити, що відбувається. Таким чином, ви можете негайно вирішити проблему образливої поведінки.

Таким чином, знайомство з наданими рекомендаціями приверне увагу батьків та вчителів до потенційних небезпек і загроз з боку віртуального світу відносно дитини, вони матимуть можливість допомогти їй вберегтися від цієї небезпеки або ж сама дитина зможе захиститися володіючи цими знаннями.

3.2. Обґрунтування програми тренінгу «Мій безпечний віртуальний світ»

Рівень інформаційної безпеки дітей є важливим показником їхнього психологічного благополуччя, адже кіберпростір стає дедалі важливішим чинником соціалізації та визначення щоденних практик. Один з способів профілактики та попередження таких явищ є проведення тренінгів, один з яких ми розробили і він отримав назву «Мій безпечний віртуальний світ».

Метою даного тренінгу є привернення уваги до такого поняття як «кібербулінг», ознайомлення з його проявами, різновидами, а також набуття навичок протидії та захисту власної особистості від потенційно небезпечних ситуацій під час користування Інтернету.

Завдання програми тренінгу:

1. Привернути увагу старшокласників до того, того, який вплив здійснює Інтернет на їх особистість і актуалізувати теоретичні знання про кібербулінг, його види;
2. Розширити межі особистісної значущості в процесі групової динаміки шляхом розвитку усвідомленого відповідального ставлення до проблем і потреб інших учасників;
3. Виховання в старшокласників доброзичливості один до одного, почуття відповідальності, поваги до людської особистості, а також розвиток вміння висловлювати власну думку, спостережливість, увагу, критичне мислення;
4. Набуття навичок кібербезпеки серед учасників тренінгу.

Очікувані результати: учні дізнаються більше про таку актуальну проблему як кібербулінг та це спонукне їх до свідомого використання набутого практичного досвіду у майбутньому.

Цільова аудиторія: старшокласники (учні 10-11 класів).

Кількість учасників: 12-15 осіб.

Кількість занять: 3.

Тривалість: 1,5-2 години кожне заняття.

Необхідні матеріали: аркуші паперу, ручки, кольорові олівці, маркери, фліпчарт, бейджики, роздруковані матеріали для виконання вправ, а також роздруковані роздавальні матеріали для учасників тренінгу.

Структура програми тренінгу виглядає наступним чином:

Заняття 1			
№	Зміст	Час	Ресурсне забезпечення
1.	Ведучий тренінгу представляє себе, вітає учнів, озвучує мету та завдання тренінгу.	5 хв.	
2.	Знайомство.	5 хв.	Бейджики та ручки.
3.	Правила тренінгу.	5 хв.	Фліпчарт та маркери.

4.	Очікування.	5 хв.	Аркуші паперу та ручки.
5.	Вправа «Плюси та мінуси використання Інтернету».	15 хв.	Аркуші паперу та ручки.
6.	Міні-лекція на тему: «Походження терміну «кібербулінг», його різновиди та особливості».	20 хв.	Роздрукована лекція.
7.	Вправа «Небезпека в Інтернеті».	20 хв.	Листки з інформацією для виконання вправи та ручки.
8.	Завдання для виконання вдома.	3 хв.	
9.	Рефлексія.	10 хв.	Аркуші паперу та ручки.
10.	Вправа «Хороший настрій».	2 хв.	
Заняття 2			
1.	Вправа «Сонце сяє на...».	10 хв.	Приміщення, стільці.
2.	Правила тренінгу.	5 хв.	Фліпчарт та маркери.
3.	Очікування.	5 хв.	Аркуші паперу та ручки.
4.	Вправа «Чому так трапляється?».	15 хв.	Аркуші паперу та ручки.
5.	Вправа «Вплив, про який я знаю».	20 хв.	Листки з інформацією для виконання вправи.
6.	Вправа «Права людини онлайн».	25 хв.	Картки з роздрукованими фактами/подіями/документами, фліпчарт, маркери, листки для презентації.
7.	Завдання для виконання вдома.	3 хв.	Листки з корисними ресурсами.
8.	Вправа-рефлексія «Правило руки».	15 хв.	Листки, ручки, кольорові олівці.

9.	Вправа «Намалюй свій настрій».	10 хв.	Аркуші паперу, кольорові олівці та ручки.
Заняття 3			
1.	Вправа «Хто я?».	15 хв.	Аркуші паперу та ручки.
2.	Правила тренінгу.	5 хв.	Фліпчарт та маркери.
3.	Очікування.	5 хв.	Аркуші паперу та ручки.
4.	Вправа «Вернісаж думок».	20 хв.	Аркуші паперу.
5.	Вправа «Шлях до безпечного Інтернету».	25 хв.	Картки блакитного та оранжевого кольорів, фліпчарт і маркер.
6.	Перегляд відео з подальшим обговоренням.	10 хв.	Ноутбук та проектор.
7.	Обговорення «Що робити, в разі виникнення ситуації кібербулінгу?».	7 хв.	Фліпчарт і маркер.
8.	Пам'ятка «Як вберегтися від кібербулінгу?».	1 хв.	Пам'ятка.
9.	Вправа-рефлексія «Дій!».	5 хв.	Аркуші паперу та ручки.

3.3. Програма тренінгу

Заняття 1

Вступна частина

Ведучий тренінгу представляє себе, вітає учнів, озвучує мету та завдання тренінгу (5 хв)

Тренер: «Можливо в когось є запитання?».

Знайомство (5 хв)

Мета: знайомство з учнями налаштування на роботу в групі, формування сприятливого клімату.

Необхідні матеріали: бейджики та ручки.

Проведення вправи: за годинниковою стрілкою старшокласники називають: ім'я, соціальну мережу, яка найбільше їм подобається та для чого вони використовують її найчастіше. Тренер роздає бейджики, на яких учасники можуть записати своє ім'я, для швидшого знайомства між собою та запам'ятовування ними імені один одного.

Правила тренінгу (5 хв)

Мета: сприяння організації продуктивної роботи з учасниками тренінгу.

Необхідні матеріали: маркери та фліпчарт.

Проведення вправи: старшокласники разом із тренером формулюють правила групової взаємодії та записують їх на фліпчарті (бажано уникнути нумерації, щоб це не впливало на пріоритетність якогось із правил, адже дотримання кожного правила є надзвичайно важливим).

Наприклад, це можуть бути такі правила:

- Бути активним.
- Звертатись один до одного по імені.
- Не критикувати інших учасників групи, бути толерантним.
- Правило піднятої руки.
- Я-висловлювання.
- Можливість вийти за двері при нагальній необхідності.
- Правило конфіденційності.
- Поставити телефон на безшумний режим.
- Правило «СТОП».
- Дотримуватися регламенту.

Тренер: «Чи всі погоджуються з даними правилами? Чи хоче хтось запропонувати ще якесь правило?»

Очікування (5 хв)

Мета: виявити, що очікують учасники від даного тренінгу.

Необхідні матеріали: листки та ручки.

Проведення вправи: учасникам роздаються папір та ручки. Тренер просить учасників написати свої очікування від даного тренінгу, чого вони прагнуть навчитись та дізнатись. Також він попереджає про анонімність написаного.

Основна частина

Вправа «Плюси та мінуси використання Інтернету» (15 хв)

Мета: окреслення позитивних і негативних впливів Інтернету.

Необхідні матеріали: листки та ручки.

Проведення вправи: поділити учасників на дві групи та попросити одну групу записати плюси користування Інтернетом, а іншу групу – мінуси. Після цього, кожна група презентує результати роботи, відбувається обговорення, що є негативного та позитивного у використанні Інтернету.

Рефлексія:

1. Яка група є переконливішою?
2. З чим ви погоджуєтесь чи не погоджуєтесь?
3. Чи замислювалися ви раніше над цим питанням?

Тренер: «Отже, Інтернет – це цікавий, привабливий для використання інструмент для комунікації, розваг, відпочинку, освіти. Водночас всесвітня цифрова мережа також має багато ризиків і небезпек для фізичного та психічного здоров'я людей, що нею користуються. Серед яких є кібербулінг. Про цей феномен ви зараз дізнаєтеся трішки більше».

Міні-лекція на тему: «Походження терміну «кібербулінг», його різновиди та особливості» (20 хв)

Мета: розкриття поняття «кібербулінг», ознайомлення учасників із його видами та проявами.

Необхідні матеріали: роздрукована лекція.

Проведення вправи: тренер розповідає міні-лекцію (Додаток Ж). Після закінчення тренінгу тренер роздає дану міні-лекцію учасникам, а також відбувається обговорення.

Вправа «Небезпека в Інтернеті» (20 хв)

Мета: систематизування та закріплення знання старшокласників щодо видів кібербулінгу.

Необхідні матеріали: листки з інформацією для виконання вправи та ручки.

Проведення вправи: тренер просить об'єднатись учасників у дві групи та роздає кожній по п'ять листків з назвою виду кібербулінгу та пояснень, і ологошує завдання: потрібно співвіднести назви із поясненням. Роздавальні матеріали (Додаток К).

Рефлексія:

1. Чи легко вам було виконувати цю вправу?
2. Чи знайомі ви особисто з якимось із цих видів кібербулінгу?

Завершальна частина

Завдання для виконання вдома (3 хв)

З погляду безпеки, тренер пропонує старшокласникам перевірити паролі в своїх соціальних мережах та інших платформах, за потреби змінити.

Рефлексія (10 хв)

Мета: усвідомлення проробленої роботи, надання зворотного зв'язку.

Необхідні матеріали: листки та ручки.

Проведення вправи: учням пропонується відповісти на наступні питання:

- Яка інформація була для вас сьогодні цінною?
- Як ви будете її використовувати?
- Які висновки зробили для себе?

Також тренер просить учнів знайти листочки, де на початку тренінгу вони писали свої очікування, і написати на іншому боці листка чи вони виправдались.

Вправа «Хороший настрій» (2 хв)

Мета: підтримка позитивної атмосфери між учасниками та оцінка ними своєї роботи під час цього тренінгу.

Проведення вправи: тренер дає пропозицію учням повернутися до свого сусіда (з одного боку та з іншого), посміхнутися до нього та сказати якісь побажання.

Заняття 2

Вступна частина

Вправа «Сонце сяє на...» (10 хв)

Мета: створення згуртованої атмосфери, гарного настрою та налаштування на роботу.

Необхідні матеріали: приміщення, стільці.

Проведення вправи: учасники перебувають в колі, один із них виходить в центр кола і каже: «Сонце сяє на...» і вказує на певний елемент одягу чи зовнішності інших учасників. Наприклад: «Сонце сяє на того, хто має довге волосся». Ті учасники, які підходять під цей опис міняються місцями, в цей момент учасник, який говорив шукає місце, де сісти, таким чином з'являється новий учасник, що продовжуватиме гру.

Правила тренінгу (5 хв)

Мета: сприяння організації продуктивної роботи з учасниками тренінгу.

Необхідні матеріали: маркери та фліпчарт.

Проведення вправи: старшокласники разом із тренером формулюють правила групової взаємодії та записують їх на фліпчарті (бажано уникнути нумерації, щоб це не впливало на пріоритетність якогось із правил, адже дотримання кожного правила є надзвичайно важливим).

Наприклад, це можуть бути такі правила:

- Бути активним.
- Звертатись один до одного по імені.
- Не критикувати інших учасників групи, бути толерантним.
- Правило піднятої руки.
- Я-висловлювання.
- Можливість вийти за двері при нагальній необхідності.
- Правило конфіденційності.
- Поставити телефон на безшумний режим.
- Правило «СТОП».
- Дотримуватися регламенту.

Тренер: «Чи всі погоджуються з даними правилами? Чи хоче хтось запропонувати ще якесь правило?»

Очікування (5хв)

Мета: виявити, що очікують учасники від даного тренінгу.

Необхідні матеріали: листки та ручки.

Проведення вправи: учасникам роздаються папір та ручки. Тренер просить учасників написати свої очікування від даного тренінгу, чого вони прагнуть навчитись та дізнатись. Також він попереджає про анонімність написаного.

Основна частина

Вправа «Чому так трапляється?» (15 хв)

Мета: визначити причини поведінки учасників кібербулінгу.

Необхідні матеріали: листки та ручки.

Проведення вправи: тренер пропонує поділитися учасникам на три групи. Першій групі потрібно написати, що є причинами поведінки кібербулерів, другій групі – жертв, а третя – свідків.

Рефлексія:

1. Чи складно було виконувати дану вправу?
2. Як вам давалося виділяти причини?

Вправа «Вплив, про який я знаю» (20 хв)

Мета: ознайомлення учнів зі впливом використання Інтернету та цифрових пристроїв на здоров'я людини, обговорення досвіду присутніх та визначення способів запобігання негативного впливу Інтернету на фізичне та психологічне благополуччя особистості.

Необхідні матеріали: листки з інформацією для виконання вправи та ручки.

Проведення вправи: тренер ділить учасників на 3-4 малі групи, роздає твердження на картках і просить групи розглянути їх, і визначити, які з них є реальністю, а які міфом. На виконання цього завдання в груп є 5 хвилин; потім тренер читає твердження, а учні по черзі підіймають руки, спочатку ті, хто вважає, що це міф, а потім ті, хто вважає, що це реальність. Після цього тренер

пропонує учням обговорити кожне твердження та обґрунтувати чому вони вибрали саме таку відповідь. Пізніше тренер каже учням, що всі твердження, це так чи інакше реальність, яку підтверджують у своїх наукових пошуках, роботах вітчизняні та іноземні дослідники. Потім, сформованим на початку виконання вправи групкам, ведучий пропонує вибрати по одному твердженню, обговорити та визначити дії, які сприятимуть послабленню того чи іншого негативного впливу використання Інтерну на здоров'я особистості. Роздавальні матеріали (Додаток Л).

Рефлексія:

3. Чи важко було виконувати дану вправу?
4. Які твердження було складно визначити?
5. Яких із запропонованих вами дій ви будете керуватися надалі?

Вправа «Права людини онлайн» (25 хв)

Мета: ознайомити учасників з правами людини онлайн, документами, подіями, що їх стосуються.

Необхідні матеріали: картки з роздрукованими фактами/подіями/документами, фліпчарт, маркери, листки великого формату для презентації.

Проведення вправи: тренер пропонує розділитися учасникам на шість груп та роздає інформаційні матеріали (Додаток Т) з якими їм потрібно ознайомитися та після цього підготувати коротку презентацію на 1 хвилину про цей документ/подію/факт за такою схемою: назва, рік, коротко про зміст. Після презентацій кожної групи відбувається коротке обговорення.

Рефлексія:

1. Як вам працювалося під час виконання цієї вправи?
2. Що вам було цікаво дізнатися?
3. Чи є інформація, яка була вам раніше відома?

Завершальна частина

Завдання для виконання вдома (3 хв)

Тренер роздає листки з корисними ресурсами для подальшого ознайомлення із кібербулінгом задля попередження даного явища (Додаток П).

Вправа-рефлексія «Правило руки» (15 хв)

Мета: систематизація та усвідомлення отриманих на занятті знань про кібербулінг.

Необхідні матеріали: листки, ручки, кольорові олівці.

Проведення вправи: учасникам потрібно намалювати руку/обвести власну і на кожному написати:

- На великому пальці – що отримали для себе та свого розвитку на цьому занятті;
- На вказівному – що берете з собою для впровадження в подальшому житті?
- На середньому – що вразило/емоційно потрясло;
- На безіменному – що сподобалося;
- На мізинці – що хотіли б змінити в подальшому житті використовуючи отримані знання.

Також тренер просить учнів знайти листочки, де на початку тренінгу вони писали свої очікування, і написати на іншому боці листка чи вони виправдались.

Вправа «Намалюй свій настрій» (10 хв)

Мета: підбиття підсумків, завершення заняття.

Необхідні матеріали: листки зі зображенням обличчя, кольорові олівці.

Проведення вправи: тренер роздає учасникам по малюнок на якому зображене обличчя без рота; учасникам потрібно домалювати рот (задати певну емоцію); після того, як учасники виконають завдання здійснюється зворотній зв'язок:

1. Який був ваш настрій, коли ви прийшли на заняття?
2. А який зараз? (якщо настрій учасника відрізняється від того з яким він прийшов, спитати, що цьому сприяло).

Заняття 3

Вступна частина

Вправа «Хто я?» (15 хв)

Мета: створення безпечного простору для роботи учасників.

Необхідні матеріали: листи та ручки.

Проведення вправи: учасникам заняття пропонується декілька разів відповісти на запитання «Хто я?» (це можуть бути й певні індивідуальні характеристики, ролі, зацікавлення, емоції. Після цього учасники діляться написаним).

Рефлексія:

1. Вам сподобалася дана вправа?
2. Було легко чи важко відповідати на це питання? Чому?
3. Що відчували виконуючи цю вправу?

Правила тренінгу (5 хв)

Мета: сприяння організації продуктивної роботи з учасниками тренінгу.

Необхідні матеріали: маркери та фліпчарт.

Проведення вправи: старшокласники разом із тренером формулюють правила групової взаємодії та записують їх на фліпчарті (бажано уникнути нумерації, щоб це не впливало на пріоритетність якогось із правил, адже дотримання кожного правила є надзвичайно важливим).

Наприклад, це можуть бути такі правила:

- Бути активним.
- Звертатись один до одного по імені.
- Не критикувати інших учасників групи, бути толерантним.
- Правило піднятої руки.
- Я-висловлювання.
- Можливість вийти за двері при нагальній необхідності.
- Правило конфіденційності.
- Поставити телефон на безшумний режим.
- Правило «СТОП».
- Дотримуватися регламенту.

Тренер: «Чи всі погоджуються з даними правилами? Чи хоче хтось запропонувати ще якесь правило?»

Очікування (5 хв)

Мета: виявити, що очікують учасники від даного тренінгу.

Необхідні матеріали: листки та ручки.

Проведення вправи: учасникам роздаються папір та ручки. Тренер просить учасників написати свої очікування від даного тренінгу, чого вони прагнуть навчитись та дізнатись. Також він попереджає про анонімність написаного.

Основна частина

Вправа «Вернісаж думок» (20 хв)

Мета: усвідомлення учасниками потреби формування стійкої мотивації до дотримання певних правил безпечного поведіння у віртуальному просторі.

Необхідні матеріали: листки.

Проведення вправи: учасники сидять в колі, тренер зачитує певні твердження (Додаток У), що стосуються культури поведінки онлайн та безпеки в інформаційному просторі. Учасники в цей момент робитимуть з листка кульки і якщо твердження, що звучить стосується їх, вони кидають кульку в центр кола.

Рефлексія:

1. Що відчували виконуючи цю вправу?
2. Що для вас стало інсайтом?
3. Чи дивувало щось вас, коли ви виконували дану вправу?

Вправа «Шлях до безпечного Інтернету» (25 хв)

Мета: підвищення обізнаності щодо питань кібербезпеки та сприяння засвоєнню навичок незагрозливого для особистості поведіння в Інтернеті.

Необхідні матеріали: картки блакитного та оранжевого кольорів, фліпчарт та маркер.

Проведення вправи: тренер розповідає, що учні вже трішки ознайомилися з тим, які містить цифровий простір і роздає кожному учневі по дві картки: одну блакитного кольору, іншу – оранжевого, і пояснює що потрібно робити далі: «Я

зараз буду читати твердження (Додаток М), якщо ви вважаєте його вірним, підіймайте картку блакитного кольору, якщо невірним – оранжевого». Одночасно після зачитування кожного твердження тренер фіксує на фліпчарті скільки блакитних і оранжевих карток було піднято. Наприкінці цього опитування можна побачити, наскільки добре учні знають правила безпеки в мережі. А після цього тренер ділить учнів на три групи та дає кожній з них питання для обговорення:

1. Як ви думаєте, яка ще небезпека може приховуватися в Інтернеті?
2. Які, на вашу думку, є правила поведінки в Інтернеті?
3. Як ви вважаєте, що таке інформаційна безпека особистості?

Рефлексія:

1. Чи виникали складнощі при виконанні вправи?
2. Які для себе висновки ви зробили?
3. Що будете використовувати в повсякденні.

Перегляд відео з подальшим обговоренням (10 хв)

Мета: демонстрація виникнення кібербулінгу та шляхів його подолання.

Необхідні матеріали: ноутбук та проектор.

Питання для обговорення:

- Які почуття виникли у вас під час перегляду цього відео?
- Що може зробити людина, якій приходять повідомлення з образливим змістом?
- Як уникнути чи здохатися негативного співбесідника в мережі?

Обговорення «Що робити, в разі виникнення ситуації кібербулінгу» (7 хв)

Мета: за допомогою методу мозкового штурму виділити разом з учасниками до кого можна звернутися за допомогою при виникненні ситуації кібербулінгу.

Необхідні матеріали: фліпчарт та маркер.

Проведення вправи: тренер ставить наступне питання: «Як ви вважаєте, до кого можна звернутися у випадку зіткнення з кібербулінгом?»

Тренер збирає відповіді учнів, аналізує їх, записує на фліпчарті та робить загальний висновок, що в разі ситуації онлайн-булінгу важливо не мовчати про це і не боятися звертатися по допомогу до:

- Когось із дорослих, кому довіряєте (рідним, друзям, близьким);
- Поліції, зокрема кіберполіції;
- Державних, громадських організацій, що займаються такими проблемами;
- Національної дитячої лінії довіри;
- Психолога, вчителя, класного керівника.

Завершальна частина

Пам'ятка «Як вберегтися від кібербулінгу» (1 хв)

Тренер роздає пам'ятки із рекомендаціями щодо безпечного поведіння в Інтернеті та формування медіакультури (Додаток Н).

Вправа-рефлексія «Дій!» (5 хв)

Мета: усвідомлення проробленої роботи, надання зворотного зв'язку, формування планів на майбутнє з урахуванням знань отриманих на заняттях.

Необхідні матеріали: листки та ручки.

Проведення вправи: учасникам пропонується подумати, яка інформація була цінною за ці три заняття, корисною особисто для них, які висновки вони зробили; потім тренер каже учасникам розділити листки на три частини та написати: «Пів року», «Три місяці», «Завтра». В цих колонках їм потрібно написати, що вони впроваджуватимуть у своє життя в майбутньому, враховуючи інформацію, яку вони отримали в результаті участі в даному тренінгу. Після того, як учасники напишуть відбувається обговорення та підбиття підсумків спільної роботи.

Також тренер просить учнів знайти листочки, де на початку тренінгу вони писали свої очікування, і написати на іншому боці листка чи вони виправдались.

Тренер висловлює побажання учасникам та вдячність за плідну працю.

Висновки до 3 розділу

Кібербулінг – це надзвичайно динамічний феномен, який потребує швидкого реагування. Для того, щоб не допустити руйнівних наслідків віртуальної взаємодії, дітям та їх батькам, вчителям потрібно дотримуватися психологічних рекомендацій щодо запобігання та попередження кібербулінгу, власне котрі є висвітленими в цьому розділі.

У даних рекомендаціях акцент робиться на важливості чесної, відкритої комунікації та постійного діалогу з дітьми, формування безпечного віртуального середовища, де юні користувачі розуміють власні права, можливості, а також наслідки. Ці рекомендації допомагають формувати бачення того, як потрібно поводити себе в мережі, набувати досвіду безпечного використання Інтернету. Інакше кажучи, вони сприяють розвитку медіакультури та медіаграмотності особистості, толерантного ставлення до інших користувачів Інтернету, культури спілкування в мережі, самоконтролю, що пов'язаний із написанням та надсиланням повідомлень, безпеки персональних даних, обдуманого ставлення до віртуального простору та його можливостей.

Також для профілактики та попередження явища кібербулінгу нами був розроблений тренінг «Мій безпечний віртуальний світ», який вибудований на принципах чесності, відкритості, доступності у розумінні та сприйнятті інформації, а також формуванні в учнів практичних умінь та навичок, які є необхідними для життя в сучасних умовах задля збереження власної гідності та утвердження цінностей поваги до інших.

Профілактична робота є дуже важливою та сприяє створенню безпечного простору шляхом формування в учнів вміння правильної поведінки в небезпечних чи критичних ситуаціях, що загрожують авторитету, честі та гідності особистості, та вміння надавати допомогу собі та іншим.

ВИСНОВКИ

Сьогодні сучасні технології та Інтернет керують нашим світом, оскільки вони стали невід’ємною частиною кожного з нас. Цифровий світ приносить у наше буденне життя багато різних можливостей, відкриттів й емоцій. Але граючи в нову онлайн-гру чи спілкуючись з новоспеченим другом в мережі, ми можемо навіть не підозрювати, які небезпеки можуть нас чекати в цій захопливій пригоді. Однією із таких небезпек є кібербулінг.

Кібербулінг – це форма психологічного насилля, систематичні, усвідомлені, принизливі, агресивні дії чи бездіяльність людини (або групи людей), які спрямовані на те, щоб завдати шкоди іншій людині за допомогою сучасних комунікаційних технологій та їх можливостей.

З кожним роком проблема кібербулінгу все більше стає центром вивчення багатьох дослідників. Дана проблема, на нашу думку, ще довго користуватиметься актуальністю дослідження різних її аспектів.

В теоретичній частині нашої роботи ми охарактеризували поняття «кібербулінг», а також виділили його спільні та відмінні ознаки від традиційного булінгу. Серед спільних ознак виділяють: систематичність, усвідомленість, навмисність, наявність цькування, насилля. А серед відмінних: володіння цифровими пристроями, мультимедійність, опосередкованість зв’язку, анонімність, моральна легкість, можливість бути онлайн 24/7, широка залученість інших осіб, позачасовість та ін.

Схема структурно-рольової характеристики кібербулінгу не надто відрізняється від схеми реального булінгу, головною відмінністю є те, що при кібербулінгу вона зумовлюється опосередкованістю онлайн-середовища. Дослідники виділяють такі види кібербулінгу, як: харасмент, флеймінг, кіберпереслідування, хеппіслепінг, наклеп, ошуканство, секстинг, самозванство, тролінг та кіберостракізм.

Інформаційні технології є одним із факторів формування особистості старшокласника, оскільки вони пронизують майже всі сфери його життя,

приносячи деяку зручність та комфорт, який ще до недавнього часу був для нас дуже незвичним. Але, окрім полегшення повсякденного життя школярів, комунікаційні засоби, такі як Інтернет, мобільний телефон та сервіс текстових повідомлень, перетворюються на інструменти, які завдають шкоди іншим людям у руках зловмисників. Комп'ютерні технології стають провідним засобом навчання, особливо в умовах дистанційного навчання та в умовах війни, а інтернет-ресурси часто використовуються в освітніх цілях, тому школярі й потрапляють в групу підвищеного ризику.

З-поміж основних психологічних чинників, що спонукають старшокласників до застосування кібербулінгу, дослідники виділяють: комплекс неповноцінності, заздрість, прагнення мати перевагу (домінувати), розвага, відсутність вміння врегульовувати конфлікти, помста, труднощі в сімейних стосунках, модифікація цінностей, акцентуації характеру, потяг до агресії, дефекти емоційно-вольової сфери, гендерні стереотипи, недостатнє усвідомлення проблеми кібербулінгу суспільством та ін.

Наслідки кібербулінгу відзначаються складністю, адже серед них можна назвати такі як: соціальна ізоляція, зниження самооцінки, відчуження, стрес, погіршення навчання, підвищена тривожність, соматичні розлади, аутоагресія і найстрашніше – суїцид.

Неоднозначні та суперечливі результати дослідження гендеру у практикуванні кібербулінгу показують недостатню їх вивченість. Проведене нами емпіричне дослідження дало нам змогу з'ясувати, що більше ніж половина дівчат (66,7%) і хлопців (63,3%), так чи інакше, стикались з кібербулінгом. За результатами опитування старшокласників, хлопці найчастіше стають агресорами (46,7%) у віртуальному світі, в той час, як дівчата виступають свідками (63,3%) або жертвами кібербулінгу (13,3%).

Найбільш поширеним видом кібербулінгу серед дівчат (60%) та хлопців (56%) є харасмент. Проте далі дівчата найчастіше стикаються з наклепом (30%), самозванством (30%), кіберостракізмом (26,7%) та секстингом (16,7%). А хлопці

з погрозами та залякуваннями в переписках (26,7%), кіберостракізмом (36,7%), тролінгом (26,7%) та економічним шахрайством (16,7%). Це в свою чергу пов'язане з тим, з якою мотивацією дівчата та хлопці звертаються до Інтернету.

За результатами проведеного анкетування, для дівчат головно причиною, чому може статися кібербулінг, є зовнішній вигляд (83,3%), а серед хлопців – поведінка (76,7%). Гендерними особливостями кібербулінгу у взаємодії старшокласників можна назвати такі, як-от: вибір старшокласниками віртуального майданчика, де може здійснюватися кіберцькування; агресорами у віртуальному світі частіше виступають хлопці, дівчата – свідками, жертвами; відмінність у видах кібербулінгу, з яким стикаються старшокласники; хлопцям притаманно проявляти агресію відкрито, в той час, як дівчата здебільшого застосовують завуальовану агресію; різні погляди на причини виникнення кібербулінгу; хлопці цькують не лише в межах власної гендерної групи, а й за її межами, у дівчат, зазвичай, це відбувається в межах власної гендерної групи; схильність жіночої статі до більшої віктимізації.

За допомогою підібраних методик ми змогли дізнатися, що старшокласникам властивий середній рівень агресивності, що проявляється в раптовому виникненні агресії, деякій анонімності та невмінні придушувати агресію. Проблеми із залежністю від інтернету легкого ступеня є у 43,3% дівчат і 30% хлопців, а помірного – 26,7% дівчат і 50% хлопців, тобто хлопці більш залежні від інтернету. У 76,7% старшокласників і 80% старшокласниць виявлено низьку самооцінку. Також ми дізналися, що у старшокласників, як у дівчат (53,3%) так і у хлопців (50%) переважає середній рівень комунікативного контролю.

Аналізуючи результати отримані з методик та анкети було визначено й психологічні чинники схильності старшокласників до агресивної поведінки у віртуальному просторі серед яких: потяг до агресії, що переважає серед хлопців; Інтернет-залежність, низька самооцінка(комплекс неповноцінності, низький рівень самоповаги, високий рівень домагань); фрустрація; конформізм;

нестриманість емоційних проявів; також серед хлопців поширеними чинниками є розвага та помста.

Для перевірки значущих зв'язків між досліджуваними показниками ми здійснили кореляційний аналіз, а його результати зобразили у вигляді графічного, табличного та текстового звіту. Отже, дослідження показників у групі хлопців показало достовірну позитивну кореляцію між такими змінними: «Рівень Інтернет-залежності» та «Рівень агресивності» ($p=0,000$), «Рівень самооцінки» та «Рівень агресивності» ($p=0,013$), «Рівень агресивності» та «Рівень комунікативного контролю» ($p=0,003$), і «Рівень самооцінки» та «Рівень Інтернет-залежності» ($p=0,004$). А серед дівчат між показниками: «Рівень агресивності» та «Рівень Інтернет-залежності» ($p=0,00225$), «Рівень комунікативного контролю» та «Рівень Інтернет-залежності» ($p=0,025135$).

Щоб запобігти згубним наслідкам віртуальної взаємодії, педагоги, батьки та школярі повинні бути ознайомлені та дотримуватися певних рекомендацій запобігання кібербулінгу. Надані нами рекомендації у третьому розділі допомагають сформуванню уявлення про те, як потрібно поводитися в Інтернеті, набуттю досвіду безпечного поводження в мережі та розвитку медіаграмотності та медіакультури. Оскільки одним з ефективних способів профілактики та попередження кібербулінгу є тренінги, ми розробили власну програму тренінгу, яка складається з 3-х занять та має назву «Мій безпечний віртуальний світ». Його метою є привернення уваги до явища кібербулінгу, його різновидів, а також засвоєння навичок протидії та захисту власної особистості від потенційних небезпек в Інтернеті.

Отже, проведене нами теоретичне та емпіричне дослідження, розроблені рекомендації та тренінг «Мій безпечний віртуальний світ», а також отримані результати свідчать про досягнення поставленої мети та виконані завдання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранов А. А., Рожина С. В. Психологический анализ подросткового кибербуллинга. *Вестник Удмуртского университета*. 2015. №25(1). С.37-41. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskiy-analiz-prichinpodrostkovogo-kiberbullinga/viewer>
2. Бік О. Вплив ЗМІ на розвиток агресивних моделей поведінки у молодіжному середовищі. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики НАН України*. Львів, 2006. Вип. 14. С. 344-349.
3. Будіянський М. Ф. Особливості прояву агресивності в підлітків. *Наука і освіта*. 2013. №3. С.36-39. URL:file:///E:/%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE/NiO_2013_3_12.pdf
4. Вітюк Н.Р. Кібербулінг у середовищі підлітків: онтологічні ознаки, типологія, протидія. *Нова українська школа в гірському регіоні України: теорія, практика, досвід: моногр.* / За наук. ред. д. п. н. Оліяр М.П.; ДВНЗ «ПНУ ім. В. Стефаника». Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2020. 328 с. С. 260-274.
5. Вітюк Н. Р. Кібербулінг як загроза психологічній безпеці особистості школяра. *Філософські і психологічні науки. Вісник Прикарпатського університету*. 2015. с.129-138. URL:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Vpu_filos_psihol_2015_19_22
6. Гордієнко К. Обґрунтування поширеності проявів кібербулінгу серед студентської молоді. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2021. № 15(60). С. 27–28. URL:<https://sj.npu.edu.ua/index.php/pn/article/view/1117/917>
7. Давіденко К. Інтернет-залежність: тест, поширеність та супутня психопатологія. URL:<https://www.umj.com.ua/article/160556/internet-zalezhnist-test-poshirenist-ta-suputnya-psihopatologiya>

8. Дослідження ЮНІСЕФ про кібербулінг. *ПРОФСПІЛКА ПРАЦІВНИКІВ ОСВИТИ І НАУКИ УКРАЇНИ*. URL:<https://pon.org.ua/novyny/7317-doslzhennya-yunsef-pro-kberbulng.html>
9. Дрожжина С. В., Кобзар І. М. Аксіологічно-екзистенційні доміанти інформаційного суспільства. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип.80. С.192-196. URL:file:///E:/%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE/gileya_2014_80_50.pdf
10. Журавльова Л., Коломієць Т., Шмиглюк О. Психологічні особливості міжособистісної взаємодії в юнацькому віці. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2020. № 9(54). С. 60. URL:<https://sj.npu.edu.ua/index.php/pn/issue/view/36/6>
11. Зинцова А. С. Социальная профилактика кибербуллинга. *Вестник Нижегородского университета имени Н. И. Лобачевского. Социальные науки*. 2014. №3(35). С.122—128. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-profilaktika-kiberbullinga/viewer>
12. Інститут міста оприлюднив результати опитування «Як живе молодь Львова в умовах карантину?» URL:<https://city-adm.lviv.ua/news/society/public-sector/278212-instytut-mista-opryliudnyv-rezultaty-opytuvannia-yak-zhyve-molod-lvova-v-umovakh-karantynu>
13. Інтернет-загрози для дітей. Які вони та як їх уникнути. *Безоплатна правова допомога*. URL:<https://www.legalaid.gov.ua/novyny/internet-zagrozy-dlya-ditej-yaki-vony-ta-yak-yih-unyknuty/>
14. Кібербулінг: як протистояти? Що робити, якщо ви стали жертвою знущань в інтернеті. 2019. URL:<http://supportme.org.ua/needle-and-bullying/cyberbullying>
15. Ковальов С.В. «Вивчення рівня самооцінки». URL:<https://tues.ru/uk/test-po-psihologii-na-samoocenku-test-oprosnik-opredelenie/>
16. Козляковський П.А. «Визначення інтегральних форм комунікативної агресивності». *Соціально-психологічний практикум*. URL:<https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/avtorlek/13/18.pdf>

17. Лапа О. В. Кібербулінг як проблема віртуального спілкування дітей та молоді. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. №6(37). С.72-77. URL:file:///E:/%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE/Vnaou_2013_6_14.pdf
18. Лубенець І. Кібернасильство (кібербулінг) серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2016. С. 179–181. URL:<http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/3/38.pdf>
19. Міхеєва О. Ю., Корнієнко М. М. Кібербулінг як соціально-педагогічна проблема. *«Young Scientist»*. 2018. №11(63). С.247-250. URL:<http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/60.pdf>
20. Найдьонова Л.А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. Методичні рекомендації. Київ, 2014. 80с. URL:<http://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/KIBERBULLING-ABO-AGRESIYA-V-INTERNETI-SPOSOBY-ROZPIZNANNYA-I-ZAHYST-DYTYNY-.pdf>
21. Найдьонова Л. А. Кібербулінг у підлітковому рейтингу інтернет-небезпек. Київ. 2018. С.141-159. URL:http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pnpz_2018_1_11.pdf
22. Оранюк Б. Ю. Вікові особливості підлітків у контексті формування інформаційної культури в мережевому спілкуванні. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. №1(55). С.283-293. URL:<http://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/835/1/Vikovi%20osoblyvosti%20pidlitkiv.pdf>
23. Пам'ятка для педагогічних працівників «Булінг в освітньому середовищі». URL:<https://naurok.com.ua/pam-yatka-dlya-pedagogichnih-pracivnikiv-buling-v-osvitnomu-seredovischi-36721.html>
24. Пантелєєва Н. М., Кабенгеле Г. Т. Кібербулінг як загроза психологічній і соціальній безпеці життєдіяльності особистості та суспільства. *Фінансовий*

простір. 2018. №4(32). С.125-131

URL:<https://ofp.cibs.ubs.edu.ua/files/1804/18pnmots.pdf>

25. Під час карантинів кібербулінг серед учнів Європи зріс на 50%. Освіта.ua. URL:<https://osvita.ua/school/85504/>

26. Правила безпеки в ZOOM: поради та підказки. Центр професійного розвитку педагогічних працівників. URL:<https://n-cprpp.com/правила-безпеки-в-zoom-поради-та-підказки/>

27. Снайдер М. Оцінка самоконтролю в спілкуванні. URL:<https://uchika.in.ua/programa-kursu-kriteriyi-ocinyuvannyanavchalenih+dosyagnene-u.html?page=10>

28. Стоп шкільний терор. Особливості цькування у дитячому віці. Профілактика та протистояння булінгу. 2017. URL: http://dzvin.dp.ua/bully/stop_shkilniy_teror.pdf

29. Український діджитал під час та після карантину – дослідження Havas Creative Group. URL: <https://adsider.com/ua/ukrains-kyy-didzhytal-pid-chas-ta-pislia-karantynu-doslidzhennia-havas/amp/>

30. Фадєєва М. В. Структура психологічної готовності вчителя до надання психологічної допомоги дитині – жертві кібербулінгу. 2013. Вип. 39(1) URL: [file:///E:/%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE/pspo_2013_39\(1\)_6.pdf](file:///E:/%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE/pspo_2013_39(1)_6.pdf)

31. Характеристика вікових особливостей сучасних школярів. URL: <http://gymnasium152.edu.kh.ua/Files/downloads/Характеристики%20віку%20та%20вікових%20криз%20та%20способи%20взаємодії%20з%20дітьми.pdf>

32. Цебинога В. Ю, Чумак В. В. Кібербулінг в Україні: гендерний аспект. Гендерна політика очима української молоді. 2018. С. 183–184. URL: http://eprints.kname.edu.ua/53945/1/збірник_XII-179-187.pdf

33. Шевко Н. Р., Исхаков И. И. Особенности проявления кибербуллинга в социальных сетях. *Ученые записки Казанского юридического института МВД России*. 2017. №. 2(3). С.19-22. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-proyavleniya-kiberbullinga-v-sotsialnyh-setyah/viewer>

34. Шкаровська В., Борто Ю. Террористы рожают страх. СМИ его распространяют. *АиФ. Здоровье*. 2001. №1. С. 8-51.

35. Шкільний булінг. Бібліотека. Все освіта: сайт. 2018. URL: <https://vseosvita.ua/library/skilnij-buling-23278.html>

36. Що робити, коли з мене знущаються? URL: <https://www.jw.org/uk/%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96-%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BA%D0%B8-%D1%96-%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%8C/%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%B7-%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B5-%D0%B7%D0%BD%D1%83%D1%89%D0%B0%D1%8E%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F/>

37. Юність: поняття та вікові групи. Освіта.ua. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/28951/>

38. Як пандемія вплинула на становище дітей та підлітків: останні дані ЮНІФЕФ у річницю COVID – 19. URL: <http://knowledge.org.ua/uk/jak-pandemija-vplivula-na-stanovishhe-ditej-ta-pidlitkiv-ostanni-dani-junisef-u-richnicju-covid-19/>

39. Belsey B. Cyberbullying: An Emerging Threat to the “Always On” Generation. 2007. URL: http://www.cyberbullying.ca/pdf/Cyberbullying_Article_by_Bill_Belsey.pdf

40. Cigdem Topcu, Ozgur Erdur. Gender differences in cyberbullying perpetration: the role of moral disengagement and aggression. URL: https://www.academia.edu/31166119/Gender_differences_in_cyberbullying_perpetration_The_role_of_moral_disengagement_and_aggression?pop_sutd=true

41. Duffy L. A. Bullying in Schools: A Social Identity Perspective. *School of Applied Psychology, Griffith Business School, Griffith University*. 2014. 376 p. URL: <file:///E:/%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE/02Whole.pdf>

42. Friendship Quality and Gender Differences in Association With Cyberbullying Involvement and Psychological Well-Being / Mairéad Foody et al. *Frontiers in Psychology*. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2019.01723/full>
43. Gustafsson, E. Gender differences in cyberbullying victimization among adolescents in Europe. A systematic review. Degree project in criminology 30 credits. Malmö University: *Faculty of health and society, Department of criminology*, 2017. URL: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1487555/FULLTEXT01.pdf>
44. Kowalski R. M. Cyberbullying: bullying in the digital age / Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, Patricia W. Agatston. *Oxford: Blackwell Publishing Ltd*. 2008. 224p. URL: <file:///E:/%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE/Kowalskietal.2014.pdf>
45. Marion K. Underwood, Lisa H. Rosen. Gender and Bullying: moving Beyond Mean Differences to Consider Conceptions of Bullying, Processes by which Bullying Unfolds, and Cyber Bullying. *The University of Texas at Dallas*. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.688.8141&rep=rep1&type=pdf>
46. Monks C. P. Definitions of bullying: Age differences in understanding of the term, and the role of experience // C. P. Monks P. K. Smith // *British Journal of Developmental Psychology*. 2006. Vol.24. P.801-821 URL: <https://bpspsychub.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1348/026151005X82352>
47. Navarro R. Gender issues and cyberbullying in children and adolescents: from gender differences to gender identity measures. 2016. P. 35–61. URL: https://www.researchgate.net/publication/284617368_Gender_Issues_and_Cyberbullying_in_Children_and_Adolescents_From_Gender_Differences_to_Gender_Identity_Measures
48. Schultze-Krumbholz A. Who is involved in cyberbullying? Latent class analysis of cyberbullying roles and their associations with aggression, self-esteem, and empathy. *Journal of psychosocial research on cyberspace*. URL: <https://cyberpsychology.eu/article/view/11433>

49. Shaojing Sun, Xitao Fan, Jianxia Du. Cyberbullying perpetration: a meta-analysis of gender differences. *International journal of internet science*. URL: https://www.ijis.net/ijis11_1/ijis11_1_sun_et_al.pdf

50. Smith, P. K. Cyberbullying: It's nature and impact in secondary school pupils / P. K. Smith, J. Mahdavi, M. Carvalho // *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2008. №49. P. 376–385. URL: <https://acamh.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x>

51. Willard N. E. Educator's Guide to Cyberbullying and Cyberthreats URL: <https://education.ohio.gov/getattachment/Topics/OtherResources/School-Safety/Safeand-Supportive-Learning>

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

1. Скільки часу на день Ви проводите сидячи в інтернеті? (не враховуючи час для дистанційного навчання?)
 - А) 1-2 години
 - Б) 2-4 години
 - В) від 4-х годин і більше
2. Чи вплинув карантин на кількість часу проведених в інтернеті?
 - А) так, я почав (-ла) більше часу проводити в інтернеті
 - Б) ні, ніяким чином не вплинуло
3. В якій соціальній мережі проводите найбільше часу?
 - А) Instagram
 - Б) Facebook
 - В) YouTube
 - Г) TikTok
 - Д) свій варіант
4. Чому Ви більше надаєте перевагу при спілкуванні з ровесниками?
 - А) спілкуванню в соц. мережах
 - Б) живому спілкуванню
 - В) поєдную живу спілкування та спілкування в соціальних мережах
5. Як Ви можете описати свої відносини із однолітками?
 - А) хороші
 - Б) нормальні
 - В) бажають кращого
 - Г) ми не дуже ладнаємо
6. Згадайте чи зазнавали ви раніше чи тепер цькувань, тиску з боку своїх однолітків у соціальних мережах?
 - А) раніше так, зараз ні

Б) так, іноді

В) раніше ні, зараз так

Г) зі мною таке траплялося один-два рази

В) не зазнавав (-ла)

7. Якщо у попередньому запитанні Ви відповіли, що зазнавали цькувань, то яких? (можливий вибір декількох варіантів відповіді)

А) Моральних (образливі слова, прізвиська, погрози)

Б) Економічних (виманювання грошей з фейкових акаунтів)

В) Сексуальних домагань (виманювання інтимних фото)

Г) Створення фейкової сторінки із вашими даними

Д) Розповсюдження неправдивої інформації про Вас

Е) Залякуваннями, погрозами в переписках

Є) Провокацією негативними повідомленнями в інтернеті, що принижували Вас

Ж) Видаляли з груп спілкування, забанювали

З) інше

8. У вигляді чого приходили такі повідомлення, що ображали вас і принижували вашу гідність? (можна вказати кілька варіантів відповіді)

1) через текстові повідомлення;

2) картинки/фотографії;

3) неприємні відеокліпи з вашим зображенням;

4) нав'язливі чи погрозливі телефонні дзвінки;

5) повідомлення в соціальних мережах;

6) чати;

7) веб-сайти;

8) смс-повідомлення;

9) з ваших фотографій робили кумедні картинки і насміхалися з них;

10) відео про інших учнів, у яких вони виглядають так, що інші з них сміються;

11) інше (вказіть що)

9. На вашу думку хто найчастіше може бути агресором у віртуальному світі?

(можна дати кілька варіантів відповіді)

А) однолітки

Б) незнайомці

В) старшокласники

Г) друзі

Д) хтось із знайомих

10. Чи знаєте Ви про випадки цькування у мережі, які траплялися з кимось із вашого оточення?

А) так

Б) ні

11. Чи були Ви задіяні в ситуації приниження одних осіб над іншими, якщо так, то в якості кого?

А) знущалися наді мною в інтернеті або по мобільному телефону

Б) я був (-ла) свідком принижень

В) я знущався (-лась) над кимось

Г) якщо ображали мене, то і я ображав (-ла) у відповідь

12. Чи створювали Ви колись фейковий профіль, щоб навмисно приховати своє ім'я в мережі?

А) так

Б) ні

13. Якщо Вас ображали в інтернеті, то чи розказували Ви про це комусь?

Якщо так, то кому? (можна дати кілька варіантів відповіді)

А) друзям

Б) батькам

В) шкільному психологу

Г) вчителям

Д) мене не ображали

Е) Нікому не розповідав (-ла)

14. Як Ви гадаєте, якими можуть бути причини агресії, через які можна стати об'єктом цькування? (можливий вибір кількох варіантів відповіді)

- А) матеріальний стан
- Б) зовнішній вигляд
- В) поведінка людини
- Г) фізичні обмеження
- Д) раса, національність
- Е) інтелектуальні здібності
- Є) інше

15. Чи цікавляться батьки тим, чим Ви займаєтесь в інтернеті?

- А) так
- Б) ні, не цікавляться
- В) іноді

16. Оберіть ті твердження, з якими Ви погоджуєтесь (можна зазначити кілька варіантів):

- А) віртуально легше вирішити якийсь конфлікт чи непорозуміння
- Б) я розкутіший в інтернеті, аніж у житті
- В) за допомогою інтернету можна посміятись над кимось і залишитися анонімним, і за це не буде ніякого покарання
- Г) віртуальне спілкування набагато зручніше
- Д) в інтернеті легше висловлювати свої почуття, думки
- Е) співрозмовники можуть не бачити справжніх емоцій один одного
- Є) спілкуючись в інтернеті, коли мені щось не подобається, я можу легко когось образити
- Ж) у віртуальному спілкуванні можна виражати агресію
- З) надаю перевагу тому, що легше в'яснювати стосунки в інтернеті

17. Чи хотіли б Ви дізнатися більше про те, як можна вберегтися від кібербулінгу?

- А) Так; Б) Ні

Додаток Б

Методика «Визначення інтегральних форм комунікативної агресивності»**В. В. Бойка[16]**

1. Часом я зненацька “вибухаю” злістю, гнівом.
2. Якщо я бачу, що моє роздратування або злість передається іншим, то звичайно відразу беру себе в руки.
3. Щоб позбутися від злості, що накопичилася я вигадав собі особливий ритуал: періодично б’ю подушку, боксую в стінку, бігаю навколо будинку і т.п.
4. На навчанні звичайно стримуюся, а вдома буваю невитриманим.
5. Іноді я розумію, що викликаю в когось злість, роздратування, але мені важко змінити свою поведінку чи я не хочу цього робити.
6. Якщо мені говорять грубощі, я, як правило, стримуюся від різких слів.
7. Іноді я чесно зізнаюся собі: я погана людина.
8. Варто мені розлютитися, як я домагаюся свого від оточуючих.
9. Нерідко я виявляюся втягнутим в якусь групу.
10. Час від часу мене немовби тягне посваритися з ким-небудь.
11. Я часто розплачуюся за свою різкість чи брутальність.
12. Часто будь-яка дрібниця виводить мене із себе.
13. Розлютившись, я можу вдарити кого-небудь (друга, партнера і т.п.).
14. Відчуваючи напад гніву, я можу випустити пар на неживих предметах (б’ю кулаком по столу, що-небудь ламаю, б’ю посуд).
15. Я дозволяю собі злість чи гнів там, де мене ніхто не знає.
16. Я думаю, що мій характер – не подарунок.
17. Якщо хто-небудь з однолітків погано відгукнеться про мене, я викажу йому усе, що думаю про нього.
18. Бувають хвилини, коли я ненавиджу чи зневажаю себе.
19. Щоб змусити себе зробити щось важке чи складне, мені іноді треба себе гарненько розлютити.
20. Бувало так, що я виявлявся членом негарної компанії (угруповання).

21. Зазвичай, коли я посварюся з ким-небудь, мені стає легше.
22. Деякі люди ображені на мене за мою різкість чи злість.
23. Коли я дуже втомлююся, то легко можу розлютитися, вийти із себе.
24. Моя злість звичайно швидко проходить, якщо той, хто її викликав, перепрошує або визнає свою неправоту.
25. Мені вдається угамувати роздратування та інші напружені стани в активному відпочинку – у спорті, туризмі, культурних заходах.
26. Буває, що я з'ясовую стосунки з продавцем чи з кимось іншим на підвищених тонах.
27. У мене гострий язик – палець в рот не клади.
28. Я зазвичай легко “заводжуся”, коли натрапляю на брутальність, агресивність або злість оточуючих.
29. В багатьох випадках те погане, що трапилося зі мною в житті, я напевно заслужив.
30. Злість найчастіше допомагає мені в житті.
31. Я часто лаюся в чергах.
32. Іноді мені говорять, що я злюся, але я цього не помічаю.
33. Відчуття злості чи гніву явно шкодить моєму здоров'ю.
34. Іноді я починаю злитися ні з того ні з сього.
35. Якщо я розлючуюся, то найчастіше мені це проходить майже миттєво.
36. Щоб заспокоїти нервову систему, я часто спеціально починаю займатися якоюсь справою (читання, телевізор, господарські турботи, професійна робота).
37. У транспорті чи в магазині я буваю більш агресивний, ніж в школі.
38. Я людина різка або дуже категорична.
39. Якщо хто-небудь злісно пожартує зі мною, я швидше за все поставлю його на місце.
40. Я часто злюся на себе через який-небудь привід.
41. При спілкуванні вдома я часто спеціально надаю своєму обличчю суворого виразу.

42. Якби знадобилося піти на барикади, я б пішов.
43. Звичайно моя злість дає мені імпульс активності.
44. Буває, я декілька днів переживаю наслідки того, що не зміг стриматися від злості.
45. Бувають моменти, коли мені здається, що я всіх ненавиджу.
46. Коли я відчуваю напад злості чи агресії, то часто йду куди-небудь, щоб нікого не бачити і не чути.
47. Я часто заспокоююся тоді, коли зриваю зло на речах кривдника.
48. Іноді в транспортній штовханині чи в черзі я буваю настільки агресивним, що потім незручно себе почуваю.
49. Мене часто неможливо вмовити, я часто буваю впертим, неслухняним.
50. Я легко знаходжу спільну мову з людьми, які провокують грубощі чи злість.
51. Якщо Бог колись покарає мене за мої гріхи, то це буде справедливо.
52. Щоб вплинути на оточуючих, я часто лише зображую гнів чи злість, проте сильно не переживаю, не відчуваю цих почуттів.
53. Я взяв би участь в стихійному мітингу протесту, щоб відстоювати разом з усіма свої нагальні інтереси.
54. Після вибуху роздратування, злоби я зазвичай добре себе почуваю деякий час.
55. Моя роздратованість негативно позначається на відносинах з близькими чи друзями.

Додаток В

Методика “Вивчення рівня самооцінки” С.В. Ковальова[15]

1. Мені хочеться, щоб мої друзі підбадьорювали мене.
2. Постійно відчуваю свою відповідальність за навчання.
3. Мене хвилює моє майбутнє.
4. Багато хто ненавидить мене
5. Я менш ініціативний, ніж інші.
6. Мене хвилює мій психічний стан.
7. Я боюся видатися неосвіченим.
8. Зовнішність інших набагато привабливіша, ніж моя.
9. Я боюся виступати з промовою перед незнайомими людьми.
10. Я часто роблю помилки.
11. Шкода, що я не вмю розмовляти з людьми так, як слід.
12. Шкода, що мені не вистачає впевненості в собі.
13. Я волів би, щоб інші люди частіше схвалювали мої дії.
14. Я занадто скромний.
15. Моє життя марне.
16. Багато хто неправильно думає про мене.
17. Мені ні з ким поділитися своїми думками.
18. Люди чекають від мене забагато.
19. Люди не цікавляться моїми досягненнями.
20. Я трохи соромлюся.
21. Я відчуваю, що багато людей не розуміє мене.
22. Я не відчуваю себе в безпеці.
23. Я часто хвилююся, та даремно.
24. Я почуваю себе ніяково, коли входжу до кімнати, де вже сидять люди.
25. Я почуваю себе скуто.
26. Я відчуваю, що люди говорять про мене за мою спиною.
27. Я впевнений, що люди майже все сприймають легше, ніж я.

28. Мені здається, що зі мною має статись якась прикрість.
29. Мене непокоїть думка про те, як люди ставляться до мене.
30. Шкода, що я не вельми комунікабельний.
31. У суперечках я висловлююся лише тоді, коли впевнений у своїй правоті.
32. Я думаю про те, чого від мене чекає клас.

Додаток Д

Тест «Оцінка самоконтролю в спілкуванні» (автор – М. Снайдер)[27]

1. Мені здається важким мистецтво наслідувати звичкам інших людей.
2. Я б, мабуть, міг поваляти дурня, щоб привернути увагу або потішити оточуючих.
3. З мене міг би вийти непоганий актор.
4. Іншим людям іноді здається, що я переживаю щось більш глибоко, ніж це є насправді.
5. У компанії я рідко опиняюся в центрі уваги.
6. У різних ситуаціях і в спілкуванні з різними людьми я часто поводжуся абсолютно по-різному.
7. Я можу відстоювати тільки те, в чому я щиро переконаний.
8. Щоб досягти успіху в справах і у відносинах з людьми, я прагну бути таким, яким мене чекають бачити.
9. Я можу бути доброзичливим з людьми, яких я не переносю.
10. Я не завжди такий, яким здаюся.

Додаток Е

Тест К.Янг на Інтернет-залежність[7]

1. Як часто ви порушує часові рамки, встановлені батьками для користування мережею?
2. Як часто ви не виконуєте свої домашні обов'язки, щоб провести більше часу в мережі?
3. Як часто ви надаєте перевагу провадженню часу в мережі замість того, щоб провести його в сімейному колі?
4. Як часто ви формуєте нові стосунки з друзями по мережі?
5. Як часто батьки нарікають на кількість часу, яку ви проводите в мережі?
6. Як часто ваше навчання страждає через кількість часу, проведеного в мережі?
7. Як часто ви перевіряє електронну пошту, перш ніж зайнятись чимось іншим?
8. Як часто ви надаєте перевагу спілкуванню в мережі над спілкуванням з оточуючими?
9. Як часто ви не відповідаєте на запитання про те, що робите в Інтернеті?
10. Як часто батьки заставляли вас, коли ви заходили в Інтернет всупереч їхній волі?
11. Як часто ви проводите час в своїй кімнаті, граючи в комп'ютер?
12. Як часто ви отримуєте дивні дзвінки від нових мережевих "друзів"?
13. Як часто ви огризаєтеся, кричите чи дієте роздратовано, якщо вас потурбували з приводу перебування в мережі?
14. Як часто ви виглядаєте більш замученим та стомленим, ніж тоді, коли вдома ще не було Інтернету?
15. Як часто ви виглядаєте зануреним в думки про повернення до мережі, коли ви не знаходитесь в мережі?
16. Як часто ви сваритесь та гнівається коли батьки сердяться з приводу часу, проведеного вами в мережі?
17. Як часто ви надаєте перевагу знаходженню в мережі, а не своїм колишнім улюбленим заняттям, хобі, інтересам інших?

18. Як часто ви стаєте агресивним, коли на вас накладають обмеження на часі, проведеному в мережі?

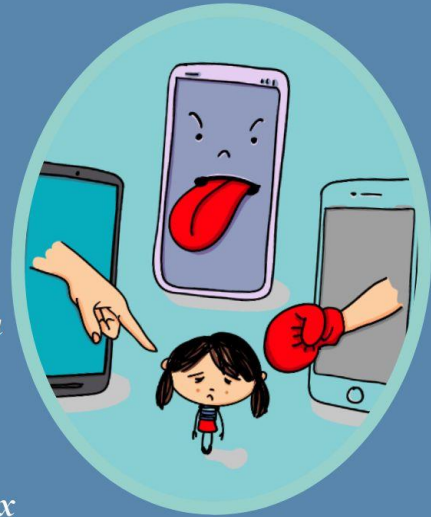
19. Як часто ви, замість прогулянок з друзями надаєте перевагу провадженню часу в мережі?

20. Як часто ви відчуваєте пригніченість, спад настрою, нервуєтеся, коли знаходитесь поза мережею, а по поверненні до мережі все це зникає?

Міні-лекція на тему: «Походження терміну «кібербулінг», його різновиди та особливості»

Інтернет – дуже потужний ресурс, який значно полегшує життя та відкриває майже необмежені можливості для самореалізації та саморозвитку особистості, спілкування, навчання, дозвілля. Але разом з тим, в Інтернеті приховано досить багато небезпек як для дітей, так і для дорослих. Знання цих небезпек дозволить їх уникнути.

Однією із найпоширеніших та актуальних небезпек, з якою стикаються діти в Інтернеті, є кібербулінг.

Почнемо з прояснення термінів, які допомагають означити дане явище. У нашу мову прийшло багато слів іноземного походження, які зручно використовувати для позначення новітніх явищ. Одне із таких слів **«кібербулінг»**.

Походить з англійської мови, створено від двох слів: кібер (позначає віртуальне, опосередковане комп'ютером середовище) і булінг (походить від «Bul» – бик, бугай, а в переносному значенні - дуже велика, сильна чи агресивна персона; і позначає процес лютого, завзятого нападу; близькі за смислом дієслова українською мовою – роз'ятрювати, задирати, прискіпуватися, провокувати, дошкуляти, тероризувати, цькувати та ін.)

Одна з перших добре відомих ілюстрацій кібербулінгу починалась як забавка, коли 2002 р. американський підліток Гіслан Раза, граючись, створив відео самого себе на основі сцени із фільму «Зоряні війни», де замість меча використовував бейсбольну биту. На жаль, однокласники без дозволу і відома хлопця розмістили це відео в Інтернеті, де його побачили мільйони людей. Далі ця подія отримала неочікуваний розвиток – у 2004 р. було створено спеціальний сайт із цим та похідними відеороликами, який зібрав більше 76 мільйонів користувачів, а відео із зображенням хлопчика стало найбільш завантажуваним файлом 2004 року. Гіслан отримав ярлик «дитина зоряних війн» і це настільки змінило його стосунки в школі, що батьки змушені були залучати психіатричну допомогу. Вони подали до суду на батьків тих однокласників, що розмістили відео в Інтернеті, але врешті конфлікт було врегульовано в позасудовому порядку.

До найпоширеніших видів кібербулінгу належать:

- **Флеймінг або суперечки** – обмін короткими, гнівними і запальними репліками між двома чи більше учасниками за допомогою гаджетів та комунікаційних технологій. Частіше за все розгортається в «публічних» місцях Інтернету: на чатах, форумах, у дискусійних групах.
- **Обмовлення або зведення наклеїв** – розповсюдження принизливої неправдивої інформації з використанням комп'ютерних технологій. Це можуть бути текстові повідомлення, коментарі, фото або відео, які зводять наклеп на дитину.
- **Використання особистої інформації** – «зламування» поштових скриньок, серверів, сторінок у соціальних мережах з метою отримання особистої інформації та переслідування особи.
- **Анонімні погрози** – булери анонімно посилають смс-повідомлення або аркуши, які містять погрози, на месенджери або електронну пошту своєї жертви. Ці загрози мають образливий характер іноді з вульгарними висловами і ненормативною лексикою.
- **Кіберпереслідування** – відбуваються за допомогою мобільного зв'язку або електронною поштою. Булери можуть довгий час переслідувати свою жертву, завдаючи образ принизливого характеру або шантажуючи будь-якими таємними фактами.
- **Тролінг** – розміщення в Інтернеті(на форумах, у блогах тощо) провокаційних повідомлень з метою викликати флейм, тобто конфлікти між учасниками, взаємні образи.
- **Хепіслепінг** – назва походить від випадків в англійському метро, де підлітки били перехожих, тоді як інші записували це на камеру мобільного телефону. Тепер ця назва закріпилася за будь-якими відеороликами з записами реальних сцен насильства. Ці ролики розміщують в Інтернеті, де їх можуть переглядати тисячі людей, без згоди жертви.
- **Секстинг** – інтимна переписка та пересилка еротичних фото.
- **Грумінг** - входження в довіру до дитини з метою її схилення до якого-небудь брутального поведіння.
- **Кардинг** – вид шахрайства, при якому проводиться операція з використанням банківської карти та її реквізитів.

Отже, **КІБЕРБУЛІНГ** – це новітня форма агресії, що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо.

Додаток К

Матеріали для виконання тренінгової вправи: «Небезпека в Інтернеті»

Флеймінг або суперечки	обмін короткими, гнівними і запальними репліками між двома чи більше учасниками за допомогою гаджетів та комунікаційних технологій. Частіше за все розгортається в «публічних» місцях Інтернету: на чатах, форумах, у дискусійних групах.
Обмовлення або зведення наклепів	розповсюдження принизливої неправдивої інформації з використанням комп'ютерних технологій. Це можуть бути текстові повідомлення, коментарі, фото або відео, які зводять наклеп на дитину.
Використання особистої інформації	«зламування» поштових скриньок, серверів, сторінок у соціальних мережах з метою отримання особистої інформації та переслідування особи.
Анонімні погрози	булери анонімно посилають смс-повідомлення або аркуши, які містять погрози, на месенджери або електронну пошту своєї жертви. Ці загрози мають образливий характер іноді з вульгарними висловами і ненормативною лексикою.
Кіберпереслідування	відбуваються за допомогою мобільного зв'язку або електронною поштою. Булери можуть довгий час переслідувати свою жертву, завдаючи образ принизливого характеру або шантажуючи будь-якими таємними фактами.
Тролінг	розміщення в Інтернеті(на форумах, у блогах тощо) провокаційних повідомлень з метою викликати флейм, тобто конфлікти між учасниками, взаємні образи.
Хепіслепінг	назва походить від випадків в англійському метро, де підлітки били перехожих, тоді як інші записували це на камеру мобільного телефону. Тепер ця назва закріпилася за будь-якими відеороликами з записами реальних сцен насильства. Ці ролики розміщують в Інтернеті, де їх можуть переглядати тисячі людей, без згоди жертви.
Секстинг	інтимна переписка та пересилка еротичних фото.
Грумінг	входження в довіру до дитини з метою її схилення до якого-небудь брутального поводження.
Кардинг	вид шахрайства, при якому проводиться операція з використанням банківської карти та її реквізитів

Додаток Л

Твердження для виконання тренінгової вправи «Вплив, про який я знаю»

- × Робота на комп'ютері чи користування мобільними пристроями можуть спричинити появу висипів/вугрів на шкірі обличчя.
- × Кіберхондрія передбачає необґрунтовані хвилювання за власний стан здоров'я через занадто часте й надмірне використання Інтернету для пошуку інформації про хвороби, схильність самостійно ставити серйозні діагнози.
- × „Блакитне світло” екрану пригнічує секрецію гормону мелатоніну (відомого як „гормон сну”), тому людина гірше засинає.
- × Світло екрану збільшує кількість гормону греліну, що примушує людину відчувати голод.
- × Інтернет і цифрові пристрої самі по собі нейтральні. Чи добре чи погано вони впливають на людину, залежить від самої людини.
- × Під час користування цифровим пристроєм людина забуває моргати й робить це в десять разів рідше, ніж зазвичай.
- × Перегляд порнографії викликає залежність, збільшується кількість випадків сексуальних домагань внаслідок перегляду порнографії онлайн.
- × У середньому 12 селфі робить молода людина перед тим, як опублікувати селфі онлайн.

Додаток М

Твердження для виконання тренінгової вправи «Шлях до безпечного в Інтернеті»

1. Намагайтеся як можна детальніше розказувати про себе. Особливо в соціальних мережах (правильна відповідь: ні);
2. Ніколи не відкривайте вкладення, надіслані з підозрілих і невідомих Вам адрес (правильна відповідь: так);
3. Пароль можна розказувати найближчим друзям, тим, кому найбільше довіряєш (правильна відповідь: ні);
4. Можна розміщати фото з друзями без їх дозволу (правильна відповідь: ні);
5. На зустріч з Інтернет-другом необхідно обов'язково іти з декількома друзями (батьками) та призначити зустріч в людному місці (правильна відповідь: так);
6. При реєстраціях на різноманітних чатах, форумах, он-лайн іграх краще не використовувати справжнє ім'я (правильна відповідь: так);
7. Копіювання чужої музики, комп'ютерних ігор та програм не є крадіжкою (правильна відповідь: ні, це крадіжка);
8. Всі матеріали в Інтернеті є правдивими (правильна відповідь: ні);
9. Не варто додавати незнайомих людей до себе в соціальну мережу (правильна відповідь: так);
10. Якщо ти отримав неочікуваний електронний лист, в якому тобі пропонується надзвичайно вигідна пропозиція, вірогідність того, що це шахрайство, дуже велика (правильна відповідь: так);
11. Потрібно завжди слідкувати за інформацією, яку Ви викладаєте в Інтернет (правильна відповідь: так);
12. Можна надсилати свої фото незнайомцям (правильна відповідь: ні);
13. Я не несу відповідальності за свої висловлювання в Інтернеті (правильна відповідь: ні).

Матеріали тренінгу: Пам'ятка для старшокласників «Як вберегтися від кібербулінгу?»

ЯК ВБЕРЕГТИСЯ ВІД КІБЕРБУЛІНГУ?

1

Пам'ятайте про безпеку – перегляньте та налаштуйте приватність своїх аккаунтів у соціальних мережах, пошти, месенджерах та ін.; поставте надійний пароль, час від часу змінюйте його; ніколи не повідомляйте свої особисті дані незнайомим та малознайомим людям;

2

Розвивайте медіаграмотність – у потоці надзвичайно великої інформації варто вміти «відфільтрувати» потрібну та не потрібну інформацію задля того, щоб не перенавантажувати себе масою зайвої інформації та не потрапити в полон нав'язаних ідей;

3

Відімкніть геолокацію на мобільному чи інших гаджетах – це допоможе вам уникнути того, що зловмисник дізнається постійне місце вашого перебування;

4

Мінімізуйте час онлайн – проводьте вільний час без гаджету, або виділіть на нього відповідну кількість часу на день; проводьте більше часу на свіжому повітрі, займіться улюбленою справою, прочитайте нову книгу або помедитуйте, що допоможе відновити сили;

5

Будьте ввічливими в мережі - користуйтеся золотим правилом моралі: стався до людей так, як ти хочеш, щоб вони ставилися до тебе, воно працює як реальному житті, так і у віртуальному просторі, незважаючи на те, що люди можуть писати поганого, наприклад, в соцмережах чи на форумах – будьте ввічливими до інших.

Матеріали тренінгу: «Корисні ресурси»

Корисні ресурси:

"Закладинки" - посібник з протидії мові ненависті онлайн через освіту з прав людини.

Посилання: <https://rm.coe.int/16806f9aee>

Обачність
Пильність
Захист
Ввічливість
Сміливість

Обачність. Пильність. Захист. Ввічливість. Сміливість. - навчальний посібник із цифрового громадянства й безпеки, розроблений Google у співробітництві з Альянсом із захисту безпеки користувачів в Інтернеті (Internet Keep Safe Coalition, iKeepSafe.org).

Посилання: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/PRESS.pdf>

The Web We Want (Інтернет, який ми хочемо) - посібник створений молодими людьми для молоді, спрямований на вивчення прав та обов'язків в Інтернеті та заохочення до роздумів про поведінку в Інтернеті.

Посилання:

http://www.webwewant.eu/documents/10180/945868/WebWeWant_youthUA.pdf/b5d8c012-ff53-40d0-967e-e0dc32ffc22

Буклет «Дізнайся про свої права в цифровому середовищі» від проєкту Ради Європи «Боротьба з насильством щодо дітей в Україні».

Посилання: <https://rm.coe.int/learn-about-your-rights-in-a-digital-environment-ukr/1680a052c2>

Національний тест на цифрову грамотність.

Після складання тесту ви отримаєте сертифікат, що підтверджує ваші знання та навички.

Посилання: <https://osvita.diia.gov.ua/digigram>

Фільми:

«Великий злам»

«Сноуден»

«Соціальна дилема»

Додаток Р

Кореляційна матриця взаємозв'язків рівнів агресивності, Інтернет-залежності, самооцінки та комунікативного контролю серед хлопців

Показники		<i>Рівень агресивності</i>	<i>Рівень Інтернет-залежності</i>	<i>Рівень самооцінки</i>	<i>Рівень комунікативного контролю</i>
<i>Рівень агресивності</i>	<i>r</i>	1,0000	,7262	,4500	,5250
	<i>p</i>	p= ---	p=,000	p=,013	p=,003
<i>Рівень Інтернет-залежності</i>	<i>r</i>	,7262	1,0000	,5103	,3222
	<i>p</i>	p=,000	p= ---	p=,004	p=,082
<i>Рівень самооцінки</i>	<i>r</i>	,4500	,5103	1,0000	,0764
	<i>p</i>	p=,013	p=,004	p= ---	p=,688
<i>Рівень комунікативного контролю</i>	<i>r</i>	,5250	,3222	,0764	1,0000
	<i>p</i>	p=,003	p=,082	p=,688	p= ---

Додаток С

Кореляційна матриця взаємозв'язків рівнів агресивності, Інтернет-залежності, самооцінки та комунікативного контролю серед дівчат

Показники	N	Spearman - R	t(N-2)	p-level
<i>Рівень агресивності & Рівень самооцінки</i>	30	0,147768	0,790595	0,435826
<i>Рівень агресивності & Рівень комунікативного контролю</i>	30	0,358283	2,030663	0,051883
<i>Рівень агресивності & Рівень Інтернет-залежності</i>	30	0,536282	3,362089	0,002252
<i>Рівень самооцінки & Рівень агресивності</i>	30	0,147768	0,790595	0,435826
<i>Рівень самооцінки & Рівень комунікативного контролю</i>	30	0,105069	0,559069	0,580559
<i>Рівень самооцінки & Рівень Інтернет-залежності</i>	30	0,159390	0,854333	0,400171
<i>Рівень комунікативного контролю & Рівень агресивності</i>	30	0,358283	2,030663	0,051883
<i>Рівень комунікативного контролю & Рівень самооцінки</i>	30	0,105069	0,559069	0,580559
<i>Рівень комунікативного контролю & Рівень Інтернет-залежності</i>	30	0,408193	2,366047	0,025135
<i>Рівень Інтернет-залежності & Рівень агресивності</i>	30	0,536282	3,362089	0,002252
<i>Рівень Інтернет-залежності & Рівень самооцінки</i>	30	0,159390	0,854333	0,400171
<i>Рівень Інтернет-залежності & Рівень комунікативного контролю</i>	30	0,408193	2,366047	0,025135

Додаток Т

Матеріали для виконання тренінгової вправи «Права людини онлайн»

Група № 1

Загальну декларацію прав людини прийняла Генеральна Асамблея ООН 10 грудня 1948 року. Поява Декларації зумовлена жахливими наслідками Другої Світової Війни і являє собою перший в історії акт, у якому проголошено невід'ємні права, які мають усі люди. У Статті 1 зазначено: „Усі люди народжуються вільними й рівними у їхній гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю й повинні діяти один щодо одного в дусі братерства”. Усього декларація містить 30 статей, які стали основою для інших міжнародних і регіональних документів, національних конституцій. Прийняття Загальної декларації щорічно відзначають 10 грудня, цей день називають Днем прав людини або Міжнародним днем прав людини.

Група № 3

Конвенція ООН про права дитини є першим та основним міжнародноправовим документом обов'язкового характеру, що деталізує індивідуальні права людини від народження до 18 років у 54 статтях. Наприклад, дитина має право вільно висловлювати власні думки (ст. 13), жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте й сімейне життя, таємницю кореспонденції (ст. 16), держави мають забезпечувати, дитині доступ до інформації та матеріалів з різних джерел (ст. 17). Конвенцію прийнято Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 року. Україна ратифікувала Конвенцію в 1991 році. Один раз на чотири роки Україна звітує перед Комітетом ООН з прав дитини про дотримання положень Конвенції.

Група № 5

У 2014 році Комітет Міністрів Ради Європи у Стразбурзі приймає Рекомендацію, у якій зазначає, що держави-члени зобов'язані забезпечити для всіх права людини та основні свободи, закріплені в Європейській конвенції про захист прав людини в контексті використання Інтернету. У Рекомендації Рада Європи представляє Керівництво з прав людини для інтернет-користувачів, де наголошено, що діти й молодь мають право на особливий захист і допомогу під час роботи в Інтернеті. Вони мають право на освіту, щоб захистити себе від інтернет-загроз, і повинні бути під особливим захистом від перешкод для їхнього фізичного, психічного й морального благополуччя, зокрема від сексуальної експлуатації та наруги в Інтернеті та інших форм кіберзлочинності.

Група № 2

Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (або скорочено – Європейська конвенція про захист прав людини) підписали 4 листопада 1950 року уряди держав – членів Ради Європи. Конвенція складається з 59 статей і трьох розділів: „Права і свободи” (ст. 2 – 18), „Європейський суд з прав людини” (ст. 19 – 51), „Інші положення” (ст. 52 – 59). Конвенція зазначає, що держави, які її підписали, гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права та свободи, зазначені в першому розділі. Україна ратифікувала Конвенцію в 1997 році.

Група № 4

На 21-ій сесії ООН у 2012 році спеціальний доповідач з питань заохочення й захисту права на свободу думок та їх вільне вираження Франк Ла Рю підкреслив, що немає необхідності вводити нові правозахисні стандарти для Інтернету, оскільки принципи й доктрини в галузі прав людини застосовуються як в офлайн-режимі, так і в онлайн-режимі. Через чотири роки, 27 червня 2016 року, на 32-й сесії Рада ООН з прав людини ухвалила резолюцію з назвою „Заохочення, захист і здійснення прав людини в Інтернеті”, у якій підтверджує, „що ті самі права, які людина має в офлайн-режимі, повинні також захищатися в онлайн-режимі”. Група № 5 У 2014 ро

Група № 6

Форум з управління Інтернетом – це щорічний міжнародний форум для всіх зацікавлених сторін (держава, бізнес, громадські організації, ЗМІ, академічна й технічна спільноти та ін.) для відкритого діалогу та обговорення проблем управління Інтернетом. Форум офіційно був заснований Генеральним Секретарем ООН у липні 2006 року. На III Форумі з управління Інтернетом у 2008 році (Хайдарабад, Індія), учасники визначили, що принципи розвитку Інтернету повинні забезпечувати онлайн-середовище, яке підтримує права людини. Результати обговорень під час Форуму з управління Інтернетом (2015) було взято до уваги в підготовці Резолюції Ради ООН з прав людини щодо заохочення прав людини в Інтернеті. В Україні Форум з управління Інтернетом проводять щороку з 2010 року. Тему прав людини в Інтернеті обговорюють з 2012 року

Додаток У

Твердження для виконання тренінгової вправи «Вернісаж думок»

1. Я ставлюсь з повагою до свого Інтернет-простору – дозволяю собі спілкуватися тільки друзями і близькими людьми.
2. Використовую нікнейм, а не своє справжнє ім'я.
3. Я знаю, що віртуальні знайомі можуть бути не тими, за кого себе видають.
4. Якщо я не знайомий з людиною у реальному житті, намагаюсь уникати таких контактів у віртуальному світі.
5. Не відкриваю файли, які надіслали мені невідомі люди.
6. Завжди читаю інформацію, написану в оголошеннях дрібним шрифтом, перш ніж завантажити якусь мелодію чи рингтон.
7. Я використовую різні захисні програми, які блокують надходження реклами на мій комп'ютер.
8. Видаляю листи-ланцюги (наприклад, «перешли це 10 друзям...»), не читаючи їх.
9. В соціальних мережах я викладаю фотографії, які відображають моє реальне життя.
10. Завдяки Інтернет-спілкуванню відчуваю себе більш розкутим і впевненим.
11. Віртуальне життя заміняє реальне.
12. Я часто граю у віртуальні ігри, які містять прояви агресії та жорстокості до героїв.
13. Активно граю в азартні ігри заради грошової винагороди.
14. У віртуальному житті створюю образ героя, який відображає приховані мотиви моєї реальної поведінки.
15. Я час від часу відвідую сайти, що мають еротичний характер.